



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

THORKILD GRAVLUND HERREDSBOGEN



SØNDERJYLLAND OG ØERNE

TEGNINGER AF CHR. TOM-PETERSEN

H. ASCHEHOUG & CO. · DANSK FORLAG

AF DANSKENS HISTORIE
HERREDSBOGEN
SØNDERJYLLAND OG ØERNE

THORKILD GRAVLUND
HERREDSBOGEN

SØNDERJYLLAND OG ØERNE



H. ASCHEHOUG & CO. - DANSK FORLAG
KØBENHAVN - MCMXXX

*Tegninger af Chr. Tom-Petersen
Herredskortene udførte af H. Jørgensen
Fotografier Forfatterens, hvor ikke andre er nævnt*

PRINTED IN DENMARK

KROHNS BOGTRYKKERI
HARALD JENSENS BOGTRYKKERI

BARVID SYSSEL

TYRSTRUP OG HADERSLEV HERREDER



MÆRKESTEN VED OKSEVEJEN PAA HEDEN NORD FOR EMMERVAD

Danske Herreder har Navn efter Adelbyer eller Helligdomme: Stammesteder i Bygden. Kun tre Herreder, og alle tre sønderjyske, nævnes efter Torper. Om Torpbyer var ældre eller mægtigere i Sønderjylland end i det øvrige Rige, vides ikke, men tre af dem har taget Magten i tre østlesvigske Herreder.

Tyrstrup er den nordligste Herredstorp, lige Syd for Kolding, og Herredets Navneby ligger som saa ofte sydligst i Bygden.

Midt i Femtehundredet, skrives der, flyttede Tyrstrup Herremænd deres Tingstokke til Aller Kirke¹). Hvorfor de flyttede, siges ikke, men Aller er lige ved Tyrstrup. Fjernere ligger Tinghøj nær Kolding Fjord, Bjært-Dalby Sogneskel. Paa Tyrstrup-Torps Sogneskel er Tingskov Hede, hvor mange Sogne mødes. Her skulde det rette Tingsted synes at være. Er Navnet Bjært det gamle Barvid, hvorefter Syslet nævnes, saa bliver Bjært Tinghøj Sysseltinget, omend i en Udkant af Syslet, og Tingskovhede er det gamle Tyrstrup Herredsting. Men Herredstinget blev lagt under Kirken, som det vel før blev lagt til Torpen, Udflytterbyen, og tilsidst er den gamle Herredsby gaaet over i en fremmed Brødremenighed, Christiansfeld.

Det ældste Helgsted kan søges lidt syd for Tingskovhede i Frørup Sogn. Der skal findes et Enemærke: Røj eller Røjby: Frøruprød, hvor en Søster efter Sagnet tog den Jord i Arv hun kunde omvandre paa een Dag. Den øvrige Boslod fik saa hendes Brødre: Lava paa Lavesholm, og Ebbe paa Ebbesholm, det er Voldsteder i Frørup Sogn²). Et lignende Sagn om Søskende, der tager Arv ud fra Herredsbyen, findes i Malt Herred paa den anden Side Kongeaaen. Men Jorden som Pigen, Gudsmøen, omvandrer er et Helligsted, maaske den første Torp: Røj eller Rød.

Til Frøruprød grændser Andrup, hvor en fingermærket Sten i Langkjær er slynget fra Hjerndrup mod Steppinge Kirke³). Herredsgrændsen er som saa ofte i Sønderjylland jævnet ud ved at Sognene

deles mellem flere Herreder. Kronens Jordebøger fra Sønderjylland (ca. 1550) lægger Seest i Andst Sogn til Tyrstrup Herred. Baade Steppinge og Ødis Sogne er delt mellem Gram og Tyrstrup. Det er muligt, at det ældste Skel har gaaet inde ved Frørup, Andrup.

I Ødis Sogn er et Slags Enemærke kaldet Svanemose, som Herremanden tog fra Bønderne med Mened og maatte derfor gaa igen, til han blev manet. Paa Gaardens Loft har altid ligget en Hovedskal.

Henne i Hejls ved Lillebælt svor Hejlsgaardsmænd Arrebjærg Skov fra Manden paa Grønninghoved og raabte efter sin Død til Konen: »Gyg, giv Arrebjærg tilbage«. Hun svarede dertil, at før hun mistede Arrebjærg, skulde syv Sjæle lide i Helvede, baade hun og Manden og deres fem Børn. Saavidt hævdede hun den Arv hun havde til Børnene. Men det spøger ved Arrebjærg, to Ravne sidder ved Stenten og to Harer ved Ledet.

Det hændte ogsaa, at Præsten tog Helligjorden. Herren paa Fromshave i Sønder Bjært dræbte sin Frues Elsker, hvad han efter gammel Lov havde Ret til, men maatte give Kirken Bod i Jord ved Agrtrup, nær Tinghøjen, Sysseltinget.

Eller Købstaden Kolding tager Jord fra Landsbyen: Brandkjær fra Tved, og Sønder Vang (Nørre Vang) fra Harte.

Det er pantsatte Enge. Borgerne sætter Kirkeurets Klokkeslet frem, saa Pantet ikke kan indløses til Tiden¹).

Disse brødetyngede Jorder synes at være Bygdens gamle Helligjord, som af en gribes fra mange.

Her er det ikke Herremanden, der rider Jorden ind, men han øver Uretten mod den og mod Kvinden.

Drenderup strænge Herre bejlede til Fovslets Jomfru i Ødis, hun haanede ham. Saa overfaldt han hende paa Kirkevej og slæbte hende efter sin Hest. Jomfruen døde, hendes Moder tog sin Død deraf, og han dræbte sig selv. Derom gaar en Vise. Jomfruens Dødssted paa Kirkevej skulde hædres og løvsmykkes i Vaar, men det er ikke sket. Dernød er der taget et Vendelbosagn op om Offerbod i Gaarden: Jomfruens Hovedskal findes paa Gaarden og kan ikke jordes — ligesom i Ødis. Og en firspændt Karet kører i Drenderup. Ufreden, Uretten og Udaaden skal have sin Gang⁵).

I Haderslev Herred farer Vognen, en firspændt Karet, mellem

Øsby og Flovt paa en indhegnet Vej, Grønnevej, ned til Vestergaard — ildsprudende og farefuld at møde.

Den strænge Herre boede paa Bejerholm, han dræbte en Bonde, der pløjede Langfredag, og Herren blev derfor fredløs, med Fristed i Bejerholm og Langmose. Hans Spyd og Sporer hængtes op i Halk Kirke. Da han engang, efter at have vundet sin Fred tilbage, kom i Kirke og saa dem her, døde han. Kirken havde taget hans Livsmagt⁶).

Haderslev Herred har i Valdemars Jordebog Storgaarde i Vilsted og Kærstrup, Hoptrup Sogn, Bramdrup, Moltrup Sogn, hvor Voldsteder kendes og i Fredsted, gammel Haderslev Sogn. Men ingen Herrer er kendt — og ingen Storhøvding rider om Lande i Tyrstrup og Haderslev Herreder. Kong Volmer farer ikke her, men de fredløse Møer færdes paa Ellefruernes Veje.

En Jomfru gaar ved Oddebæk i Skoven ved Skamlingsbanken, hun tvætter, ikke blodigt Linned eller blodig Kniv, men nogle Penge.

En anden Jomfru gaar over Marken Plomgaard ved Løverodde i Stenderup Sogn og ned til Stranden. Ingen ved hvorfor hun vandrer, men nogle siger, at hun gaar og triller med en Pengetønde. Saa skal hun være klædt i graat med hvide Hoser og røde Tøfler med hvide Hæle. Hun havde Søstre i Eltang og Taulov, de færdes ad en gammel Vej der ikke maatte pløjes. Der siges ikke hvor Vejen gaar, men i hele sin Længde maa den vel gaa fra Sønder Bjært til Nørre Bjært, fra Plomgaard i Stenderup søndenfjords til Tavlov Kirke nordenfjords, rundt Koldingfjorden, Sysselskellet.

I Haderslev Herred vandrer hun, hvor Sognene knyttes sammen, i en indhegnet Vej, Grødebøl Forte, Vilstrup Sogn. Hun klager højt og leder ofte Folk vildt i Mosen med sine Skrig. Hun skal have været fra Vandling og dræbte en Pige for at faa hendes Kæreste. Den dræbte og Kæresten var Børn fra Vonsmose og Herregaarden i Kjestrup⁷).

Ingen af Tyrstrup-Haderslevs fredløse Møer har myrdet Børn som vestjyske. De strider kun for Penge og Elskov.

Ensomme gaar de uden nogen anden Vætte i Følge.

Der nævnes ikke Dyrevætter, Genfærd eller Højfolk. Paa Hoptrup Mark var over halvhundrede Høje, men Bonden og Bjærgmanden mødes aldrig i Fællig. Der er Sagn om Kæmper ikke om Dværge.

Det var en Kæmpe der bar en Sten til Overligger paa en Dysse paa Hoptrup Mark vest for Byen.

Af kæmpekastede Sten byggedes Hoptrup Kirke.

Paa to Høje boede Kæmperne Vagn og Grim. Vagn paa den østre slog mange Sten mod den vestre Høj, saa Grim flyede ind i Skoven ved Lille Mølle. Herredsskellet, men af Vagns Sten byggedes Hoptrup Kirke paa Grims Høj⁸⁾.

Det er det søndre Herredsskels Kæmper, her hvor Haderslev, Frøsgam, og Rangstrup Herreder mødes.

Ved det nordre Skel, Sysselskellet, nær ved Tinghøj, mellem Vonsild og Dalby, hviler den største Kæmpe Kong Dan med sin Dronning, hun fulgte ham i Døden af Hjertesorg. Og deres Gravhøj kaldes Fulldgrav⁹⁾.

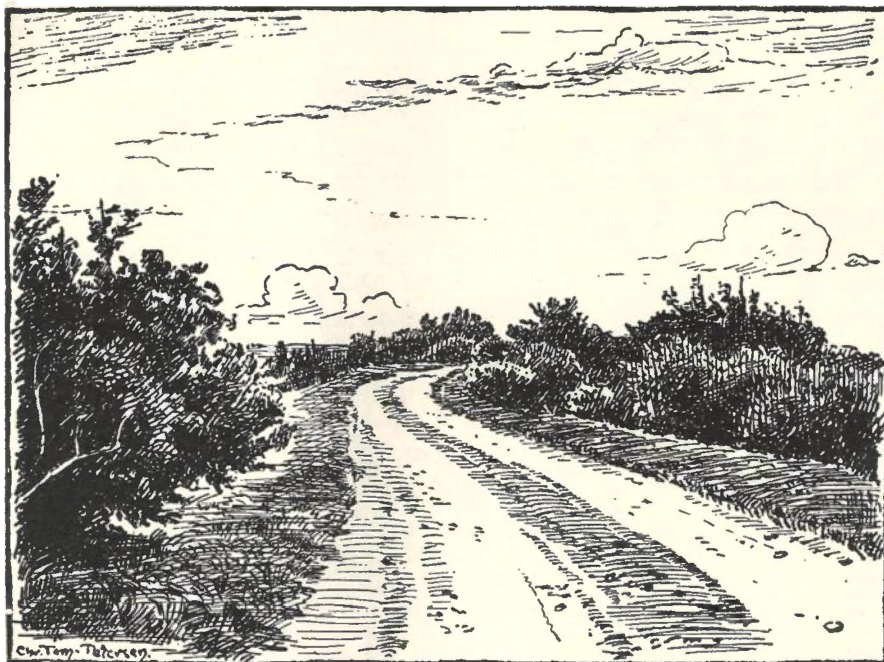
Tyrstrup, Haderslev Herreder, der fører Slesvigs nordøstre Kyst fra Kolding Fjord til Genner Fjord, har sine Kæmper ved Grændsen mod Nord og Syd, men mellem sig har de ingen Sagn.

Kong Dan i Nord og Kæmperne i Syd samler de to Herreder.

¹⁾ O. Nielsen: Sysselindd. i Danm. 23. ²⁾ Thiele 179. ³⁾ D. F. S. ⁴⁾ Thiele 176—179. DS. V. 446 (444) Flkm. 76, 151. Müllenhoff 266. ⁵⁾ DS. IV. 212—15. DS. V. 56. Sktgr. 84, I, 21, II, 71. Müllenhoff 43. ⁶⁾ DS. IV. 394, Sktgr. 85, 223. ⁷⁾ DS. V. 105, 276, 372, 381. ⁸⁾ Slesv. Søndagsbl. 4. 3. 23. ⁹⁾ Thiele 10.

BARVID SYSSEL

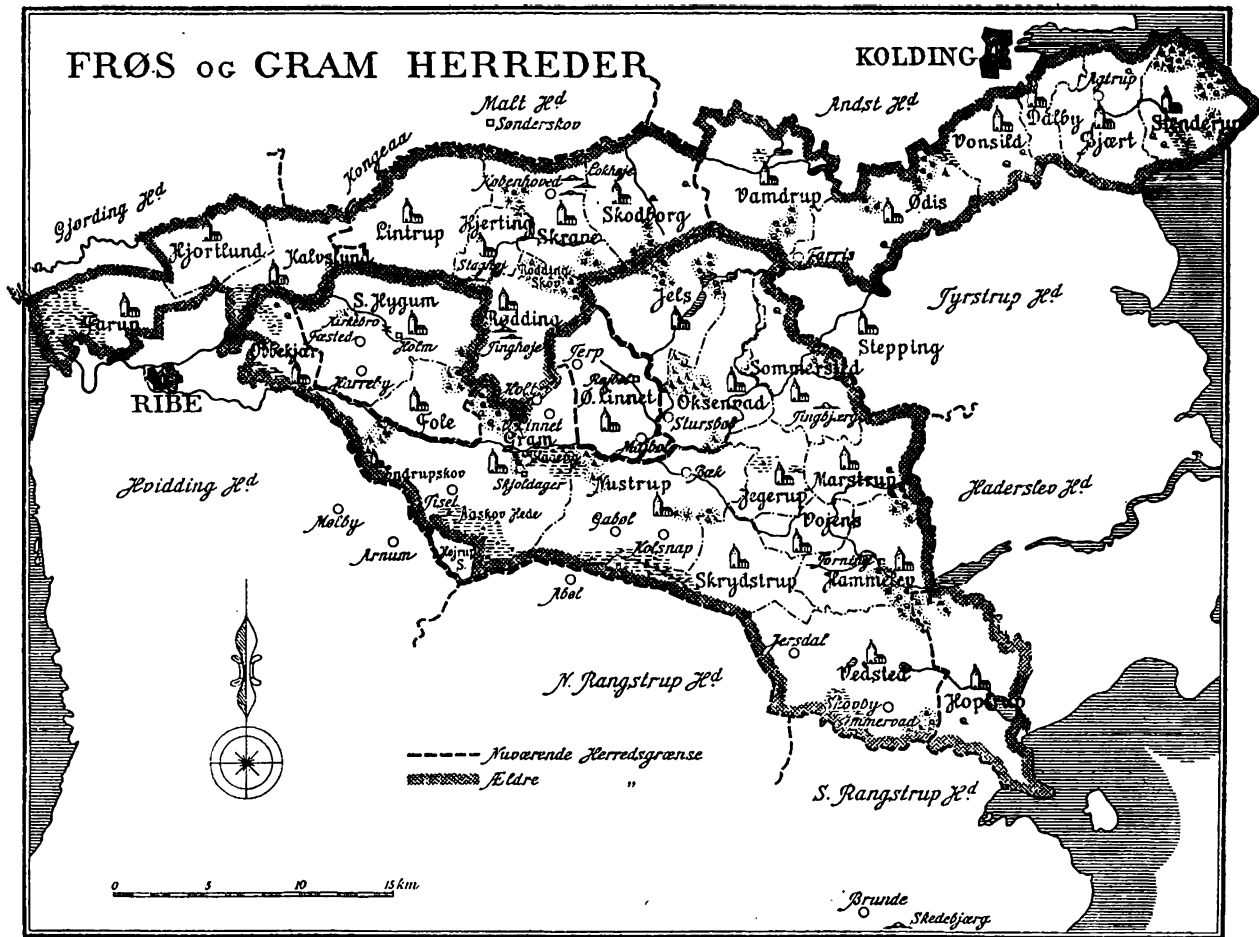
FRØS OG GRAM HERREDER



OKSEVEJEN (MARSTRUP SKOVBY) VED SKELLET MELLEM HADERSLEV OG GRAM HERREDER

FRØS OG GRAM HERREDER

KOLDING



Lige syd for Kongeaaen gik Frøs Herred fra Farup ved Ribe til Vamdrup ved Kolding. Syd for Frøs ligger Gram Herred. Af Frøs Herred udskilles i Vest Kalvslund Herred, efter 1230, Valdemars Jordebog, men før 1550, Ribe Oldemoder og Kronens sønderjyske Jordebøger. Ribe Oldemoder, der bogfører Herredernes Kirker har til Gram Herred kun: Gram, Nustrup, Skrydstrup og Endrupskov (vestlig i Gram Sogn), men Sønderjyske Jordebøger der bogfører Kronens Jord har endvidere til Gram baade Jels, Sommersted, Oksenvad, Marstrup, Hammelev, Vedsted og det sydlige af Hoptrup Sogn. Dermed drages Frøs og Gram Herreder fra Vesterhav til Østersø, hvilket vist skal være Meningen. Med Frøs-Kalvslund møder Barvid Syssel Varde og Ellum Sysler ved Ribe, og med sin sydligste Odde Hoptrup gaar Gram Herred ind i Haderslev og Rangstrup Herreder, der hvor Barvid Syssel mødes med Ellum i Øst. Saavidt det er muligt søger Herrederne ud til disse Mødesteder og tager Land her, om aldrig saa lidt.

Grændsen mellem Frøs og Gram drages, kirkeligt i Ribe Oldemoder, kongeligt i Jordebøgerne, ikke ens, og den ældste Jordebog, Valdemars, har den mest mærkelige Inddeling, hvor Agtrup og Bjært Sogn ved Kolding lægges til Frøs Herred og Steder i Hygum og Linnet Sogne, Frøs Herred, hører til Gram. Derefter skulde Frøs Herred være en Strime Land fra Ribe til Kolding: Farup, Hjortlund, Kalvslund, Lintrup, Skrave, Rødding, Skodborg, Vamdrup, Ødis, Vonsild, Dalby, Bjært, Stenderup Sogne saalangt Farris Skoven rakte. Gram Herred: Obbekær, Fole, Hygum(?), Gram, Linnet, Nustrup, Jels, Oksenvad, (Steppinge), Sommersted, Jegerup, Magstrup, Skrydstrup, Hammelev, Vedsted og det søndre Hoptrup. Der nævnes et Holm i Hygum, men det kunde ogsaa være et Voldsted Holm ved Ø. Linnet⁴).

En saadan Deling vil efter de gamle Jordebøger være mulig, med

Tinghøje syd for Rødding, Klokkehøj, Galgetoft og øst for Sommersted, Løgumhøj²).

Sagnene drager deres eget Skel mellem de gamle Bygder.

Kæmpen i Nustrup kastede en høj, fingermærket Sten til Ø. Linnets, mod Kirken. Stenen er nu sænket paa sit Sted ved Busk Løkke, hvor tre Tjørne stod over en Pestgrav. Der var Angst for dette Sted, som for Grændsens Øde.

Lidt derfra mellem Øster og Vester Linnets laa en flad Sten under en Bøgebusk ved Dalen, Fruens Kjær. To Jomfruer vandrer her med en Barneligkiste og klager: Mine Fødder er kolde. — Mine ligesaa. — De hviler paa Stenen og vandrer igen ad Majbøl til.

Paa Holt ved Vester Linnets stod en Kirke. Under en flad Sten dær er den sidste Præst jordet, han gaar igen.

— Gram Herreds Kæmpen i Nustrup kastede Sten mod Linnets. En anden Kæmpe i Byen Gram kastede mod Fole, hvor Stenen ligger ved Kirkediget. Fra Hygum mod Skrave kastede Kæmpen Stenen i Rødding Skov. Gram sætter en Kile ind i Frøs Herred. Ordsproget taler om at gaa »nord om Gram for de Obbekær Hunde«.

Fra Frøs Herred nævnes ingen Stenkast, men Stenen i Harreby vest for Fole binder Ild, saa Gaarden brænder, da Stenen kløves — og Stenen vender sig for nybagt Brød paa Aaskov Hede syd for Gram, de to kan være Frø Kæmpens Gengæld. Begge ved Gram Herreds Grændse i Nord og Syd.

Stenene staar flest mellem Frø og Gram, kun et enkelt Stenminde staar ved Kongeaaen, ved Bennetgaard, en Rad Sten »Jomfrustene«, hvorfra to hvide Jomfruer gaar gennem Skoven til Kongeaaen og over Vadestedet til Sønderskov i Malt Herred.

To Jomfruer af Skrave byggede Skrave Kirke, hvor Adelvejen deler sig, og derom lyder Ordsproget: »Den ligger ivejen som Skrave Kirke«. Rødding Kirke byggedes af Fod, hans Fodmærke staar i Sten paa den østre Mur. Kirken kaldes Fods Kirke. Overfor ligger Jels i Gram Herred med en fod- og haandmærket Sten.

Der siges, at Kong Volmer kaaredes i Skrave — midt i Vejen — og hans Høj er den stenrandede Valdemarshøj i Hygum Sogn³).

Denne Fodskirke i Rødding ved Tingstedet ligger stensat og stenkredset som et Gudehov — for Fod, for Frø — mellem Nørre- og

Sønderjylland. Herfra strækker Herredet sit vide Vingefang ud i Øst og Vest mod Havet. Men midt i Vejen er Skrave Kirke, hvor Kongen hyldes.

Lidt nordfor ved Københoved er de tre Lokhøje, her hviler Lok — Loke.

Fod og Lok er Guder i Frøs Herred, hvor Landene mødes og Konger hyldes. Bag Guderne i Frøs Bygd sidder Kongerne i Grambygden, som nævnes »Sysselherredet«, Hovedherred i Syslet.

Der sad Kong Skjold i Skjoldager, han er Gudesønnen og den første af Skjoldungætten. En Kong Selmer, maaske hans Modstander, hviler i Selmers Høj ved Selmers Hul. Kong Skjolds Søn var Gram med Guldkøllen, han boede ved Gram, og Sakse nævner ham som den første Konge der gik i Krig mod Svensken, dertil lod han sin Trækølle guldslaa.

Siden er der kampet med Svenske. Engang i Svenskekrig blev den danske Krigsskat sænket og gemt i Blaaengs Pøl ved Aaen norden Skjoldager — og den staar der endnu, Danerskatten, mellem Skjold og Grams Bo⁴).

Tyskere har aldrig — drømmer Sagnet — vovet sig herop i Sønderjylland, men Svenskerne kom her stadigt. I Jersdal By havde de deres »Jægerstald« til Rytternes Heste. Ved Immervad stod Kampen, saa Bækken randt med Blod. Der lyder Vrinsken og Hærraab endnu. Hvide Heste ses fare over Sletten.

Vi ved at Holstenerne slog en dansk Hær ved Immervad i Fjortenhundredet. Men Mindet har været saa ondt. Sagnet taler kun om Svenskekampen ved Immervad. Det var nordisk Blod der randt i Aaen, det var Kong Grams Kamp med Guldkøllen, ikke Holstenervælde.

I den hellige Brønd ved Sommersted Kirke faldt en Svensker der vilde gribe en Dansker. Det var et rigt Offer til den hellige Brønd, tænker Sagnet.

Dronning Margrethes gode Mand Iver Lykke, der boede sydvest for Tiset By, havde Lykken med sig til at fange Svenskekongen. Og Dronningen kvad til Kongen:

»Æ bøj dæ te mint Barsel
 da vild do ikke komm.
 Æ byer dæ te min Kirkegåang,
 dæ sjæl te lille goj Fromm.«

Svenskekamp er Sagnets store Gilde, Barselgilde, hvor man slaas i Glæde.

Tilsidst sluttes der Fred. Det sker nede i Sydodden af Gram Herred, nær Immervad, som af Krigen fik sit Navn Jammervad. Men i en Løkke ved Skovby mødtes Danske og Svenske til Fred. Løkken hedder Fredssuk, det skal være Fredslut (Fredshule)⁶).

— Efter Skjold, Gram, Volmer og Margrete kommer der andet Styre i Gram. Engang raadede der »Vildskytter« paa Gram, to Herreter som røvede Egnens Kvinder. Borgere fra Ribe og Krigsfolk fra Haderslev fik Magt med dem. Bønder ævnede det ikke.

En anden Røver paa Gram tog Jord med Uret og jager nu gennem Luften over Skjoldagers Sige.

Onde Kvinder raadede dær: en Grevinde druknede sit Barn, brændte sin Pige og lod to andre Piger henrette: Fanden fik hende tilsidst —. Paa Torning i Hammelev Sogn festede Sara Limbæk saa hun fester endnu. Klavs Limbæk var ogsaa en haard Herre, han holdt holstenske Svende for at kue de danske Bønder. Men han maatte fly for Kong Volmer⁶).

I Kronens sønderjyske Jordebøger staar et Sted: Eggelsbull Folk købte af Hennecke van der Wisck«. Fremmede Herrer kom ind og købte Bønder. Dansk Adel svandt bort eller sank i Muld — hvor blev den af? Holstenerne hærgede Slesvig. Jomfruerne dræbte deres Børn. Tre hvide Jomfruer gaar mellem Bek og Kolsnap i Nustrup Sogn, sydlig i Gram som nordlig i Frø.

De danske Adelsgaarde bliver øde, paa Voldene vandrer de hvide Piger, mellem Hygum og Fæsted, Holm og Munkegaard, mellem Gram og Frø, og naar de mødes paa Kirkebroen klager de: Mine Fødder er kolde. — Mine ligesaa⁷).

De Ord kan den danske Adel i Slesvig tage til Minde.

Vætterne hjalp Bornholm af Fjendevold, men ikke Slesvig.

Sagn om Vætter er sjældne i Barvid Syssel.

Bønderne grov efter Skatte i en Høj mellem Fole og Harreby. De gækkedes af Syner: Byen i Brand — en Kørearm med Mus til Heste. Tilsidst en Rytter paa en stumphalet Kok: Har I set Grønjung komme forbi, raabte han — ja, lad hende kun fare jeg skal hende snart hale«. — »Du kan hale Fanden« sa en af Mændene, og da Ord var talt sank Skatten.

Saa lidet er Billedet blevet af den ridende Guddom, Vojens, der jager Ellefruer.

Ved Gram Herreds Sydgrændse i Nørre Skovby over mod Hoptrup skal en Loglug altid staa aaben — for Nis Pug siges der. Men Nissen skal ikke have fri Færdsel, han lukker selv op hvor han vil.

Det er Vojens, Volmer, der skal fare, og han nøjes ellers ikke med mindre end en Port. Smaat er det blevet med ham.

Først kom Kirkemagt og saa Herremagt over Slesvig, men det hænder vel, at Trolden sidder her endnu. En Bonde i Harreby digtede engang en Nidvise derom, at Præsten ikke magtede Trolden:

»Hr. Peder drog Hygum Bjærg omkring
og med den Trold kørte lystig i Ring.
Hr. Peder Bibelen mistede
og sig fra Trolden listede«⁸).

Præsten faar af sin manende Rundgang om Bjærget ikke andet end at han mister sin Bog og maa fly. Og Bonden sidder som Trolden. han er end tilbage. Men strænge var Kaarene.

— Endrupskov var før et Sogn, Kirken blev lagt ned, og Sognet kom under Gram. Under de Gram Herrer var Endrupskov Mænd saa fattige, at de til Udfærd kun ejede en Kjole og et Par Støvler tilsammen.

Skæmtende hed det i Nøden, at Emdrupskovs Aftægt var at give den gamle en Kridtpibe og et halvt Pund Tobak, sætte ham paa en Halvvogn og lade den rulle ad Skrænten ned i Aæn, Herredsskellet, saa var han offret Guderne og Gaarden fri for at føde ham.

De fattige Bønder grov Lysepinde op af Mosen og gik ud at sælge dem. Saa kunde de mødes fra hver sin Side ved Sysselskellet: »Endrupskovs Praaser og Mølby Lys,« — de var jævnlig de to. Og uden-

om Gram ligger Tilsæt, Armod og Elendighed: Tiset, Arnum og Endrupskov.

I Gabel, sydøst for Gram, blev Folket gjort til Molboer. Paa deres lange Vej med Trækul til Aabenraa vilde de bede ved Brunde under Skedebjerg, men Brunde Mænd jog dem væk med et brændende Hjul der rullede ned ad Bjærget som Endrupskovs Aftægt. Gabølerne troede det var Djævelen. Hjemme kom de ogsaa galt afsted, da de bar Bytyren op paa et Tag, for at den kunde æde Græsset, de hængte den saa »den gaver etter æ Græje lisom Gavel Bull«⁹⁾).

Usle og enfoldige maatte disse Bønder staa i Strid mod fremmed Vælde. Vidste de ikke andet, saa vidste de det — men de gemte det dulgt, saa det kun glimter i Skæmt.

En Skælm skrev paa Hamborg Port.

Møjbøl, Røjbøl, Stursbøl, Terp,
Abøl, Gabøl, Nustrup, Bæk —
de wollen der Hamburger ødelækk¹⁰⁾).

Staden blev angst, for den kendte ikke disse Magter.

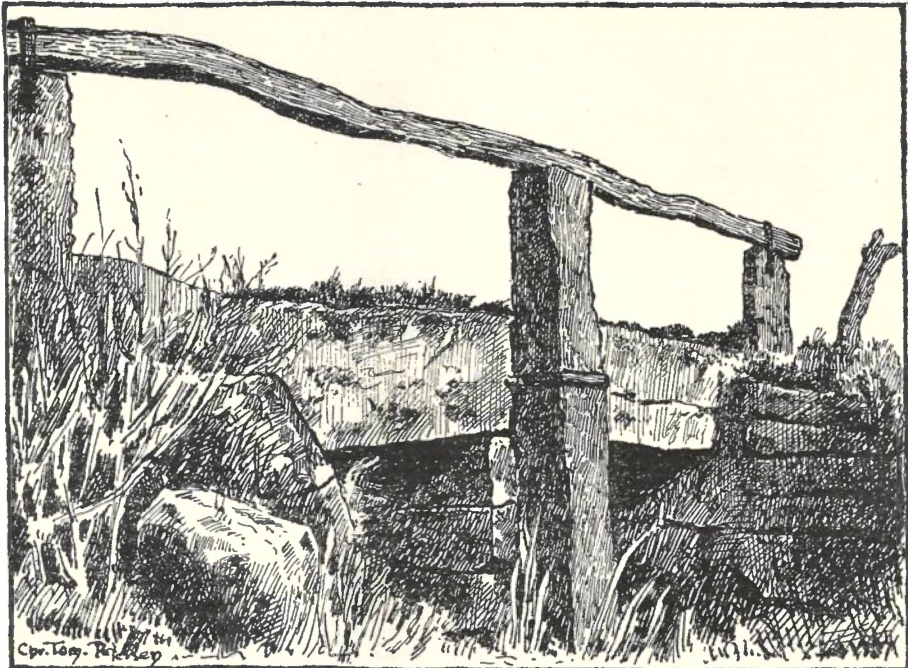
Det var kun nogle fattige Byer omkring Gram.

Men de stod sig fra Kong Grams Tid.

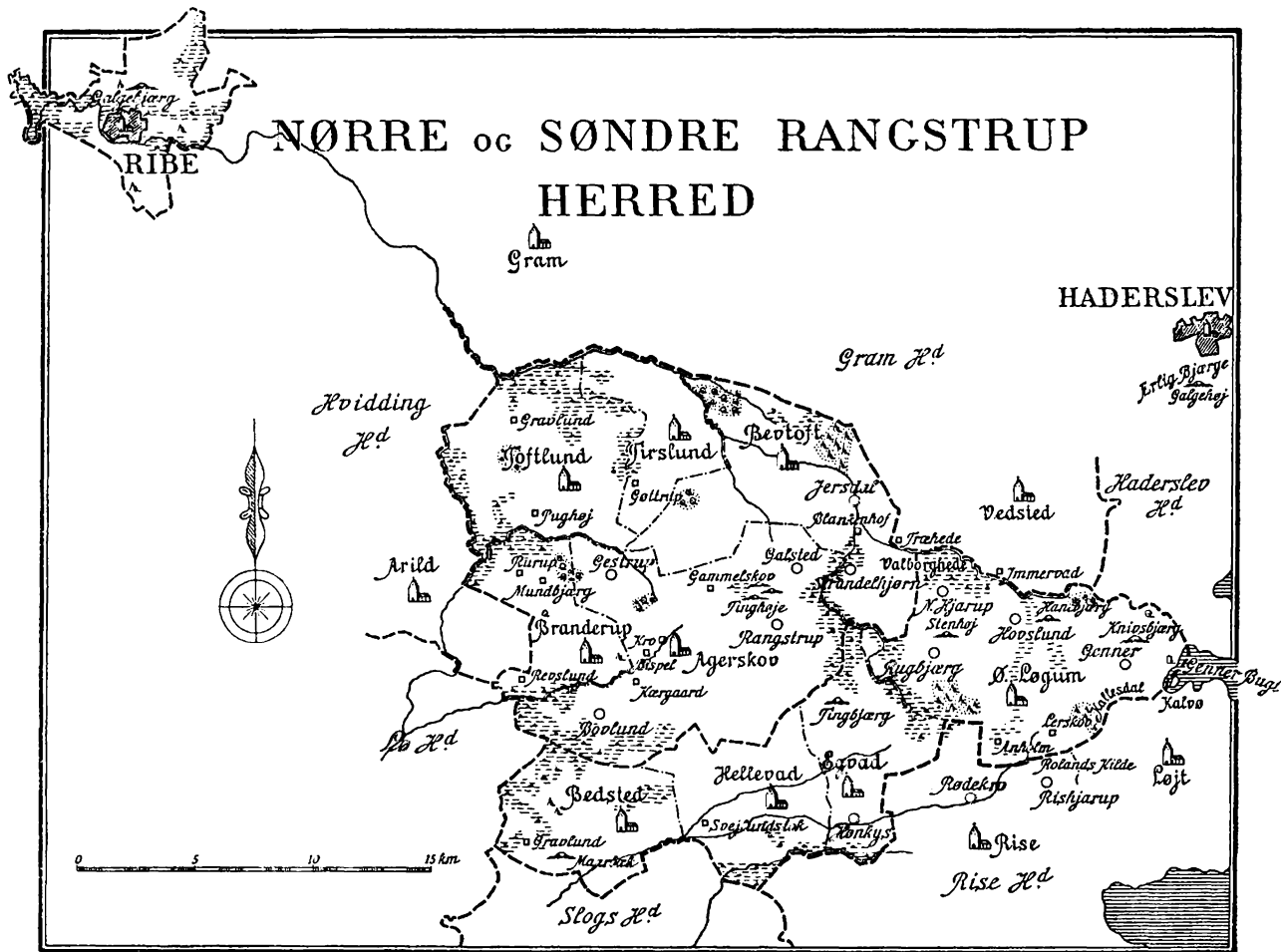
¹⁾ Ribe Oldemoder. Sønderj. Skatte- og Jordebøger ved Falkenstjerne og Hude. Vald. Jordebog v. O. Nielsen Madsen: Jyllandb i 16. Aarh., 32. DS. III, 269. DS. IV., 577. ²⁾ Markussen: Rødding By og Sogn, 10. Trap I. Udg., 56. ³⁾ DS. III, 30, 37, 283. DS. IV, 27, 573. DS. V, 555. Trap, 55, 69. Slesv. Søndagsbl., 1, 10, 22. Markussen: Skrave 8. Rødding, 8. D. F. S. D. Ordsprg. 528. ⁴⁾ DS., 6, 14, 16, 112. ⁵⁾ DS. IV, 111, 465. DS. V, 148. Sønderj. Folkes., 63, 77. Trap, 60. ⁶⁾ DS. IV, 189, 246. Sdrj. Flks., 72. Müllenhoff, 30, 185. ⁷⁾ DS. V, 360, 555. Sktgr. 89, 130. ⁸⁾ DS. I, 375. DS. II, 42. DS. IV, 303. ⁹⁾ Sdrj. Flks., 31, 32, 82. Alml. T. III, 178. VI, 20. D. F. S. ¹⁰⁾ J. Flkm.

BARVID SYSSEL

NØRRE OG SØNDRE RANGSTRUP HERRED



EMMERVAD BRO, MELLEM HADERSLEV OG SØNDRE RANGSTRUP HERREDER



Med Navn efter en lille Torpby findes Herredet i Valdemars Jordebog, der skyldsætter Ravens Torp Herred til tyve Mark rent Sølv og »den anden Del« til fem og tyve Mark. Det synes da, som Herredet allerede dengang var skilt i to Dele, maaske med fælles Tingsted. Ribe skyldsættes under Rangstrup Herred, det ser ud til at Staden mellem Frøs og Hviding Herreder har været et Enemærke til Rangstrup, der ellers ikke faar Adgang til det vestre Hav som Frøs og Gram Herreder. Saa drages Rangstrup Herred fra Ribe til Gønner Bugt nord for Aabenraa.

Tinget sættes ved Herredsbyen i Agerskov Sogn. Nordvest for Rangstrup laa tre smaa Tinghøje, en er tilbage. Der er ogsaa holdt Ting i Gestrup, Sognets nordvestlige Hjørne, tilsidst i Agerskov Kro.

Et Sagn lader to Sønderherreds Mænd fra N. Hjarup og Rugbjærg søge Ting i Røde Kro, der — efter Kronens sønderjyske Jordebøger — danner Grændsen mellem Rangstrup og Rise Herreder, men her er ogsaa Sysselgrændsen, og falsk blev her svoret. — Røvere paa N. Hjarup Mark fanges for Øvrigheden i Toftlund og henrettes paa Ærlig Bjærg ved Haderslev, udenfor Herredet.

Tit stod det ringe til med Lov og Ret. En Mand, der havde tabt sin Sag for Dommeren, gik op og ringede med Toftlund Kirkeklokke. Præsten vilde vide, hvad der ringedes for. Jo, der ringedes altid over Døde, og nu ringede han over Retten, der var død her i Toftlund.

Toftlund Kirke kaldes Herrested Kirke og Sognet Herrested Sogn. Maaske er det Herredskirken, hvor Retten blev sat — og fulgt til Jord. Men Tirslund Kirke skal være den ældste her, og Byen kaldes »op i æ Lund«. Der var en hellig Lund, hvor Gram og Rangstrup sammen kunde dyrke Tir¹). Helliglunde er muligt ogsaa de to smaa Steder af Navnet Gravlund, der ligger mærkeligt i det nordvestlige og sydvestlige Hjørne af Rangstrup Herred ud til Sysselskellet.

Et andet Gravlund findes ved Tislund, Føvling Sogn, Malt Herred, og endelig et i Øse Sogn, Skads Herreds Nordgrændse.

— I Tirs hellige Lund slog Tule Vagnsen Svend Graa ihjæl, hvil-

ket ogsaa mældes andre Steder. »I Lunde Kirke der yppes en Stævn« kvæder Visen, og Tules Mose kendes endnu i Tirslund, Blodlund.

I Agerskov er Lunden en Hyld ved Kirken. Hylden hugget om tredje Gang og vokset op igen skal være Stedet, hvor Danerkongen binder sin Hest. Det er Sejerstegnet. Smaalunde fandtes paa Agerskov Mark med Sten og Sagn om Gaarde: Ingerris, Egelund, Bispel, Enemærker ud af store Skove. Revslund er mellem de to Gravlunde. Bovlund, vest i Agerskov Sogn, har velstaaende Bøder der »lever af Hø« og ser ned paa de fattige Rangstrupper øst i Sognet og nødig vil jordes jævnsides med dem paa Kirkegaarden. Med et fromt Ønske »Bovlund er en Blomm, aller a en og komm.«²)

Vesterude ligger Lundene — undtagen Hovslund — og Tingstedet østerude paa Heden. Midt imellem er Agerskov, stensat fra Grændserne.

Eriks Sten staar i et Skel til Kærgaard, vestligt i Sognet, Erik skal være den sidste Munk. Samme Navn til en Sten haves i Rislev, Sjælland, og Navnet var engang Lovgiverens: Eriks Lov. Paa Hovslund Mark, Løgum Sogn, stod Runestenen over Hærulv. Nu ført til Berlin!

En troldkastet Sten fra Pughøj, Toftlund, ramte ikke Arild Kirke, men Rurup Vestermark, Sysselskellet i Vest.

Herredsfogden der flyttede Byskel med Uret, manedes ved Agerskovs nordre Sogneskel under en Sten i Gammelskovs Gadekær, den ses naar Vandet er lavt.

Andre vilde gøre Ret, tolv Synsmænd gik for mere end to Hundrede Aar siden med Skel mellem Galsted og Bevtoft, men de dømte mod Galsteds gamle Skelsten i Fruevad og en anden Sten, den tredje Sten østerude tog de god, fordi der viste sig at være »sandt Tegn«, Kul, Flint, under den i Jorden, og længere øst paa vedtog de samlede en Skelsten, det var Agerskovs Sogneskel, men de glemte vel, at en Skelsten ogsaa kan staa uden Kul og Flint, vedtaget paa sit eget Sted som Mærke.

Det største Stenminde i Rangstrup Herreder er »Danebrogsskibene« paa Gjenner Mark ude ved Fjorden, en Skibssætning, der efter Sagnet er rejst af Kong Volmer til Minde om Danebrogsslaget³). Dette Minde er næsten borte. Nu har vi Støtten paa Knivsbjerg isteden. Men Rangstrup Herreds Tanke var Danebrogsskibene ved Østersøen og Ribe ved Vesterhavet.

Kongen drog ind i Landet til »Kongens Hestestald« en Stenring ved Rugbjærg. Til denne førte en Vold med Grøft Øst—Vest i Skellet mellem Lerskov og Rishjarup: Rangstrup og Rise Herreder, Barvid og Ellum Syzler. Ved Rolands Mose stod Slaget. Dansken vandt ved at kaste Bistader over Fjenden, som laa bag Volden. En anden Grav, Kallesdal, gik fra Mosen til Havet ved Genner, og af den skal Kalvø være kælvnet ud.

Efter en Kamp ved Rolands Mose, Rolandsbjærg, flyede Høvdingen Roland, Økongen af Sild og Før, i sin Karm med sine Skatte — og han sank i Rolandskilde, det bundløse Dyb, hvor Løgum, Løjt og Rise Sogne mødes, og hvor det endnu klinger af Malm i Dybet paa Sysselskellet.

Norden i Rolandskilde er i Mosen et andet Dyb, kaldet Fruens Pyt, hvor en Frue offrede sig — eller fandt sin Død i Flugt for onde Mennesker.

Samme Vej gik to Herregaarde ved modsatte Herredsgrændse mellem Tislund og Gram, de sank i Jorden, da deres Herrer havde dræbt hinanden i Kirken, og en Herregaard i Anholm ved Rolandskilde ligger ogsaa under Mulde⁴).

Der er ingen Sagnkonge i Rangstrup Herred, og Rigskongen der rejser Danebrogsskibene naar ikke længer ind end til Kongens Hestestald udenfor Tingsognet, han skal naa engang at binde sin Hest paa Agerskov Kirkegaard, men om det sker før Verdens Ende, da en rød Stud kommer svømmende og kigger ind ad Øster Løgum Kirkes eller Hellevad Kirkes Glæmhuller, ved ingen. Thi spaaet er, at naar hele Verden gaar under i Ild, saa skal Danmark gaa under i Vand.

Kampen staar paa Sysselskellet ved Rolandskilde, men Kongen og Kæmpen højlægges ikke. Roland synker i det dybe Vand. Over Vandet strider Bønderne videre, over Aaen kæmper Karlene fra Løjt, Rise og Løgum Sogne, naar de gaar i Høslet.

Samme Strid kendes nede ved Trene, Ejder. Og ved Herredsskellet nord for kæmper Løgum med Vedsted, Rangstrup med Gram Herred i Immervad Kro⁵).

Paa Løgumgrændserne kæmpes ved Immervad og Rolandskilde, baade de store Slag og de smaa, men længere inde i Rangstrup Herred er ingen Krige og ingen Konge.

Der raader Kvinder i Grændsesognene.

Fruens Pyt er i Ø. Løgum. Regines Hul er i Refslund ved den vestlige Sysseigrændse. Hertil kommer hver Midnat en Jomfru nordfra og kaster sig ud i Vældet, hvor Skatten gemmes, og hvorved Heste ikke kan stedes. I Egnene syd for Refslund er en Jordbanke baaret sammen af Muldjord, ikke af Engen. Hvorledes vides ikke, men i Vestjylland bærer en Pige saadan en Høj sammen over sin døde Kæreste.

Til en Høj tyder Marknavnet Fruens Pold nord for Galsted. Der laa en Borg.

Fru Valborg boede ensom i Strandelhjørn Skov. Naar hun i Julen agede til Bevtoft Kirke, gav hun en Sæk Penge i Almisse. Da hun mærkede, at Døden var nær, drog hun til Kirke med dobbelt Almisse, men kørte ad Vejen gennem Jersdal og ikke som ellers ad Blankenhof. I Træheden tog Røvere hendes Penge. Fru Valborg lod sin Kusk køre tilbage og hente al Julemaden, som hun uddelte til de fattige paa en Mark ved Bevtoft Kirke. Saa drog hun hjem og døde og blev jordet i Valborgs Høj ved Vejen Foldingbro—Aabenraa. Valborgshede er i trebundet Herredskel: Sønner—Nørre Rangstrup—Gram: et Offersted for Valborgsdag?

Ved det søndre Herredskel, Sysselskellet, ved Egvad Kirke, gaar en hvid Jomfru. Med sit Haars skinnende Skær leder hun vildfarne Folk ret paa Vej. Det kan være den Kvinde fra Li der byggede Kirken, Hellevad Lildkirke i Egvad. Hun skal have jordet sin Hund i hellig Jord, og hellig er hun selv omend usalig.

Grændseværnende er ogsaa Spindekonen der sidder paa Birrets Ager i Rurup hver Midnat og spinder ved Sysselskellet i Vest for at fremmede Vætter ikke skal komme ind. En anden Spindekone sidder i Kaarbjerg ved Rangstrup, det er vist i den Værnering af Sten, der er lagt om Agerskovbygden, en ældgammel Bygd ude i en mørk Skov⁶).

Sagnet taler om Skove fra Aabenraa til Ribe saa tætte, at Egernet gik i Trætøppe hele Vejen, saa dybe at Folk færdes uden at Solen skinnede paa dem. Svenskerne brændte den Skov, men før den Tid maatte Bygden graves ud og stenmærkes som Agerskov Sogn. Leddet blev slaget med Kobber med Nagle af Guld ved Gøttrup, drømmer

Sagnet. En saadan Malmport skal der være i Skovland, hvor Kong Volmer rider, men om Volmer vides intet.

Derimod danser Ellepigerne, og de synger fagert ved Hanebjerg i Ø. Løgum for Ungersvenden.

»Aa, hør do Ungersvend, og vil do int,
med os i Javten tael,
saa skal inden Kok gael
din sølvslavn Kniv ret lig dint Hjært i Dvael.«

I Hovslund tog Ellepigerne en Karl, og han blev hos dem i tre Aar, og i den Tid var der Held hjemme i Gaarden. Da ved kloge Raad Karlen blev fri, var han død og Gaardheldet ude.

I de tætte Skove maatte Bruden værnes paa Bryllupsvej, to Karle gik forud for Følget til Løgum Kirke og huggede Grene der vilde rive Brudekronen af Bruden. Vætterne er rede til at gribe hende, om hun taber sit Smykke⁷⁾.

Thi hernede i Rangstrup Herred, hvor Kvinder staar for Grændserne, er Vætterne stærkest i Barvid Syssel.

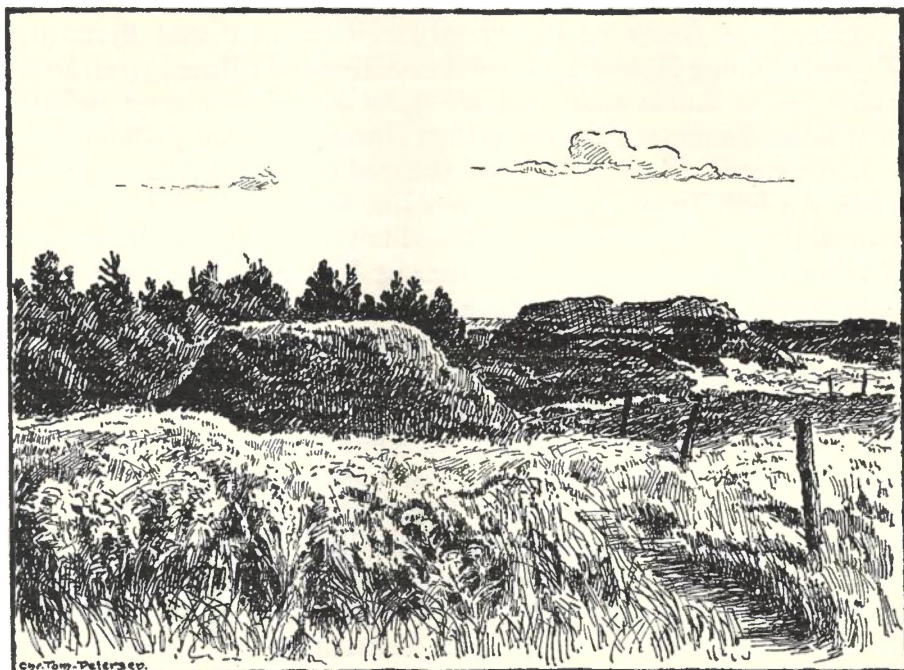
De boer i Svejlund Bjærg overfor Svejlundstok i Hellevad og smeder derinde. Ved Maarbæk i Bedsted boede ogsaa en Vættesmed der hentede Barselhjælp til sin Kone, den rige Kone vilde ikke følge ham, den fattige fulgte med og hjalp, hun fik i Løn Høvlspaner der blev Guld. Saa kom den rige Kone, hun fik Spaner der blev til Luer, og hun brændte.

Hønky's By blev bygget ved Sysselgrændsen af Folk der var kyst af Vætter.

Den største af alle Vætter ses der, hvor den lyshaarede Kvinde byggede Egvad Kirke, Ormen har fulgt hende til Kirken. Tyren fik Magt over den tilsidst. Men hellig usalig viser hun end Vej i Mørket med sit gyldne Haar.

¹⁾ DS. II, 70. DS. IV, 524. DS. VI, I, 34. Sdrj. Flks. 49. Trap, 79. Fausbøl: Agerskov Sogn, 36. ²⁾ DS. III, 375. Müllh., 48. Trap, 83. Fausbøl: Agerskov, 5, 21, 67. ³⁾ Thiele I, 31. Fausbøl: Agerskov, 7, 20, 28, 73, 92. DS. III, 425. DS. IV, 17. ⁴⁾ Thiele I, 358. DS. III, 235, 238, 345, 251, 367. DS. IV, 5. Müllh., 114. ⁵⁾ DS. II, 343. Alml. IV, 53. Alml. T. VI, 25. ⁶⁾ DS. IV, 465. DS. V, 380. Fausbøl: Branderup, 47, 50, 72. Fausbøl: Agerskov, 105. Müllh., 133. ⁷⁾ Thiele II, 214. DS. II, 29. DS. III, 395. DS. IV, 420. Müllh., 95. ⁸⁾ DS. I, 24, 114. Müllh., 254. Degn Jensens Optegn.: Møgeltønder.

ELUM SYSSEL
—
HVIDDING HERRED



TINGHØJEN VED BRØNS (AFGRAVET)

Overfor Frøs, Gram og Rangstrup Herreder af Barvid Syssel ligger Hvidding Herred i Vest, det nordligste af Ellum Syssel. Dette vestlige Syssel skulde synes at have naaet Kongeaaen, men saaledes er det ikke. Kongeaaen skiller mellem Nørre- og Sønderjylland, Vilslev Kirke norden Aa har Taarnet paa nordre Mur og Farup Kirke sønden Aa har Taarnet paa søndre Mur, for at vise Skellet. Dette Landeskel tog Frøs Herred og Ribe Stad blev lagt til Rangstrup. Hvidding Herred naaede kun til Øster og Vester Vedsted.

Her sidder Spindekonen mellem Vester Vedsted og Sønder Farup ved Spindelbanke og vogter Grændsen. Hun er hvid, og der er Katte om hende. Oppe ved Kongeaskellet er Spindekonen sort og sidder ved Grøften mellem Hillerup og Jedsted, Stokbrofenner. Fra Spindelbanke gaar en Løngang i Vest til Okholm, der hed Aagesholm efter Sørøverten Aage, hans Hustru hed Ingeborg og »Ingeborgs Vej« gaar nord fra Okholm. Den hvide Spindekone maa være hende. Øst for VesterVedsted laa Borgen Dankirke, hvorfra der gik et Dige i Vest mod Havet. Nær Dankirke er Sprækbros, og i Sprækfennerne mellem Hvidding, Raahede og Vedsted gaar den farlige Sprækso. Paa Skandelbro mellem Farup og Ø. Vedsted gaar en hovedløs Hest — og Folk farer vildt paa disse Veje. Skattene ligger ved dette Skel: i Vester Vedsted og i Ulvhøj norden Høm¹).

Sagnskellet viser, at Hvidding Herred ikke har naaet Ribe. Sem synes at høre til Ribe By. Skellet gaar ad Fjersted og Høm, Fjersted og Spandet.

Fjersted trættedes med Høm om Sønderskov. Saa gik fire Mænd ud fra hver By og huggede paa samme Eg, Fjersted fra Øst, Høm fra Vest. Egen faldt mod Øst. Fjersted havde hugget bedst og vundet Marken. Men saa tabte Fjersted mod Spandet i Trætte om Eng. Fjersted gjorde Krav paa Elkjær men fik Sepkjær. Siden raaber Gengangere i Engen:

»Med Ret og Skel det ved vi vel,
Elkjær ligger til Fjersted By, Sepkær ligger til Spandet«²).

Kampen stod om Enemærker herude ved Sysselskellet, hvor Gram skyder en Kile ud efter Ribe, og Rangstrup skal tvinge sig Vej til sin Stad, der fra Sem muligt har strakt sig til Højrup.

Stenene foer over Land og faldt til Mærke.

Ved Spandet staar to Kæmpestenene, en kastet fra Arild og en fra Hvidding efter Spandet Kirke.

I Arild ved Sysselskellet og ved trebundet Herredskel stod en Sten kastet af en Kæmpekvinde. Graasten Gaard er syd for Rost.

To Stene i Skjærbæk Kirkemur, i nørre og søndre Side, er fingermærkede, kastede af en Kæmpe for at vise, hvor Kirken skulde staa. Syv Kæmper stred imod, at Kirken laa paa Gasse Mark — det var Gasse Trolde der i Byremsen »er over olle«. Kæmpen kastede da en Sten hen til det rette Byggested, og Stenen kløvedes i to, som stundom Kæmpestenene gør. Der sættes Grændse fra to Sider.

Oppe ved Ribe staar to Stene, en i Farup Kirkemur, Frøs Herred, og en paa Riber Holme, til Hvidding Herred, den sidste hedder Kværnstenen og er fingermærket. Skal være kastet af Kæmpen fra Manø mod Domkirken. Det er Ø-Kæmpen, Ø-Kvinden der rækker mod Land. Romø og vel dermed Manø, hører i sønderjydske Jordebøger til Hvidding Herred³).

Saa er Heredet stensat til alle Landgrændser.

Det er fast opbygget i tre Sognerækker:

Vedsted, Hvidding, Rejsby, Brøns—Roager, Vodder, Skjærbæk—Sem, Spandet, Højrup, Arild.

Fast ligger Landet grændset og inddelt — men Kongen savnes, Høvdingerne faldt i indbyrdes Splid, og det eneste kongelige, Sagnet synes at kende, er at Sorte Plov, Kongemorderen, havde en Gaard i Spandet, Voldstedet »Slottet«, som han ogsaa havde i Plovstrup, paa begge Sider Kongeaen og Ribe Enemærket, men Kongen dræbte han i Spandet.

Høvdingerne boede i Spandet paa Borgen Nørrevold og Søndervold ved Sysselgrændsen mellem Arild og Roust. Roust hører til Arild Sogn men til Rangstrup Herred.

De to Borgherrer drog ad hver sin Vej med Følge ud at ødelægge hinandens Borge. Da det var sket, mødtes de paa Hjemvejen og kæmpede til sidste Mand. Ingen blev i Live.

Nørrevolds to Døtre sprang fra Fjenderne ud i Voldgraven, i »æ Jomfruhøl«, hvorfra de hver Nytaarsnat klager den danske Adels Veraab: »Mine Fødder er kolde. — Mine ligesaa.«

Paa Broen, hvor Slaget stod, staar nu »Bromanden« med et Hjul paa sit Hoved, en mandlig Spindekone paa Slagmarken i Sydøst.

Til Nørrevold hørte Gaarden Mundbjerg der hegnedes med et mægtigt Dige Mundbjærg Dige, Enemærket i Sydøst — lige ved Dan- kirke Diget i Nordvest¹⁾).

En Gaglehøj var paa Sandet Mark i Roust og et Galgebjerg østen Ribe, begge ved Grændsen, men vist udenfor Hvidding Herred. Kæmpene ved Fjersted og Arild og Røverne i Lindet Skov ligger ud til samme østlige Grændse, Sysselgrændsen²⁾). Tingstederne er ude i Vester, Herredssognet Hvidding og den halvt ødelagde Tinghøj i Brøns.

Tinget rejses i Engbyerne, i Friseregnene. Her staar Kampen om Enge. Østerude kæmpes i Skov.

Husum laa sydvest for Skjærbæk uden Samfærd med andre Byer om Vinteren. Husum Mænd flyttede ud og tog ny Jord, som de kaldte Hjemsted, men den gamle Mark holdt de stadigt. Saa blev der Trætte om det. De tolv Husumgaarde, der to og to laa paa Volde i Marsken friede sig med falsk Ed. Da kom Stormfloden og skiftede Ret og tog Landet.

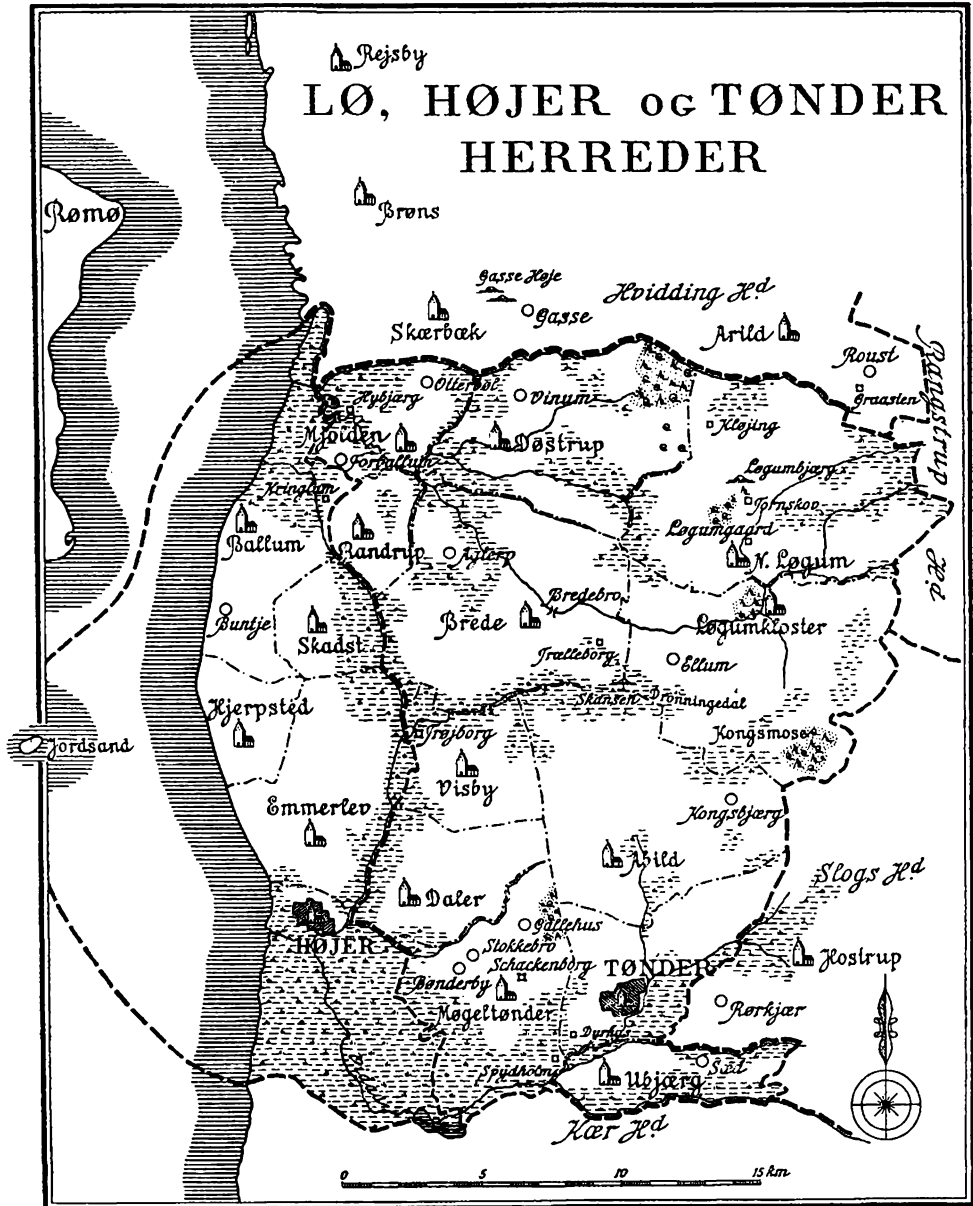
Deraf lyder Rimet, Raabet, om Hjemsted Mænd:

»Tolv vi boer, elleve vi svor, alle til Helved vi foer«³⁾).

Det er gammeldansk Lov og Bondetro, at ingen enkelt kan fri sig af Flok. Med den Lov stod Hvidding Herred.

¹⁾ DS. I, 53. DS. II, 279, 369. DS. III, 63, 71. DS. IV, 413. DS. V, 62, 309, 347, 598. Sktgr. 84, II, 201. ²⁾ Müllhf., 94, 198. ³⁾ DS. III, 29. D. F. S. ⁴⁾ DS. IV, 26, 133, 248. ⁵⁾ DS. IV, 495. DS. VI, II, 50. Fausbøl: Branderup, 119. Trap, 92. ⁶⁾ DS. III, 406. DS. IV, 417.

LØ, HØJER OG TØNDER HERREDER



ELUM SYSSEL

LØ, HØJER OG TØNDER HERREDER

Valdemars Jordebog har kun Lø og Højer Herreder. Ribe Oldemoder og Sønderjyske Jordebøger har Tønder Herred udskilt, med Visby, Daler, Abild, Lilletønder og Ubjærg Sogne, og det maa være taget fra Højer, som da kun faar Ballum, Skadst, Hjerpsted, Emmerlev og Højer Sogne. Til Lø — Valdemars Jordebog Løg — Herred bliver: Mjolden, Randerup, Døstrup, Brede og Løgum. Selvstændige Birketing har der været i Ballum og Møgeltønder og Løgumkloster.

Sydvest for Løgumkloster er Navnstedet for det gamle Sysseling: Ellum, og Lø Herreds Tingsted er Løgum, men da Tyskerne vilde råde søndredes Herredsgrændserne, og Sogne og Byer skiltes til forskellige Tingsteder. Saalunde gik det til, at fremmede Herrer vandt Magt i Sønderjylland.

Men dem nævner Sagnet nøddigt. Det taler kun om sit eget.

Den der staar for Landets Skæbne er en underlig mægtig Kvinde som baade hævner og velsigner.

Hun var en Dronning eller Kongedatter af England eller af Spanien og vilde hævne sig, fordi hun blev vraget af Dankongen. Saa lod hun grave et Sejlløb fra den spanske Sø ud i Vesterhavet — hun ledede Strømmene mod Jyllands Vestkyst. Selv gik hun iland paa Øen Jordsand for herfra at se Landet gaa under. Men da Vandet kom, skyllede det ogsaa over Øen, hvor hun stod. Siden kom Sandflugten, Ebbe og Flod som aldrig før, dem har hun skabt, hun er Skæbnen.

Paa Nørrejylland's Vestkyst har Jomfruen paa Øen i Filsø lovet aldrig at tage sig Mand af Lande, før han kan føre hende fra Øen med Skib over Land, og det sker, hans Skib kommer og skærer en Skure gennem Landet, da han fører hende bort,

Fra Dejbjerg Hede til Hjærtning er Skibsfuren set.

Fanfø var engang landfast ved en Bro. Der kørte en Grevinde i Uvej, hendes Vogn væltede og rev Dæmningen op, Vandfloden kom.

Disse Strømdronninger er Øernes Fylgjer der kæmper med Landet og danner Landet, ligesom naar Gevjon pløjer Sjælland ud af Sverige.

De giver Flod og Ebbe, Grøde og Tørke. Helliget bliver Landet ved dem.

Ved Løgumkloster er Dronningedal, nær Sysseltinget.

Her barslede en Dronning. Her førte Dronning Margrete et Slag. Stedet er helligt og har vel været søgt af Barselkvinder.

Dronningen gav sin Ø gode Enge inde paa Land. Det er »Manø Hølade« ved Ribe. Ved Tønder gav Kongen Kongsbjærg Mænd Engret inde i Hostrup Enge, Slogs Herred, og der var Kamp med Emmerslev Mænd om Vejretten til at hente Høet. Men Kongemose og Kongsbjærg ligger ved Ellum og Dronningedal. Om Kongen er der intet at mælde.

I Ballum gaar den underlige Kvinde paa Ageren og skærer med Segl, mellem Sole, en Ager Byg som er fire Mands Arbejde. Saa falder hun død om, da Kornet er faldet. Sagnet vil gøre hende til en Moder, der frelser sin Søns Liv ved dette Værk, han er dømt af Kongen for Mord paa en Foged. Samme Sagn haves fra Møgeltønder.

Bygskæreren er fra først af Jættekvinden, som Kongen tvinger.

En Jæger, der laa ved Aaen mellem Brede og Agterp saa en Kvinde med udslaaet Haar komme løbende, raabende: Red mig! Efter hende kom en Rytter, han greb hende. — Det er den gamle Strid mellem Kong Volmer og Ellefruen, som raader Landet, hvor han vil til¹).

Men Jægeren er navnløs. Her er ingen Konger jordet i Høje. Dronningen fører Slag ved Lø. Kun ude ved Højer Strand kæmper en Sagnkonge i Tvekamp med en Broder om en Kvinde og falder. Det var Høder af Hødersby og Balder af Balderslev i Rise Herred, de to Brødre bejlede til samme Mø. Balder foer tilsøs, kom hjem og tog hende fra Høder, og Høder biede Hævnen. Da Balder atter landede, holdt Høder tilhest paa Stranden og raabte til Kamp, men i Kampen traadte Høders Hest Sandet løst, saa dulgte Væld steg op, han sank. Over Vandet ses ved Ebbe en Sandbanke der kaldes »æ Hest« eller »æ Hingst«²).

Sakse kender Sagnet om Høder fra Højer og Balder fra Baldersbrønde, Slesvig og Sjælland, der strides om Pigen og om hvem der skulde styre Danmark, — men her er det Balder der falder. Sagnets

kaarne Helt skal dø. En skøn Ligfærd er ham undt, og den faar Højer som paa sin Ganger synker langsomt under Kampen ned i Stranden. Billedet straalere i Liv og Død, det er Kongen.

Helten er Holger Danske, han sidder i Bjærgtet ved Møgeltønder og bier. Naar Tyrken — tal ikke om Tysken her — kommer og vander Heste i Kongeaanen — samler Holger sine Drengene.

Det er de Drengene der holder Ting ved Rørkjærbybjerg vest for Tønder. Det er her som i Vendsyssel, hvor de gamle Herredsgrændser søndres, maa Herredsfogeden til Drengene at spørge om, hvad Ret er i Hyrdernes Ting. Naar en Mand har reddet en anden, men derved stukket hans Øje ud, skal han da give Bod for Øjet? Drengene dømmes i deres Lag ved en Stenbunke paa Rørkjærbybjerg — som i Horns Herred — at Manden med Øjet skal kastes ud i Vandet igen og se om han kan redde sig selv, og da, om han kan, have Bod for Øjet. Og Herredsfogden dømte ret efter Hyrdernes Lov³).

Dette er Sagnet, at Hyrdernes Lov er den vise, fordi det er den første i Landet, og med den er Landet delt i Bygder efter de Mærker, som senere Tidens Rettergang maa følge eller bryde Lov.

Hvor grændses Lø og Højer Herreder efter Hyrdernes Lov?

Kæmpestenene er kastede til Kirkemurene i Ballum og Døstrup, sidste af en Pige fra Gasse Høje, hun slyngede den i sit Haar. Nu er den opstillet som Genforeningsminde med Krone og Bibelsprog.

Overfor Døstrup staar to Stene i Skjærbæk Kirkemur og østerpaa to ved Arild, en ved Byen og Graasten ved Roust. Alle ved Hvidding Lø Herreds Skel.

Til Stenene i Ballum og Døstrup ved Nordskellet svarer Sten i Daler Kirkemur og i Sæd ved Sydskellet. Som Døstrup Sten er kastet af en Kvinde, saaledes vies Stenen i Sæd til en Kvinde, der dræbte sine Børn og sig selv, Barbara hed hun⁴). Det siges ogsaa at hun dømmes som Tyv paa Tinget, hvor Vejen deler sig ved Bønderby efter Bønderby og Stokkebro. Her i Trekanten mellem Vejene holdt Møgeltønder Ting, paa stensat Stævne — og her laa en lille Høj, Barbaras Pold, hvortil Vejfarende kastede en Sten eller andet og sa: Fy, Barbara. — Men det hedder ogsaa at Nissekonen sidder her og spinder. Og hun er den rette paa Stedet ved den sydlige Grændse.

Paa Møgeltønder Kirkegaard danser en hvid Pige ad Reberbanen

til Kirkegaarden, som hun dansede i sin Brudenat bort fra sin hadede Brudgom og fra sin Fødegaard Spydholm, ud med den sorte Herre der bød hende til Dans, Fanden i Vold, hellere Djævelen end ham hun skulde have.

Syd for Møgeltønder er Dyrhus. Store Sten i Fennen viser Stedet, hvor Skippere forhen bandt deres Baade for at søge til Kro i Dyrhus, et dyrt Hus for dem. Ogsaa dyrt for den Enke der købte Huset med de Penge, hun fik i Bod for sin Søns Død. Sønnen drog i Krig for at vinde Rigdom til sin Brud, en Købmands Datter. Da han kom hjem blev han sigtet for et Drab, som en Fælle af ham havde øvet, og blev henrettet. Sagnet om Dyrhus er i Slægt med Bygskæreren, der stedfæstes baade i Ballum og Møgeltønder. Moderen vinder for Sønnens Skyld dyrekøbt Sejr⁵).

Ballum-Sæd der er Højer Herreds Grændser i Nord og Syd.

Mellem Lø og Højer-Tønder Herreder staar ingen Sten, men her er flere farlige Steder at færdes paa.

Ved Løgumkloster kan man blive bundet om Natten og slipper ikke derfra. Paa Trælleborg Fælle kan Heste og Kvæg ikke bindes, men river sig løs. Et dødt Helmis ses lige tvært over Vejen.

Mellem Trælleborg og Bredebro gaar en sort Kvinde — paa Trøjborg en hvid Kvinde, og her ved Trøjborgvasevej er atter et Sted, hvor man sidder fast.

Paa Buntje Hede syd for Ballum gaar ni Lys af ni Bønder, som tog en Enkes Jord⁶).

Disse Faresteder er ved Grændsen mellem Lø og Tønder, men det synes som Ballum og Skadst Sogne ved Buntje skal drages til Lø.

Dette Skel kender Byremserne, de nævner Byer lige fra Ribe og til Ballum. Mellem dem disse:

Darum Duer, Vilslev Fruer, Kjærbøl Skradel, Farup Adel, Varming Vat, Sem Kat, Tved Herred, Tang Smærre, Hvidding Vandsluger, Høgsbro Kaalstokke, Rejsby Gaas, Kjærbølling Stighaas, Brøns Revel, Skjærbæk Skrævel, Gasse Trolde kan over dem olle. Skadst Kukmænd, Ballum Tørvetyve, Randerup Tælleknive, Kringlum Herremænd, Forballum Kleghest, Hybjerg Valdkrucker, Mjolden Svolt, Otterbøl Galt, Døstrup Fruer, Vinum Duer, Gasse Trolde kan over

dem olle. — Løgumgaard Højhat, Tornskov Skovkrat . . . Løgum Vællinggrøde, Kløjing Svålt gaar over et olt⁷⁾).

Saalangt gaar Remserækken, den tager Ballum og Skadst, men ikke Hjerpsted og Emmerlev (Brede) med nordpaa.

Søndenfor Remserne og Sagnenes Faresteder kommer et andet Folkefærd. Remserne fører udenom disse og ind i Slogs Herred og østerpaa.

Her i Lø, Højer Herreder mødes Jyder og Friser.

Hjerpsted skulde efter Sagn og Remse synes at være det første Frisersogn, selv om det ikke nu mener sig at være frisisk. Sagnet vil tyde Bynavnet af Plattysk: Hier op steds! skulde Kirken staa, da den ikke kunde staa, hvor man først vilde have den⁸⁾).

Her skilles to Folkefærd, Jyder og Friser. Jyderne kvæder hele deres Langvejsvise til Ribe. Friserne er tavse fremtrængende. Begge strider mod Stormflod, Sandflugt, Sot og Fjender. Friserne naar op mod Ballum, Løboerne søger ned mod Tønder og tager Møgeltønder som Enemærke til Lø, det giver Ribe Oldemoder.

I Møgeltønder kan de mødes og værne Land sammen.

Der stod de engang paa Stævnen paa »Stjærnen« inde i Byen og talte om den kommende Stormflod, der allerede havde sat det laveste af Byen under Vand. Og alle raabte op om, hvad der var gjort for at dæmme. Da sa Peder Henriksen: Ja, Folk, det er godt, men det bedste har I glemt.

Hvad er det bedste? — Mange af os har glemt at bede til Vorherre.

Kan Bøn være god i Vandnød, saa lad os bede straks — men ikke stille hver for sig. Bed du højt for os alle, Peder Henriksen.

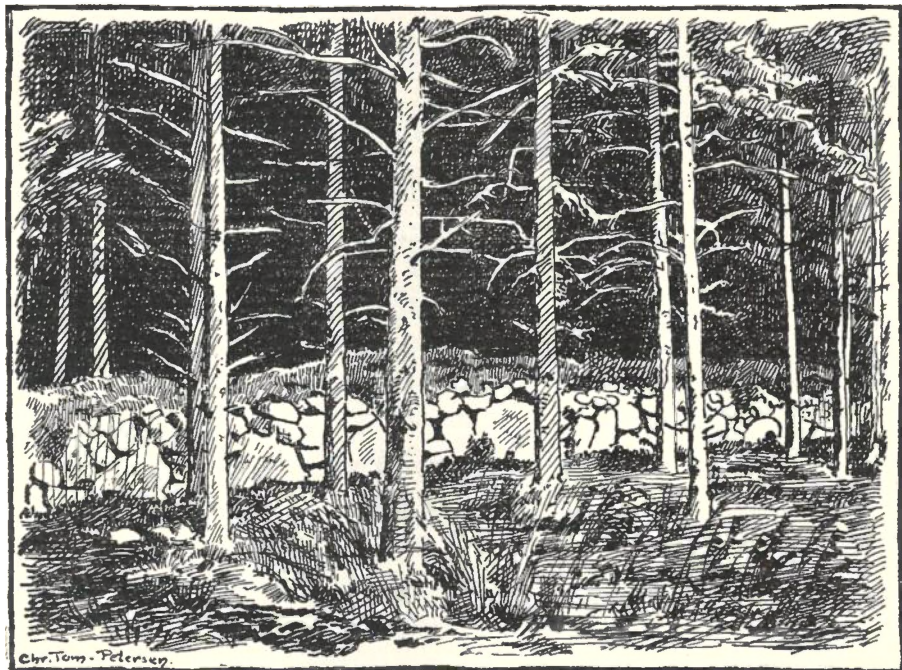
Saa knælede de paa Stjærnen, og Peder Henriksen bad staaende . . . fri os fra det onde.

Da veg Vandet og Møgeltønder var frelst, da Jyder og Friser fra Lø og fra Højer med een Mund og i een Mand bad for Landet⁹⁾).

¹⁾ DS. II, 121. DS. III, 346, 352, 404. DS. IV, 38, 396. DS. VI, I, 179. Sv. Gr. III, 135. Alml. T., II, 108. Øsagn, 45. ²⁾ Degn Jensens Opt.: Møgeltønder. ³⁾ Sdrj. Flks., 45, 53. ⁴⁾ DS. III, 34, D. F. S. Slesv. Søndagsbl. 6/1. 23. ⁵⁾ Degn Jensens Opt.: Møgeltønder. ⁶⁾ DS. II, 377, 528. DS. V, 71, 377, 408, 561, 599. ⁷⁾ Kongerejsen. ⁸⁾ DS. III, 415. ⁹⁾ Degn Jensens Opt.

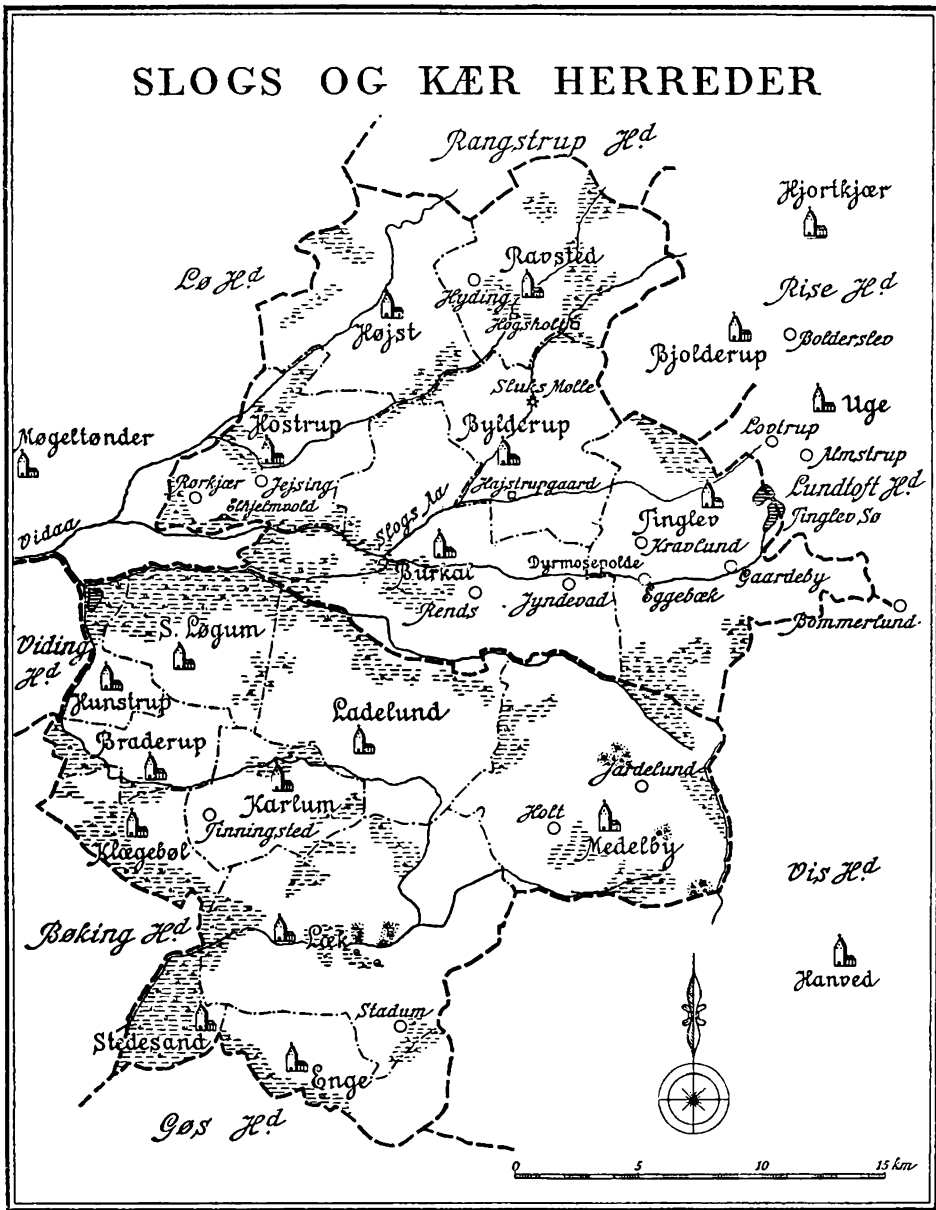
ELLMUM SYSSEL

SLOGS OG KÆR HERREDER



DIGE, NÆVNT SOM HOLGERDIGE, I VESTSIDEN AF OKSEVEJEN, BOMMERLUND SKOV,
MELLEM LUNDTOFT, SLOGS OG VIS HERREDER

SLOGS OG KÆR HERREDER



I Valdemars Jordebog kaldes Slogs Herred Lochtorp Herred efter en lille Landsby Lovtrup, nu i Uge Sogn, Lundtoft Herred, men nævnt til Bjolderup Sogn, Slogs Herred i Sønderjydske Jordebøger.

Herredsbyen Lovtrup ligger paa Herredsgrænsen sydvest for Uge. Øst for Uge er Sønderjyllands Landsting, Urnehoved, eller nord for paa Højen Lovpold. Lovtrup ved Tinglev, Lovtorpen ved Tingets Eje, har da været et Hjemting lige op til det store Landestævne, men fjærnest muligt for de fleste Slogs Herreds Sogne.

Herredsgrænsen gaar mellem Lovtrup og Almstrup. Sønderjydske Jordebøger har Almstrup til Lundtoft Herred, og Folkeviddet taler om Almstrup Herremænd. Disse Herrer i Almstrup og Lovtrup har da ævnet at give Herredet Torpens Navn, som senere byttedes med Møllens Sluks Mølle i Bylderup Sogn, nævnt i Sønderjyske Jordebøger.

I Bylderup Sogn boede en Herredsfoged, som havde et stort Ord at sige paa Urnehoved Ting. Han sad paa Hajstrupgaard og hed Nis Henriksen. Han skulde fælde Dom mellem to Konger, mellem Kristian den Anden og Frederik den Anden. Det var en meget farlig Sag.

Nis Henriksen fedede sin hvide Hest med Mælk og Hvedebrød. Han gjorde sig en rød Kappe som Pile ikke kunde gaa igennem. Saa red han i sit Lands Farver til Urnehoved Ting og kundgjorde sin Dom: Landets Folk følger Landets Herre.

Det tog Tingmændene ham ilde op, thi den Herre de vilde have, Folkets Herre, Kristian den Anden, var netop flyet af Lande.

Nis Henriksen maatte fly. Pile foer efter ham, men hans røde Kappe tog dem. Hans hvide Hest sprang over Bolderslev Byled, og før Ledet blev lukket op for dem der vilde fange ham, var han borte. I Burkal Skove søgte han Skjul, indtil Landets Herre fik Magten og gav ham Fribrev paa Hajstrupgaard.

Da hængte Nis Henriksen sin røde Kappe med Pilene op i Bylderup Kirke, hvor den hængte til den smuldrede hen.

Det var en svær Sag den Slogs Herreds Mand havde at dømme i: Sønderjydernes store Kampsag, men i den turde Fogeden dømme. I en anden Sag maatte Dommeren give op.

Det kendes fra HornsHerred i Vendsyssel og fra Rørkjær ved Tønder, at Herredsfogeden spørger Hyrdedrengene, om en Mand kan kræve Bod for Saar der af Vaade er givet ham af hans Redningsmand.

I en lignende Sag raadspørger Fogeden de Ravsted Drengene. Baade Rørkjær og Ravsted ligger i Slogs Herred, og Herredsfogeden søger Hjælp hos Drengene ude paa Grændseskellet.

Det var en Skrædder og en Bonde, som havde handlet om Korn, som de ikke ejede. Da Kornet blev dyrt, vilde Bonden gøre sin Ret gældende overfor Skrædderen. Slogs Herreds Dommer var ikke kyndig i Børsspil, han søgte de Ravsted Drengene, som vel heller ikke var det, men de dømte frit: Ingen af de to Narre skal have Retten, thi hvad man ikke har i Hænde, kan man ikke handle med. Begge bør at bøde for Svig. Den Dom tog Slogs Herreds Ret fra Ravsted Drengene¹).

Ravsted, hvor Drengene holdt Ting, var en Skovbygd, hvor Ret og Skel maatte gro vildt. Saa tæt gror Skoven gennem Slogs Herred, at der i Burkal Skov kun var et Sted skyggeløst, saa Solen kunde skinne — Helligstedet vel. Høgsholt i Ravsted laa saa dybt i Skov at ingen fremmed kunde finde derind, men da Hanen gøl, fandt Fjenden alligevel Vejen og ødelagde Borgen²).

Det er de store Rangstrup Skove mellem Aabenraa og Ribe, de naar helt ned ad Landets Midtryk.

Herinde mærkes der kun lidt til Vætterne. Der kæmper to Nisser mellem Ravsted og Hyding, men de nu frygtede Helligsteder er ligesom i Hvidding, Lø, Højer og Rangstrup sydligt i Herredet.

Helligkilden var i Rørkjær.

Det spøger mellem Rørkjær og Jejsing i Toskesig.

I Bylderup er et Stykke Helligjord, som ikke maa dyrkes op, thi da vil der komme Krigsfolk i røde Bukser og binde Heste i Kornet. Maaske er det et Offersted ligesom Kvindemose i Tinglev.

Mellem Kravlund og Jynde vad, Tinglev-Burkal, nær Bylderup

Skel ligger Dyrmospolde, hvor en stærk Karl vilde tage Kampen op med Vætterne og kvad:

»Her er Dirmespold, her boer æ Troid,
vil han mæ saa sit kun op.«

Han fik Vættens Byrde paa sin Ryg, frem og tilbage igen til Dyrmospolde. Siden var hans Kraft brudt. Man maa hellere gaa om ad Vejen over Eggebæk end ad Gangstien forbi Poldene³).

Ved hver Ende af denne Sagnrække ligger Fæstningsværk eller Diger.

Syd for Rørkjær ligger i de kongelige Enge Elhjelmvold, en Sandbanke, hvor Sagnet kender en Borg og en brolagt Vej til Rørkjær.

Holger Danske sidder i Møgeltønder. Holger Danskes Dige eller Olmersdiget er syd for Tinglev i Nord-Syd, Grav i Øst, mellem Tinglev Sø og Gaardeby⁴).

Volden er bleven vist mig som Diget ved Oksevejen i Bommerlund, se Billedet, men det er for langt i Øst. Holger Danskes Dige skal være i Skellet mellem Slogs og Lundtoft Herreder. Det kan have været Grændse mellem hegnet, dyrket, og uhegnet, udyrket, skovgroet Land, mellem By og Alminding.

Sagnet fortæller mærkeligt om, hvordan den Slogs Herreds Skov blev draget ind under Bygd østerfra.

To Kæmper byggede Kirker, hver sine, to og to, ialt seks, østerfra.

Først byggede de Hjordkjær i Rise Herred og Uge i Lundtoft Herred, kullede begge, liggende overfor hinanden. Dernæst byggede Kæmperne Bjolderup og Tinglev Kirker med Spir i Slogs Herred. Tilsidst rejstes Bylderup og Ravsted med Taarne⁵). Kæmpernes Magt vokser som de vinder Land, fra kullede Kirker i Øster gaar de til Spir og Taarne ude i Vest. Og Slogs Herred er østlig draget.

Som disse Kirker ligger Slogs og Kjær Herred overfor hinanden i Nord og Syd, men Kær Herred er vestlig vendt.

Syd for Kongeaaen er Hvidding Herred og syd for Vidaaen Viding Herred, mellem dem det halvfrisiske Højer Herred. Viding Herred hører i Valdemars Jordebog til Friserbygderne, der nævnes Udland. Til dette Udland grændser Kær Herred som har Sognene: Humtrup

Sønder Løgum, Ladelund, Medelby—Karlum, Braderup, Klægsbøl, Læk — Enge og Stedesand. — I disse er otte Adelsgodser under tyske Herrer. Og Tingstedet er ikke mere til. Men Kong Valdemar havde en Gaard og tolv Mark Guld af Læk. Her var siden store Markeder, og det hedder i Skæmtesprog:

»Han vilde haft sin Ko til Læk, men den vilde ikke la sig træk.«⁶⁾

Maaske fordi Koen skulde rede Skatterne ud i Læk, og Bonden nødig vilde trække den dertil?

Et andet Mærke er Storehøj ved Karlum, hvor Fæstningsvolde spores, nær Tinningsted. Tinget kunde søges heromkring, Læk — Karlum.

Fare er der paafærde mellem Læk og Dagebøl inde i Udland. Der er et Sted, det er vel Udlandsgrændsen, Læk Sognegrændse, hvor Vogne ikke blot holdes fast, som saa mange Steder, men føres et i'ag tilbage og staar fast, før man atter kan komme igang⁷⁾.

Lidt sydligere, øst for Stedesand By, skal være Spor af en Vold, der skal være opført af Svenske. Muligt er det den gamle Udlandsgrændse der gaar her⁸⁾.

Ved Herredets Østgrændse, Vis Herred, Isted Syssel, stod en fingermærket Sten ved Medelby, kastet af Kæmpen fra Hanved, Vis Herred, efter Medelby Kirke. Den eneste kendte Kæmpesten i Slogs og Kær Herreder⁹⁾.

Ude ved denne Sysselgrændse ligge Byen Jardelund: »Helt over Helt og Hyrde over Jardelund Faar«, hedder det. Saa er det vel, at den Hyrde her skal ikke være nogen lille Dreng. Han vogter Ellum Syssels Faar overfor Isted Syssel.

Medelby Kirke staar ogsaa stridt paa Vagt. Som Skrave Kirke i Barvid Syssel. — »Den staar midt i e Vej ligesom Medelby Kirke«.

Bag Medelby ligger Holt. »I Holt er de stolt, men skal de betale djer Gjæld, saa har de kun Pålt«.

Karlum Folk bærer sig ad som det siges om Fynboerne: Skærer en haard Stump Boghvedegrød ud, stikker Armen i den, naar de om Morgenens gaar til Hestene. Det er Davren. — Af Moserne graves Lysepinde op: Karlummer Lys ligesom Endrupskov Lys og Mølby Praaser i Rangstrup Herred, af dem er ikke meget at vente. Men værst er de Folk i Sønder Løgum.

Det er lettere at gaa gennem Helvede ubrændt end gennem Sønder Løgum uslagen.

Ja, der er kun een ærlig Mand, det er Præsten, og han stjal Faar¹⁰⁾.

Det er i Nordsognet, men nede i Sydsognet paa Ellum Syssels Sydgrændse mod Friserne, i Enge Sogn sidder den hellige Kvinde, som taler tunge Spaadomsord for Landet.

Hun boede nær Kirken i et Hus der hed Made, det er den grødetunge Engjord. Ved et Bryllup spaaede hun, at Krig skulde komme over Landet og en hvidhaaret Konge fly af Land, støttet til sin hvide Stav. Da stiger en blaa Hær af Havet ved Viding Herred, men mod den kæmper vore, og de vinder, de vinder langt ud om Lande. Der bliver Fred og Folkehæld.

De Ord fremsagde Kvinden af Made, den grødegivende, ved et Bryllup. Hun spaar om Lykke for grønne Enge, naar en hvid Konge er vandret heden og en blaa Havstrøm er overvundet: naar Sneen er borte og Havet i Ro, bliver der Vaar og Lykketider¹¹⁾.

Men hvad der gælder for Frisernes hegnede Enge i Fester for Aarsens Tid, tager Sagnet for hele det stridende Slesvigs Skæbne.

Kæmpen der sidder i Møgeltønder Banke og Kvinden i Enges Made, de to raader Landet.

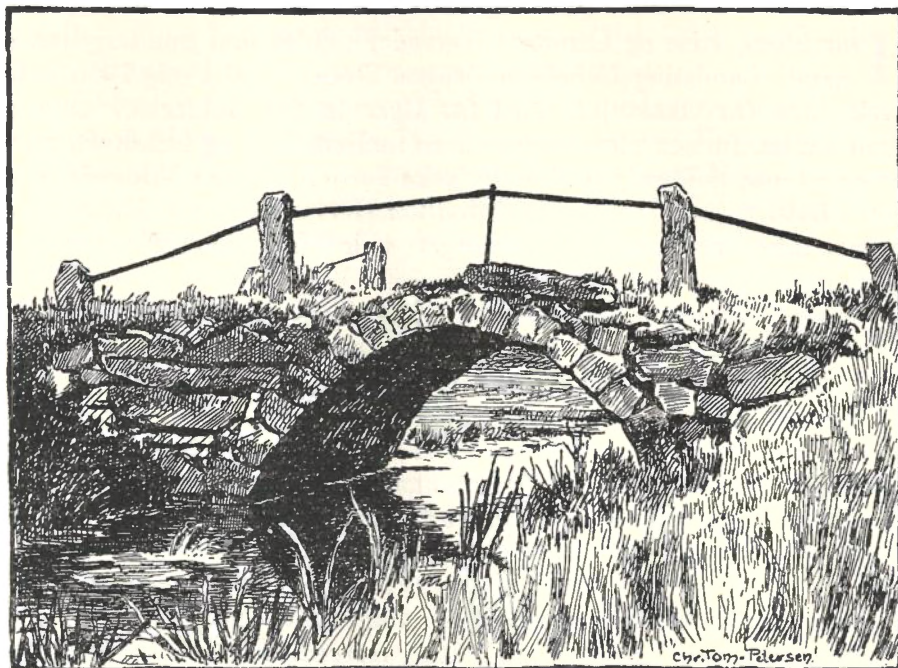
¹⁾ Sønderj. Jordebog. Sønderj. Flks., 64. Müllh., 66, 90. Trap (I. Udg.), 343, 350. ²⁾ Sønderj. Flks., 66. Müllh., 95. ³⁾ D. S. IV, 444. Kamp, 142. Alml. T., 363. Müllh. 112, 354. Flensb. Avis ^{4/11} 25, ^{24/12} 25. ⁴⁾ Trap, 156. Müllh., 392. Kaj Uldals Opt. ⁵⁾ Thiele, 251. Müllh. 292. ⁶⁾ J. Flkm. ⁷⁾ DS. V, 564. ⁸⁾ Trap, 173. ⁹⁾ Müllh. 288. ¹⁰⁾ E. K. T., Ordsp., Johs. Kok, Ordsp. E. T. Kr. Utrykte Saml. Trap: (Karlum) 165. ¹¹⁾ Müllh. 396.

RISE OG LUNDTOFT HERREDER MED SUNDEVED



ELLUM SYSSEL

RISE OG LUNDTOFT HERREDER MED SUNDEVED



GRINDBÆK BRO PAA OKSEVEJEN, KLIPLEV SOGN, LUNDTOFT HERRED

Hvor Slogs, Rise og Lundtoft Herreder mødes skal Sønderjyllands gamle Landsting Urnehoved søges. Stedet er vist mig i en Sædmark østen for Oksevejen nord for Uge, øst for Bolderslev ud ved Sogneskillet, forhen Herredsgrænsen mellem Rise og Lundtoft, men her er intet at holde sig til. Sønderjyske Jordebøger er i Vildrede med Byer i Bylderup og Uge Sogne til hvilket Herred de hører. Urnehoved nævnes ikke, men det er Landstingets vide Mark, hvor Grændserne viger.

Udenom Urnehoved ligger Hjemtingene: Lovtrup, Rise og Lundtoft.

Det er tydeligt, at Landstingets Sted ikke kunde bruges til Herredsting, men nær derved satte Bønderne Bygdens Stævne.

Naar Kongen kom og satte Ting, kunde han søge Natly i Bollerslev, hvor et Sted hedder Kongehuset og et andet Friplov. Manden herfra blev fri for Skattetyngte, fordi han engang, da Byen var kringsat med Fjender, reddede Kongen, bar ham ud i en Sæk. En anden Kongsgaard har der vel været i Søderup, nord for Bollerslev, hvor Svend Estridsen døde¹).

Valdemars Jordebog nævner skatskyldig Jord i Søderup, Aabenraa Landsogn, Aarslev og Barsmark i Rise Herred. Vilsbæk, Hostrup og Ensted i Lundtoft Herred, Varnæs i Sundeved, der ikke nævnes som Herred. Baade Slogs Herred, Rise Herred og Sundeved, men ikke Lundtoft Herred yder Skat i Varer, som Kongen kan bruge paa Stedet. Kjær og Lundtoft Herreder, sidste i Valdemars Jordebog kaldet Klipleve Herred, yder Skatten i rent Sølv, det er vel Varen, Kvæg og Korn vurderet i Sølv det rene og ikke i Kongens Mønt. Hvidding og Lø Herreder, men ikke Højer, yder en Skat af Honning. Barvid Syssel svarer hele sin Skat i Penge. Ellum Syssel en Del af sin i Varer. Det kunde da synes, som Kongen har haft særlig Nytte af disse her, maaske til Lejrhold, i Ellum Syssel.

Sagnene tier om dette. De har en sær Trang til at vende op og ned

paa stort og smaat. De mindes en Graasten og en Kilde i Aarhunderer, ja Aartusiider, men kender knap Stedet for de store Landsting: Urnehoved, Daneryg, Isør. Sagnet om Kongen der bæres bort i en Sæk hører næppe til ved Tinget. Det er et frisik Kampsagn.

Om de smaa Hjemting vides der heller intet mærkeligt at mælde.

Rise Herred er et Lilleherred med fire Sogne og Tingbyen i Midten, Kirkebyen Rise. Syd for denne blev der gjort falsk Ed af syv Bønder i Søst, og ingen af dem kom i Graven uden Uheld.

Lundtoft Herred hed i Kong Volmers Tid Klipleve Herred efter den store Kirkeby Klipleve midt i Herredet, hvortil Pilgrimme drog for at fejre St. Hjælper, men siden har Herredet faaet Navn efter den lille Landsby Lundtoft, der ligger i Mødet mellem Kipleve, Ringenæs og Holbøl Sogne og maaske er det gamle Klipleve Tingsted.

I Sundeved kendes intet gammelt Tingsted, men en Tingsti skal herfra kunne spores over Svejrup, Tumbøl, Feldsted, Hostrup, Stubæk mod Urnehoved.

Sundeved havde i Varnæs Sogn et gammelt Birketing, og Stenderup ved Nybøl havde sin Tavhavpold, hvor Bymænd samledes, naar Bustikken kaldet »Tav« gik rundt mellem Gaardene. Brujseng hedder et Vejkryds øst i Stenderup eller et Sted ved Vejen mellem Sottrup og Snogbæk, her fik en Brudfærd en Ulykke, siger Sagnet, og Bruden skal være set med udslaaet Haar. Maaske er det Helligstedet, hvor Bruden signedes, eller hvor Brudekøbet foretoges, nær Tinget²). Det er her fra Nybøl Sogn Sundeved fra sen Middelalder styres som et Nybøl Herred.

Mellem Sundeved og det øvrige Land sættes Stenmærker.

Vest for det søndre Broager laa i en Lavning »Pinsegraven« en stor Sten, hvor en Nedmaning skal være sket.

I Grændseskellet mellem Nybøl, Dybbøl og Stenderup staar en Sten, som en Jæger brød sin Hals paa. Han jager her med sine Hunde. Og Kong Volmer hviler sig paa en Sten i Stampagerfort i Stenderup. De to hører Bygdekongen til og skiller mellem Sundeved og Broagerland. Mellem Sundeved og Als staar Dybbølstenen, ogsaa kaldet Barsten eller Deggersten. Den blev slynget i Hosebaand eller Haarbaand af Kæmpekviden fra Fyen, og den vender sig, naar den lugter nyt Brød. Hun slyngede en til Ullerup(?) og en til der faldt ved

Tumbøl, Slingsten, som kan skille mellem Sundeved og Lundtoft Herred. Ved samme Skel ligger Byen Graasten i Syd og Gaarden Stenskær nær Varnæs³).

Sundeved skilles fra Lundtoft Herred, men Lundtoft har ingen kendte Stenmærker mod Vest, hverken paa Sysselskellet nord for Bov eller paa Herredskellet ved Tinglev.

Hellerikke Rise Herred synes at have afmærket sin Vestgrændse med Sten, men østerude i Løjt Sogn er der saamange flere.

Kæmpen i Løjt vilde kaste en Sten til Egvad Kirke, men Stenen naaede kun til Ris Hjarup, paa Sysselskellet og ved Løjt Sogneskel.

Løjtkæmpen boede i Bøgebjerg vest i Barsmark. Midsommernat satte han Fod paa en Sten og hævede Bjærget paa fire gloende Pæle til Midsommergildet. Stenen med Jættefoden ligger nu dækket af Jord i Hundegad Forte.

Løjtkæmpen blev slaaet til døde af Bars paa Barsø (eller Barsmark), og den Sten ligger ved Gaarden Høgebjerg.

Da Bars vilde gaa over Vandet fra Barsø og blev haanet af Løjtboerne, fordi han stred imod Storm, kastede han en fingermærket Sten efter dem.

Nogle Sten i et Dige ved Elbjerg og i et andet ved Overgaard hører Kirken til. Den skulde have været rejst ved Elbjerg. En Sten med indhugne Tegn laa ved Dybvighovedvejen, og naar den svedte varslede det Ildebrand. Gaardnavnet Fladsten gaar ind i Ringen af Stenmærker rundt om Løjt⁴).

Bars gik over fra Barsø og tog Vikingsæde ved Danebrogstenene i Genner og Jord i Løjt der kaldtes Barsmark. Hans Kone hed Birret (Barvid?). Deres Grave var Barshøj og Birrethøj ved Povlsgaard. Nu sidder han under Mulde i Ellum Syssels nordøstre Hjørne som Holger Danske i det sydvestre, Møgeltønder — og herom lød Visen:

»Hvad om den gamle Bars endnu en Gang saa op«.

»Ketil Urne ligger her«, stod der paa en Runesten paa Bjolderup Kirkegaard ved Urnehoved, nu paa Museet i Kiel, den danske Adels Sten, men tysk Adel sad i Landet. Barvid Syssels Hovslund Sten gik til Berlin. Ellum Syssels Bjolderup Sten til Kiel. Vi fik dem ikke tilbage efter Verdenskrigen.

»Hvad om den gamle Bars endnu en Gang saa op«: han der knyttede Ø til Land og dannede Riget Barsø-Løjt⁵)

— Vestlig i Rise Herred, dær hvor Rise, Slogs og Lundtoft mødes, levede Kæmpen Balder i Bollerslev. Det er Gudekongen Balder, som hos Sakse kommer fra Baldersbrønde paa Sjælland og kæmper med Kong Hoter i Højer. Der er en Baldershøj syd for Agerskov Kirke mellem Nørre og Søndre Rangstrup Herred i Barvid Syssel. I Bollerslev, Ellum Syssel, var der Spor af Balders Borg paa en af Højene. Han har søgt at vinde Land i Nord og i Vest for Rise Herred, men Rise blev et Lilleherred med begge sine Kæmper.

Sagnet mindes Balder og Bars som Kæmper med Kone: Bars og Birret, Balder og Rune, men Balder kæmper med Rune og offerer hende:

»Balder Rune og hans Viv, ypped dem en stor Kiv.
Men paa Tohøj dær slog Balder Rune død.«

Og Tohøj ligger øst for Bollerslev ved Urnehoved.
Lignende lyder det i en sjællandsk Juleleg:

»— stor Kiv i Tune, dær slog Balder Rune,
ni Slag ville vi slaa, dermed hjem gaa, en to, tre o. s. v.«

I Sundeved kvæder Vætten i Bøgebjerg: »Sej, Mand du paa den brune, drik en Skaal med gamle Rune.« Og Rytteren flyer med Vættens Bæger⁶).

Sagnet nævner ogsaa Rune som Kæmpe og Munk, men hos Sakse staar Balders Kamp om Kvinden Nanna. Rune er hans Viv, og han offerer hende paa Kongestævnet paa Tohøj ved Urnehoved.

Mellem Balder og Bars styrer Kæmpen Roland med sit Køretøj ud i Rolandskilde, og hans Frue offerer sig i sin Kvide for ham i Fruens Pyt.

Paa Borgen i Rise boede en Herre, der fandt sin Frue død, og han græd hende tilbage til Livet i et Nu⁷).

Til alle Sider af Rise Herred staar Mand med Kvinde. Her mødes ved Folkestævnet den grødegivende Kæmpekvinde og den landeværnende Kæmpe. Han dræber hende ved Urnehoved, græder hende til Live i Rise, hun dør med ham i Løgum, Løjt, Rises trebundne Skel, og hun jordes med ham i Løjt.

I dette Kæmpeland nævnes Bodum som Bondeslægtens første Hjemsted, nu en afsides By. Naar der siges: »det ved Gud og hver Mand i Bodum«, saa vides det af alle.

Et lignende sjællandsk Ordspil er: »Der ved Gud og Per Jørren i Bakkendrup«. — Ved det trebundne Skel Rise, Rangstrup, Slogs Herred, boer de stridbare Kassø Folk: »Vi er int skillest ad enno, sa Kassø Dreng, de havde slaaedes i tre Døgn«. I Aarslev var der tapre Folk, en Bonde dræbte alene mange »Tatere« — saagodt som Tyskere — men det Navn nævnes ikke — kun angrede han at han engang havde dræbt en Svensker. — Løjtboerne havde ogsaa et godt Ord paa sig, de søgte engang over Sysselskellet til Kirke i Ø. Løgum, og her sagde Præsten til Løgumboerne: Lad de Løjtinger tage Sæde, dem bør vi ære. Vil vi ha en god Kælveko skal vi til Løjt, vil vi ha en god Følhopper skal vi til Løjt, og vil vi ha en god Amme skal vi ogsaa til Løjt . . . men da gad Løjtingerne ikke mere søge den Kirke. Saa fik de Præst sammen med Varnæs i Sundeved^o).

Øvre paa Varnæs var der en hellig Mand der byggede Kirke, Junker Viggo paa Vold. Han gjorde ogsaa en Pilgrimsfærd. Gammel kom han hjem og satte sig paa sin Elskedes Grav under det store Træ ved Kirkens Østgavl. Selv blev han jordet her. Der gaar Sagn om, at hun var fra Helnæs paa Fyn, de flygtede sammen, men blev skilt ad paa Isflagerne. Hun gik i Kloster, han førte hende derfra, tvang Præsten til at vi dem, men hun blev ikke hans, thi Klosterets Værge dræbte hende.

En romantisk Fortælling der gentages nede ved Graasten, hvor en Røver Alf bliver hellig Mand og Eneboer, taler til Folket, altnens han ruger over sine elleve døde Røverbrødrers Skatte, som han lover den der jorder ham. Skatten findes under hans Leje, men skal drages over Isen mod Nybøl, ind i Sundeved, og da det ikke sker stiltiende, synker den.

Dette er ikke Rise Herreds faste Bondesagn, men Skipperhistorier fra Sundeved Fjorde.

Naar Kæmperne træder op her er det strænge Herrer, der sætter sig imod fredelig Handelssamfærd mellem Sundeved og Als. Det gjorde Sundevedkæmpen i Dybbølbjærg. Det er aldrig hørt før mellem skilte Lande, men det skete her, at Alsingerne vilde have Sundeved-

boerene derover, og lod Als Kæmpen æske Sundeved Kæmpen til Tvekamp. Dertil svarede Manden i Dybbøl, at de maatte først se ad, hvem der kunde æde mest. Saa satte de to Kæmper sig paa Dybbølbjærg og lod deres Folk bringe Kost i Mængde. De aad ligegodt og var jævngode. Da det blev kendt, sloges de, og Manden der kæmpede for fri Samfærd sejrede. Alsingen vandt over Sundevedboen til alles Glæde⁹).

Lundtoft Herred har ingen Kæmpe, men til Gengæld den værste Vætte. Han boer i Bybjærg ved Felsted — ved Skellet til Sundeved. Han røver Kvinder, og naar de skal føde inde i Bjærgen, maa der hentes overjords Jordemoder. Hun fik Høvlspaaner i Løn, kastede dem bort, men en blev hængende ved hendes Klæder og blev til Guld. Hun havde smurt sit ene Øje med den Salve, hun skulde offre til den spæde og var bleven synsk, saa hun kunde se Vætten ved Kirken om Søndagen. Hun hilste ham. Da stak han hendes synske Øje ud. — Kvinder i Barselseng røver han især og lægger en Træstøtte i Stedet. Bonden der kørte til Mølle hørte det lyde fra Højen: »Skær Lise med den lange Næse ud.« Han skyndte sig hjem og lod vaage over sin Kone i Barselsengen. Da Vætten kom med Træbilledet og lagde det i Sengen, var han rede og greb sin Kone. Lad mig ha mit og tag I Jert. — Saa kunde de tage deres Træbillede igen.

Dette Sagn kendes saavidt vides kun her og paa Bornholm, begge Steder ved Kysten. Maaske er det Søkongen der gør Landgang som Havvætte og for sin udskaarne Skibsstævn køber en levende Kvinde. Ihvertfald er Bybjærgvætten ene derom paa disse Egne.

Rise Herreds Vætte i Trebjerg er en god Smed, særlig Knivsmed, og de Saar der skæres med hans Vaaben heles ikke. Man kræver Kniven ved Højen og lægger Pengene dær, hvor Kniven bliver lagt ud.

Fra en Høj ved Mellerup sprang en Vætte frem og bad Bonden om at blive budt til Bryllup med et stort Stykke Guld i Brudegave. Men hvad var Bryllupsspillet? — Pavker og Trommer, sa Bonden. Den Torden kunde den lille ikke taale.

Ude i Løjt maa Bonden lave Vættens Bageskovl og faar Brød i Løn¹⁰).

Rise Herreds Vætter er gode, med dem er ingen Strid. Alligevel hændte det, at en Karl tog Bægeret fra Højfolk i Hjortkær. Det blev

Alterbæger, men laantes ud til syge og til Bryllupsgilder da det gav Helse og Lykke. Ved et Bryllup i Alslev kom en Stodder og bad om at drikke af Alterbægeret, da han var syg. Men dengang han fik det ihænde, blev han borte med det.

Vætten hentede Lykken tilbage.

I Sundeved maa Vætterne to Steder give Bægeret fra sig. Da Legebjerg mellem Sottrup og Ragebøl staar paa gloende Pæle og Rytteren bydes et Bæger, rider han bort med det, og Vætten raaber: Kom Enhorn, Guldhorn er borte. Men Rytteren reddede Hornet og gav det til Kirken i Dybbøl.

Et andet Horn toges fra Bøgebjerg, hvor Vætten kvæder Verset:

Sej, Mand du paa den brune,
drik en Taar med gamle Rune.
Tre hundrede og ti jeg er i Dag
drik min Skaal mig til Behag.«¹¹)

Men der er ingen Gammen mellem dem. Bedst staar det til med Vætter blandt Bønder i Rise Herred.

Da Rise Mænd vil grave Skatte høres Barnegraad, og de holder op, for ikke vil de at deres Børn skal græde derfor, at Fædrene tog Skatten af Hjemstavnsjord. Det er en sønderjysk Tanke, som vist aldrig er kommet saadan tilorde andetsteds.

Fra Rise Herred ses et sønderjysk Sagn om Genfærdsluer.

Der blev svoret falsk om en Eng i Hjortkær. Konen sagde til Manden: Vil du ikke hellere i Helvede og have en rig Søn, end have en fattig Søn og komme i Himmerig. Han svor som hun vilde, og derfor brænder de tre Luer, Braædilde i Hjortkær. Lignende tre Lys brænder i Rugbjerg, Ø. Løgum, og kaldes Bravrup Trædeild.

Fra Rise skues vesterud som naar Kirkerne her bygges to og to ind i Slogs Herred: Hjortkær—Uge, Bjolderup—Tinglev, Ravsted—Bylderup. Den næste Ild ses i Rens syd for Bylderup, hvor der brænder tre Lys paa Trehøj fjorten Dage før og efter Mikkelsdag, fordi en Fader og to Sønner, som gik og høstede, dræbte hverandre med Lerne og jordedes i Højen. Faderens Lys er det største i Midten. Snart er de stille, og snart springer de om i Kampen. Det samme ses i Lilholt Enge, Skrydstrup, Gram Herred. —

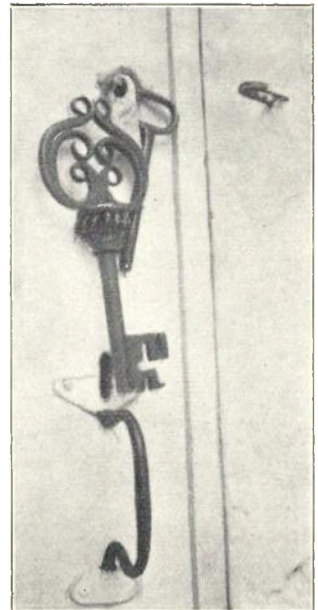


OKSEVEJEN, N. f. UGE

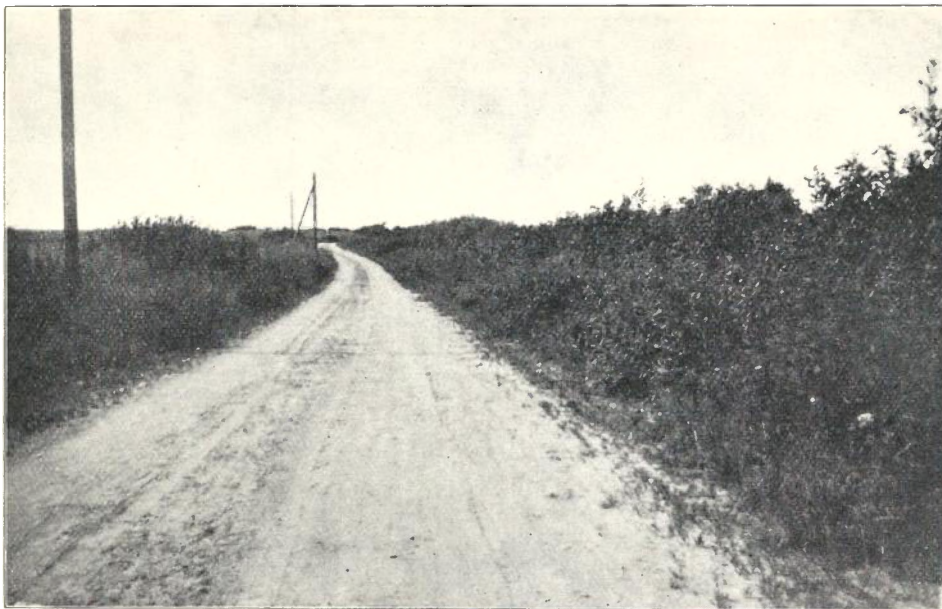
Urnehoved Kongeting skal have været her i Marken bag Hegnet.



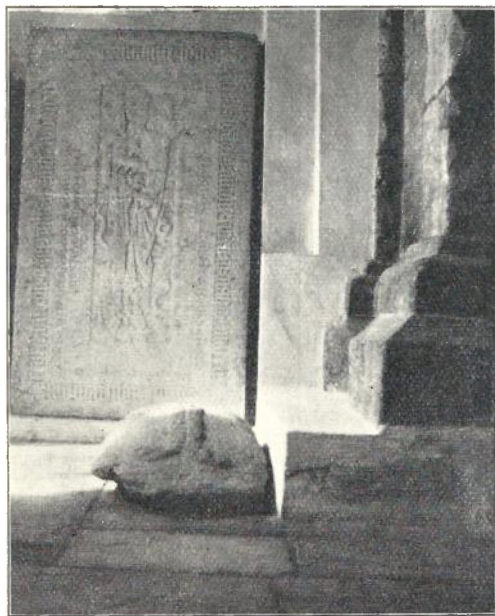
VEJEN OP MOD TISLUNDE KIRKE, NØRRE RANGSTRUP HERRED



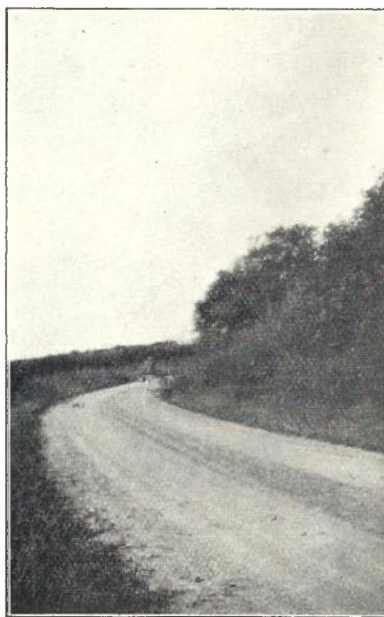
DEN STORE OG DEN LILLE NØGLE
TIL TISLUND KIRKE



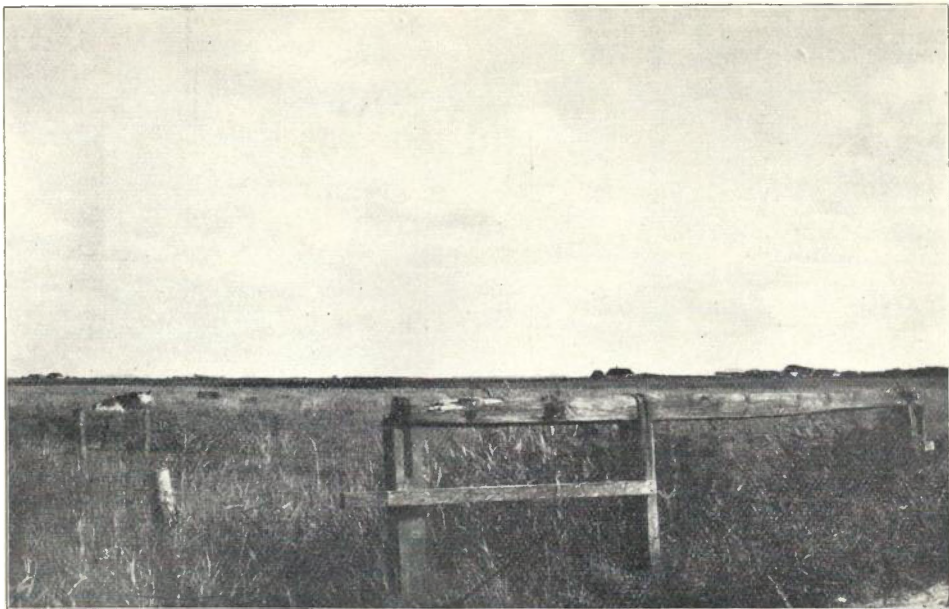
OKSEVEJEN VED UGE MED URNEHOVED MOD NORD



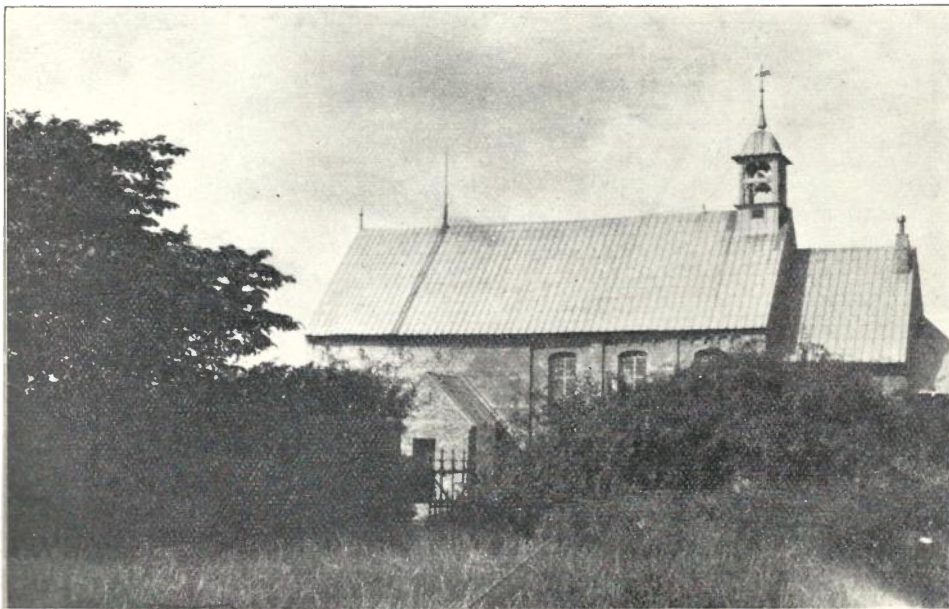
[RIBE DOMKIRKE



**OKSEVEJEN VED MARSTRUP SKOVBY,
HADERSLEV-GRAM HERREDER**



SPRÆKBRO, SYD f. RIBE VED VEDSTED SOGN, HVIDDING HERRED



HVIDDING KIRKE

TØNDER HERRED



STENEN VED SÆD, U'BJÆRG SOGN, TØNDER HERRED

K. Uldall fot.

SLOG HERRED

LUNDTOFT HERRI



BURKAL KIRKES ØSTGAVL, SLOGS HERRED



ASSENHOLM (GRUSGRAV), FELSTED SOGN,
LUNDTOFT HERRED

Fra Hjortkær skal der kunne ses tre Lys i Draved Skov, tre Mil borte, i det trebundne Skel Lø—Tønder—Slogs Herreder. Her dræbte en Fader sin Søn i Nød. — I Ullenbjerg(?) ved Tønder brænder Lysene ogsaa for Faderen og Sønnerne¹²⁾.

Saavidt som til Draved Skov skal der skues fra Rise. Saalangt vilde Herredet række som de Offerluer brændte, men Lilleherred blev det.

Der kæmpes mod Hel, det er sønderjysk. Hel er en Hest der farer og spreder Sot og Død. Den kan vises bort med Ord: Gaa til Løjt, sa de i Ø. Løgum til Hel. Til Løjt og Vilstrup (Haderslev H.). Der er store Byer at tage af. Og Hel foer til Løjt og Rise Herred. Døden raadede dær og tog Folkets Magt.

I Hjortkær farer Hel ude paa en ensom Vej, og dens Hovslag lyder tilbys. Vejen hedder »Langtborte«, maaske er det her hvor Rise Herred brat ender med sine fire Sogne.

Dødens Hest farer oftest alene. Den er ogsaa set i Tønder med en sort Kvinde¹³⁾.

Hel farer og Hel rider fra By til By, men om Volmers Ridt vides intet, kun det at han hviler sig paa en Sten i Stenderup.

Ved Urnehoved hører Rigskongen Dagen til. Disse Bygder skilles og samles ikke om Nattens Genfærd.

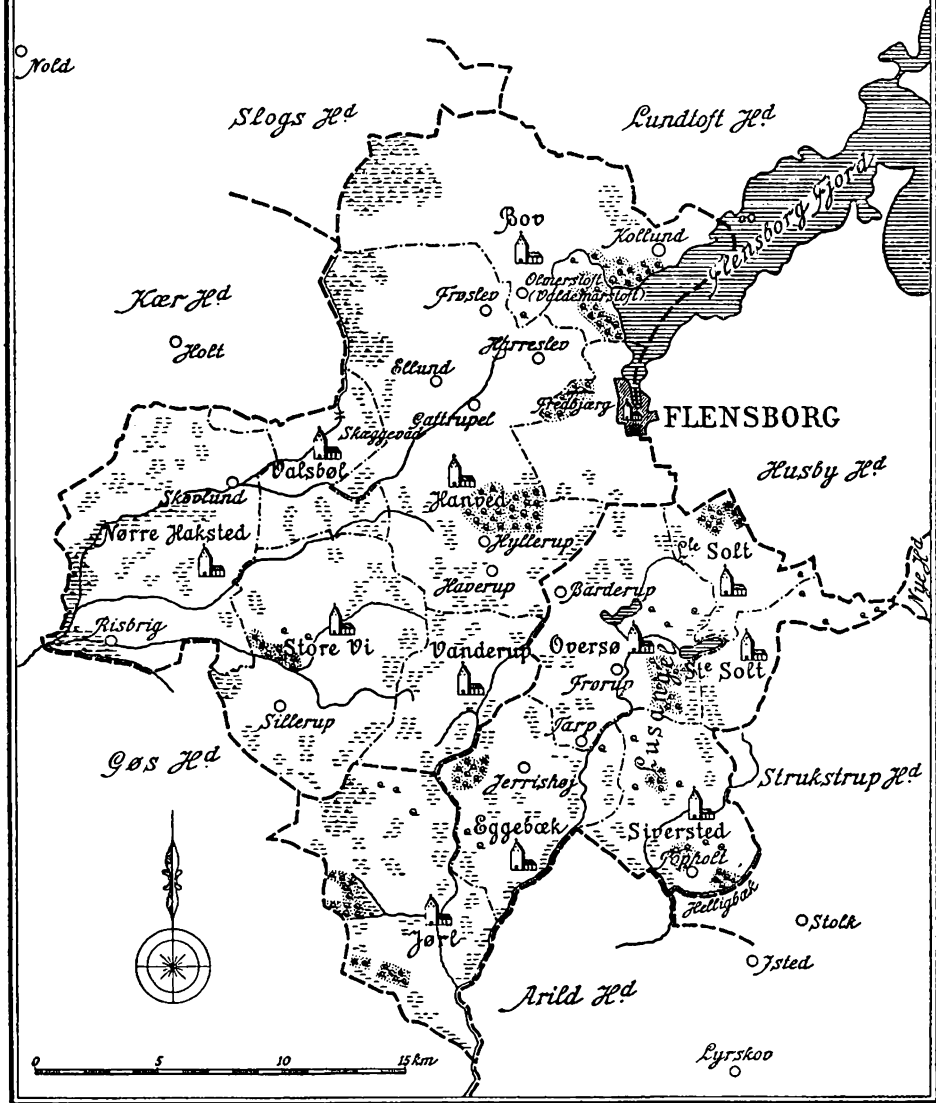
Men Lindormen ligger ved begge Grændser. I Egvad, Rangstrup Herred, værger den Barvid mod Ellum Syssel. Paa Broagerland samler den Sundeved med Angel.

Femogtyve Karle gik i Høslet ved Iller paa Broagers Vestkyst. Da hændte det at en Le blev hugget i en Slange, og Slangen skreg. Dens Mage svarede ovre fra Angel og kom svømmende med et Blad i Munden for at læge den saarede.

Lekarlen fik dræbt Angels Orm, inden den kom i Land. Men at Ormene dræbes i Sagnet vil kun sige at de bliver levende i Mindet som Baandet mellem Landene, Sundeved—Angel.

¹⁾ Thiele I, 323. Olriks Sakse III, 48. ²⁾ DS. II, 528. DS. III, 345. Fausbøl: Sundeved og Faldsted S. 104, 69, 70, 72. ³⁾ DS. V, 216. Lorenzen: Gl. og ny Minder fra Sundeved 4, 5, 6, 27. Fausbøl Sundeved 72, 105, Müllh. 287, 379, DFS. ⁴⁾ DS. III, 31, Riis Sagn, Overtro, Løjt S. 14, 42, 101, Müllh. 281. ⁵⁾ DS. IV, 411. Riis, Løjt 39, 41. Trap 343. ⁶⁾ Thiele. 6. Lorenzen: Sundeved 9, Müllh. 392. ⁷⁾ Rise, Løjt, 33. Müllh. 75. ⁸⁾ Rise, Løjt, 34, 35, 71, 87. Alml. IV, 53. Müllh. 83. ⁹⁾ Thiele I, 383. DS. III, 376, Lorenzen: Sundeved 6, 31, Sdrj. Flks. 60. ¹⁰⁾ Müllh. 303, 308, 315, 316, 330. ¹¹⁾ Lorenzen: Sundeved 9, 11. Müllh. 312. ¹²⁾ J. Flkm. 86. 204, 357, 365. Müllh. 197, 220. ¹³⁾ Riis, Løjt, 103. Müllh. 261. ¹⁴⁾ DS. VI, I, 444. Müllh. 254.

VIS OG UGLE HERREDER



ISTED SYSSEL

VIS OG UGLE HERREDER

Vis Herred gaar Nord om Flensborg med Bov og delvis Hanved Sogn. Her gaar den nuværende Statsgrændse imod alle Grændser, udenom de givne Syssel-, Herreds- og Sognegrændser, skærende gennem Isted Syssel, Vis Herred og Hanved Sogn.

Til Vis Herred hører Bov, Hanved, Store Vi, Vanderup, Nørre Haksted og Valsbøl Sogne.

Hanved i Nord er gammelt Kongelev, Kongedømmets Arvegods, og Vi i Sønder er Herredstinget.

Valdemars Jordebog stiller Vi Herred sammen med Husby Herred i Angel til at svare trede Mark rent Sølv. Men Vis Herred gaar sammen med Ugle Herred i det Land der ad Højderyggen er udenfor Angel.

Syd for Vis kommer Ugle Herred med Sognene: Oversø, Store og Lille Solt, Siversted, Eggebæk, Jørl.

Byremsen fører gennem begge Herreder:

»Hyllerup og Haverup — videre væk er Vanderup.

Æ Javetut gaar paa Jerrishøj Vej,

æ Trolld er i Tarp.

Fanden er i Frørup og den onde Mand i Barderup.«¹⁾)

De første tre Byer ligger i Vis Herred, de sidste fire i Ugle. Alle syv slaar de en Ring om Grændsen mellem Vis og Ugle syd for Flensborg.

Vest for Grændsen er de jævne Bondebyer, hvorom intet særligt skal siges: Hyllerup, Haverup, Vanderup, men øst for Grændsen, ovre i Ugle Herred boer Vætter. En Javetut gaar hylende, klagende ved Jerrishøj. Trolld, Dævl og onde Folk sidder i Tarp, Frørup og Barderup, i Hedendom.

Saa kommer søndenfra den hellige Mand Poppo og døber Folket i Helligbæk, ogsaa kaldet Jydebæk paa Herredets Sydgrændse. Og her ligger Døbestenen, en Runddysse. I Skoven Popholt talte den hel-

lige Mand Guds Ord for Folket ved en Sten, der hedder Templet. For at vise at han vidnede sandt lod han sin Skjorte gyde over med Voks og satte Ild paa den. Skjorten brændte men Helgenen blev skær.

En Hedning trodsede ham og lod sin Hest gøre Helligbækkens Døbevand urent, men han blev bundet til Stedet, indtil han lovede at bygge en Kirke, — og han byggede Kirken i Siversted.

Saa kastede Fanden en Sten efter Poppo, den laa mellem Stolk og Helligbæk, paa Grændsen mellem Angel og Højderyggen²). Oversø og Siversted Sogne kaldes Lusangel, den daarlige Jord, modsat Angels fede Mark. Her paa dette Lusangel staar Kampen mellem Heden- dom og Kristendom.

Ellekællingen klager i Jerrishøj: Javetut! Trolden og Kæmpen boer i Tarp og Frørup. Deres Mand, den onde, sidder bagved i Barderup. Men Poppo winder Sejren i Siversted og tager den hellige Lund og Oldtidsgraven ved Grændsen.

Kirkens Tro vinder frem ind i Vis Herred: Hyllerup og Haverup, videre væk er Vanderup — og der er Kirke. Til Kirken i Hanved drager Hyllerup og Haverup sydfra, Frøslev og Ellund nordfra, men naar Frøslev Mænd drog ad Kirkevej over Ellund Marker maatte der kæmpes med Ellund Mænd — indtil seneste Tid. Og der var gammelt Marked i Hanved.

Lige Vest for fik de deres egen Kirke i Valsbøl, men der var det kun smaat: Klokken kunde ikke lyde over hele Byen, og saa gik Deg- nen ud og raabte til Kirke — som Molboerne raabte til Bystævne — »Kommer no I Valsbøl Mænd, de Mejn Mænd er kommen, saanær- som æ Skrædder fra Skæggevad, ham har æ int fornommen«³).

»Frøslev er en Frydensal, Ellund er en Jammerdal. Gottrupel er Kridtlumkrat — — « og Valsbøl er en Krog for sig ude ved Sys- selgrændsen, men store og stolte Folk boer i Risbrig, Vis Herred, Holt i Kjær Herred og Nold i Slogs Herred: »Risbrig de søgte deres Liig, Holt og Nold de gær over dem oll« (alle). Det er velbaarne Folk paa god Jord, men udenfor Alfarvej. Den gamle Oksevej, der fører gen- nem Vigledsdør i Danevirke, gaar ad Lusangel, Ugle Herred, Lyrskov, Helligbæk, Oversø, Frøslev, Bov. Ved Frøslev er det kongelige Bede- sted Olmerstoft, eller Oldemorstoft. Tyskerne kalder det Valdemars- toft.

Det er Helgstedet, hvor en Kvinde — Oldemor kaldes hun — har faaet Jord af Kongen, fordi hun tog vel imod Kongens Søn, der blev syg paa Alfarvejen. Hun fik Skov til Gave af Kongen, og der var ogsaa gammel Ret til Krohold i Olmorstoft. Men den Skyld laa der paa Stedet, at der altid skulde holdes en skimlet Hest. Naar Skimlen døde, blev en ny købt. Det skulde vel være Kongens Hest — egentlig den Konges Hest der farer i »flyvende Jagt« udenfor Olmorstoft. Heste og Hunde med Ild af Gab og Øjne saas her. Der sagdes, at de varslede for Jærnbansen som skulde blive bygget. Det var saa at ingen Hest kunde staa tøjret paa Hans Tychsens Mark, før Jærnbansen kom, de rev sig løse og løb vesterud').

Olmorstoft er nu delt i to Gaarde. Inde i den ene i en Høkule (Lade) skal der staa en Stenkreds, tre Alen Gennemsnit, hvor en af de gamle Kromænd er nedmanet, da han gik igen, fordi han havde stjaalet Havren fra vejfarendes Heste⁵). Men en Stenring hører vanligt ikke med til en Nedmaning.

Kvinden der fanger Jord — ved Rundgang — Kongens Ridt paa Skimlen, og Navnet Olmorstoft viser hen til en Sammenhæng med Olmersdige en god Mils Vej derfra inde i Ellum Sysler.

Toften og Diget samler ad Alfarvej mod Urnehoved de to Sysler: Ellum, Isted.

I blegnede Minder er der Sagn om en Kamp paa sydvestre Side af Frøslev, overfor Olmorstoft paa nordøstre.

Ryttergabet hedder Stedet, hvor nu hvert Aar holdes nordslesvigsk og sydslesvigsk Fællesmøde. Her laa et Slot i Skoven. Skoven brændte. Folk flyede mod sydvest — og sank i Mosernes Dynd. — To Ryttere kæmpede her i Ryttergabet. — En dansk Dronning fandt sin Død, blev dræbt her⁶).

Sagnet melder om Skov fra Bov til Skovlund, og Skoven brændte med Røverborgen derinde, saa Landet gik i Hede, »Yfling Hede«⁷). Det er Ødelandet mellem Isted og Ellum Sysler. Bag Yflinghede ligger Folkeborgen Olmorstoft.

Lidt syd for den mødes Vis, Ugle og Husby Herred ved Flensborg.

Her ligger den blaa Slange med Guldkronen under Duborg, Lindormen ved det trebundne Skel.

Her paa Fredbjærget stod Stenen, der faldt hver Gang Krig var

ivente. Og Krig skal komme, saa Harreslevdalen flyder med Blod. Men Flensborg skal ikke gaa under i Blod. Vand skal fælde Staden — som Horsens og København.

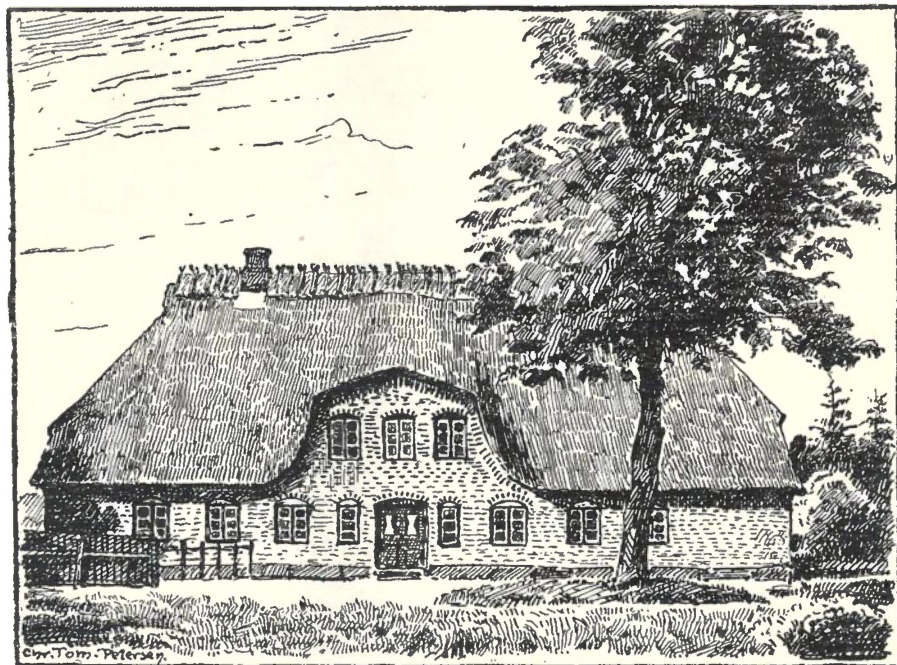
Paa Havretorvet i Flensborg var en gammel Brønd: Grønnekilden. Af den kom Livet, de smaa Børn hentes op af Grønnekilden. Døden kommer fra samme Sted. En Søndagmorgen vil et sort Svin staa ved en Sten, vælte den og vrøde Kilden op, saaledes at Strømmene stiger over Staden.

Ild staar af Vis Herred fra Skovbrand og Volmersridtet ved Olmors-toft. Helligvandet rinder i Ugle Herred, hvor Trolden kæmper mod Poppo ved Helligbæk. Men fra Kongsfærd, Krigsfærd og Kirkefærd finder Herrederne deres Møde i Livs- og Dødsbrønden paa Flensborg Torv.

¹⁾ E. T. Skr. Saml. ²⁾ Müllh. 112, 113. Thiele 21. ³⁾ Sdrj. Flks. 41. ⁴⁾ Eg. Opt. ⁵⁾ DS. V, 189 og Eg. Op. istedetfor Müllh. 380. ⁶⁾ Eg. Opt. ⁷⁾ Müllh. 94, 111, 265, 266, 374.

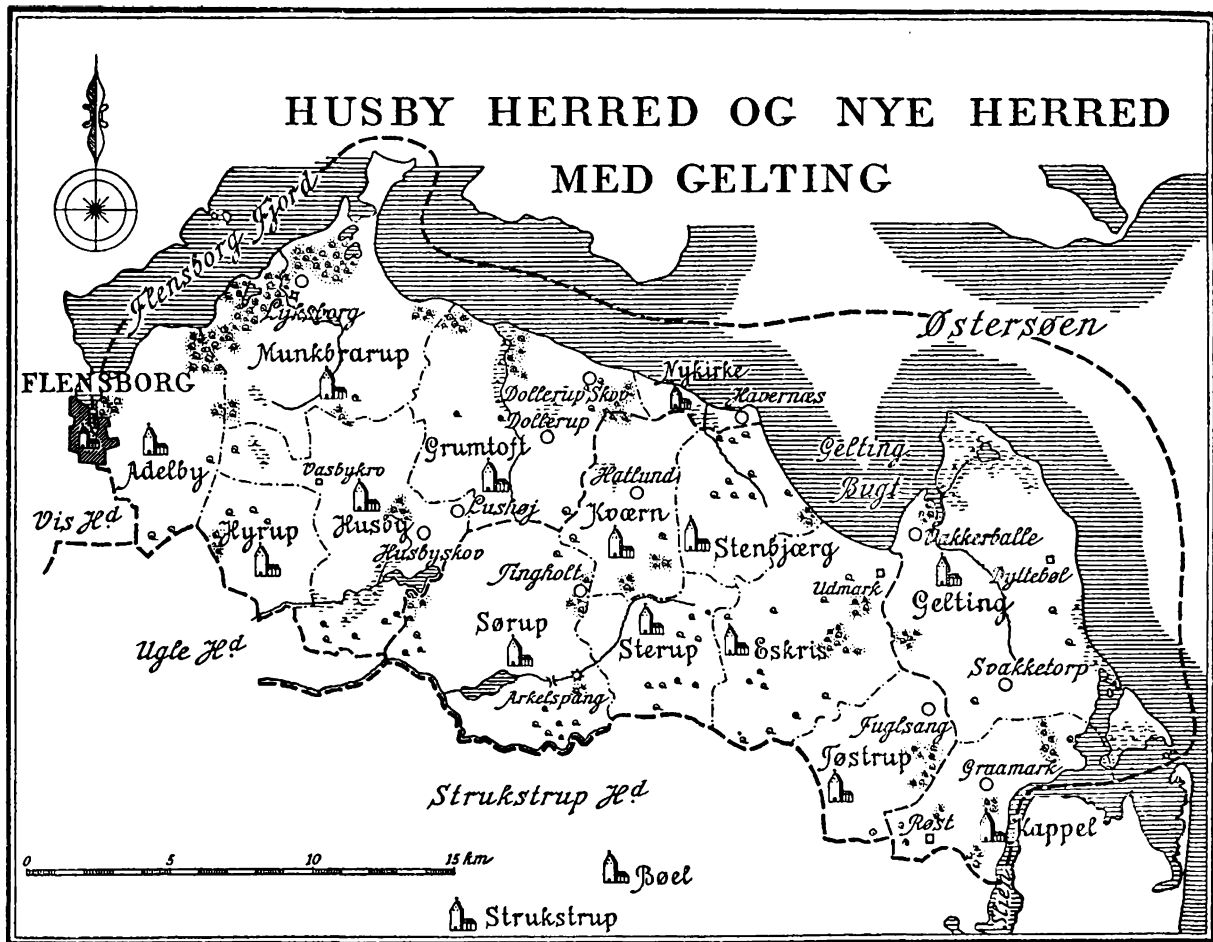
ISTED SYSSEL

HUSBY HERRED OG NYE HERRED MED GELTING



GAARD I KVÆRN. AARSTAL PAA GAVLEN: 1805.

HUSBY HERRED OG NYE HERRERED MED GELTING



Med Kyst til Østersøen ligger de to nordlige Herreder i Angel, Husby og Nye Herred. De nævnes begge i Valdemars Jordebog, saa Nye Herred er ældre end Tolvhundredet, men muligt har det engang svaret til sit Navn som et af Danmarks yngste Herreder.

Der var en Bygd ved Navn Gelting, nu kun et Sogn med et Næs ud i Østersøen, men forhen mere:

Røse og Graamark (ved Kappel), Fornæst, Minnesby, Racketorp, Tolegaard, Fuglenæs, Gelting og Vakkerballe »all det kalder vi Gelting«, siger Jordebogen, som lægger Gelting til Nye Herred.

Sagnet fører Gelting til Strukstrup Herred.

Da Strukstrup Sognemænd strides ved Bøel lyder Sejrsraabet: »Nu dages det bag Dyttebøl«. Der kvædes ikke saadan om en By udenfor Bygden, og Dyttebøl er i Gelting. Til Strukstrup Kirke, den ældste i Angel, kører Fruen fra Tolgaard, som Jordebogen nævner til Gelting. — Men Nye Herred tog hele Kysten om til Sli.

En Stenrække gennem Landet synes at skille mellem Strupstrup og Husby gamle Bygder.

Kæmpekviden, som var hundrede Aar og dog ungdomsskøn, kastede fra Als tre Sten ind i Sundeved efter sin utro Ven, og da hun øjnede Kværn Kirke, kastede hun ind i Angel en Sten der faldt ved Hatlund overfor Kroen, og den havde Rille af hendes Hosebaand. Den kløvedes i Kastet, og paa Rad med den ligger nordfor bag Dolle-
rup Skov i Stranden ved Nykirke den anden Halvdel, der nævnes Fynsten, og sydfør Hatlund er den tredje Sten i Tingholt, hvor Kværn, Sterup og Sørup Sogne mødes. I den er Mærket af en Fod, sat af en Kvinde, der skulde frelse sin Mand, Hovbonden, fra Herremandens Dom ved at finde Midtvej mellem Kappel og Flensborg — mellem Strukstrup og Husby Bygder — hun ilede til hun sank, og der var netop Stedet, hvor hendes Fod stod i Sten. Det er et særegent

Slesvigsagn om Kvinden der frelser sin Mand eller Søn, som i Ballum, ved at spænde sin Ævne til det yderste Maal.

Disse tre Stene ved Grændsen mellem Nye Herred og Strukstrup Herred svarer til de tre i Sundeved og skal vist være samme Kæmpkvindes ovre fra Øen.

Stenen i Hatlund, der nu er gravet i Jorden, havde Spor af Kvindens Hosebaand, tillige Skaaltegn, der kaldes Dyrespor af en Hare, som blev jaget af en Greve paa Langfredag, hvorfor han brød sin Hals.

Rillen, Skaaltegnet og Fodsporet i Sten skiller mellem Husby og Nye (Strupstrup) Herred. En Sten med en Greves Fodspor staar ved Gaarden Røst ved den gamle Geltinggrændse¹).

Endnu mindes et Sprogskel ved Husby — Nye Herreds Grændse. Folk i Kværn Sogn, Nye Herred, havde ikke r i Talen. Det lyder saa:

Pas å æ Baen, fæj u æ Skaen,
læ it æ Ild gaa u i æ Ån,
saa ka do gaa a Kvæn mæ Gån«.

Maaske til Marked med Garn, Spinding²).

Husby Herred er som saamange andre Herreder bygget op over sit sydligste midterste Sogn, Husby. Her har Tinget været. Der mindes paa Marken en Galge, hvorfra en Heks fløj bort ved Hjælp af et Garnnøgle³).

Nye Herred havde sit Tingsted ved Tingholt, hvor tre Sogne mødes i Kværn, Eskris og Sørup Tingholt, og hvor Midtvejstenen ligger med Kvindesporet. Stedet er nær Husbyholt, men langt fra Gelting. Det synes som Nye Herreds Bygden har søgt sammen med Husby og bort fra Strukstrup Herred.

Saa danner der sig et lille Herred paa fire fem Sogne mellem Gelting og Husby.

Da man ikke kan faa Lov at bygge Kirkerne for Trolde, falder der fra Himlen et Tegn, Sne ved St. Hans, hvor Kirkerne skal staa i Eskris, Stenbjerg, Kværn, Sterup. Ligesom i Grumtoft Husby Herred, hvor Bygbjerg eller Troldekjærs Vætter ikke vilde have Kirke⁴).

Om Kirkerne samles Nye Herred — men ude i Gelting raader end de gamle Trolde. Lidt fra Kirken var der et Gudehov — eller Brude-

hov — i Vakkerballe, et Sted hvor alle Gelting Bryllupper skulde fejres hedensk, ofte med Kamp og Drab.

Paa Væddemaal havde en Mand vovet sig til at krybe op under Gelting Kirkeklokke en Nat. Til ham kom Trolden og sa: »Æ vild nok hielp dig nier a de helle Ting, men æ hær ingen Ti, æ skal a Vakkerballe«. — Der var jo Bryllup, og Trolden skulde være med. Nu vilde han nødig vise sin Afmagt i det kirkelige, men lod som han havde stor Hast. Og siden lyder det skæmtende: »Ja, æ hær ingen Ti, æ skal a Vakkerballe, soj æ Trold«. Men det er kun i Gelting der findes et Vakkerballe, et Brudehov.

Inde i Kirken skal der ved Midnat mellem den 24. og 25. Oktober komme et hvidt Menneske op mod Alteret. Tre lignende kommer og drager det første bort, tre Gange gentaget op og ned ad Kirkegulvet.

Baade Manden der sidder i Taarnet — for at ringe Klokker til Bryllup, hvilket er Trolden imod? — og Fangedansen i Kirken — hvor Brud skal gribes af Brudgom? — kan maaske tyde hen til Brudefærden i Vakkerballe som en Høstfest ført over til Kirken.

Men saa stærk var Trolden eller Djævelen i Vakkerballe, at han flyttede Herresædet Urfeldt over Djævlebroen ud til Gelting Sogneskel⁵).

Vakkerballe er Østhjørnet ved Geltingbygten. I Vesthjørnet ved Havnæs er der ogsaa Sagn om blodig Brudefærd.

Ved et Bryllup dræbte Folk fra Grumtoft en Mand fra Kværn og i Bod maatte de give Havernæs⁶). Men Havernæs ligger som Ene-mærke mellem Kværn og Stenbjerg Sogne og kan aldrig have været Grumtoft Jord i Husby Herred.

Muligt er Havernæs Nyherreds Vakkerballe, Stedet hvor Kamp har staaet mod Folk fra Husby Herred. Da Helgstedet havde mistet har staaet mod Folk fra Husby Herred. Helgstedet havde mistet sin Magt over Sindene og ikke mere søgtes som Fællesjord ved Stranden, er det blevet kirkeligt Jordegods til Kværn. Men Sagnet holder stadig fast ved at det skyldtes Brudefærd.

Nye Herred fejrer Vaar ved Stranden, men Husby Herred holder Jul og samles om et Valhalsgilde. Derom lyder Remsen:

»I Vasby Kro der slagted de en So,
 i Husbyris der slagted de en Gris,
 i Husbyskov salted de den i et Trov.
 De Lushøjer Kvind skar Pølsepind,
 de Dollerup Slob, de aad det op«⁷).

Tværs gennem Herredet langs Sydgrændsen fører de Gildeskost ud til Dollerup, det er Sul til Julehelg, og Dollerup Slagsbrødre tager mod Varerne. Men her er intet om Drab at mælde.

Drabsstedet er i Nye Herred. Der dræbte Kirkebyggeren i Sørup sin dygtige Svend mellem Sørup og Sørup Mølle paa Broen Arkelspang. Thi Kirkens søndre Side, som Svenden byggede, var kønnere sat end Mesterens eget Værk, Nordsiden⁸).

Maaske skulde her være et af de Drabsteder som smykkes i Vaar med Løv og Blomster eller hvortil vejfarende kaster Sten i Dynge. Men det mindes ikke i Sørup, for her var man de første til at glemme gammel Skik og tale Tysk, de første til nye Skikke.

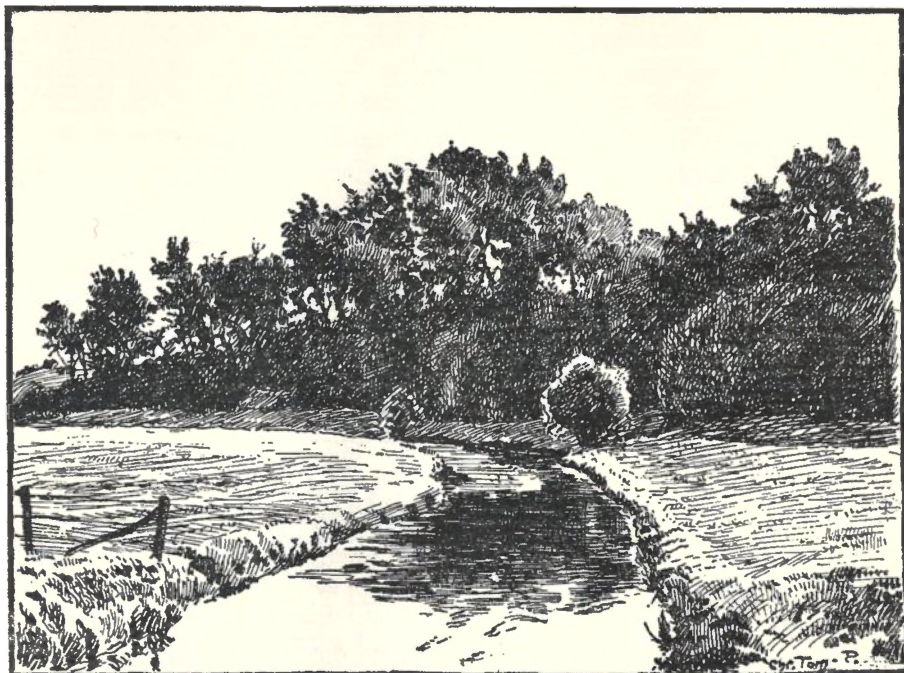
»Det hænger skævt som Sørup Sogns Piseldør«, siger Ordsproget, Piselen er Storstuen, den senest byggede Del af Bondehuset. Stort skulde det være i Sørup — og saa blev det vindt og skævt.

Men her skal det store Slag staa mod Tyrken — ikke Tysken nævnt. I Sørup mellem Husby og Tingholt, mellem de to Herreder og med Stenrækken: Dollerup, Hatlund, Tingholt, skal Tyrkerkejseren vande sin Hest i Sørup Døbesten, og falde for Sørup Alter. Det sker, naar den gamle Mand med langt Skæg rejser sig af Bjærget ved Tønder og samler alle tolvaars Drengene til Kamp⁹).

¹) Thile II, 78. DS. III, 31. D.F.S. Müllh. 148, 287, Eg. Opt. ²) Alml. T. VI, 392. ³) Müllh., 237. ⁴) Müllh. 60, 119. ⁵) DS. II, 304. Müllh., 155, 289, 294. ⁶) DS. IV, 428. ⁷) Johs. Koks Ordsp. og D. Ordsp. ⁸) Müllh., 122. ⁹) Sv. Gr. III, 203.

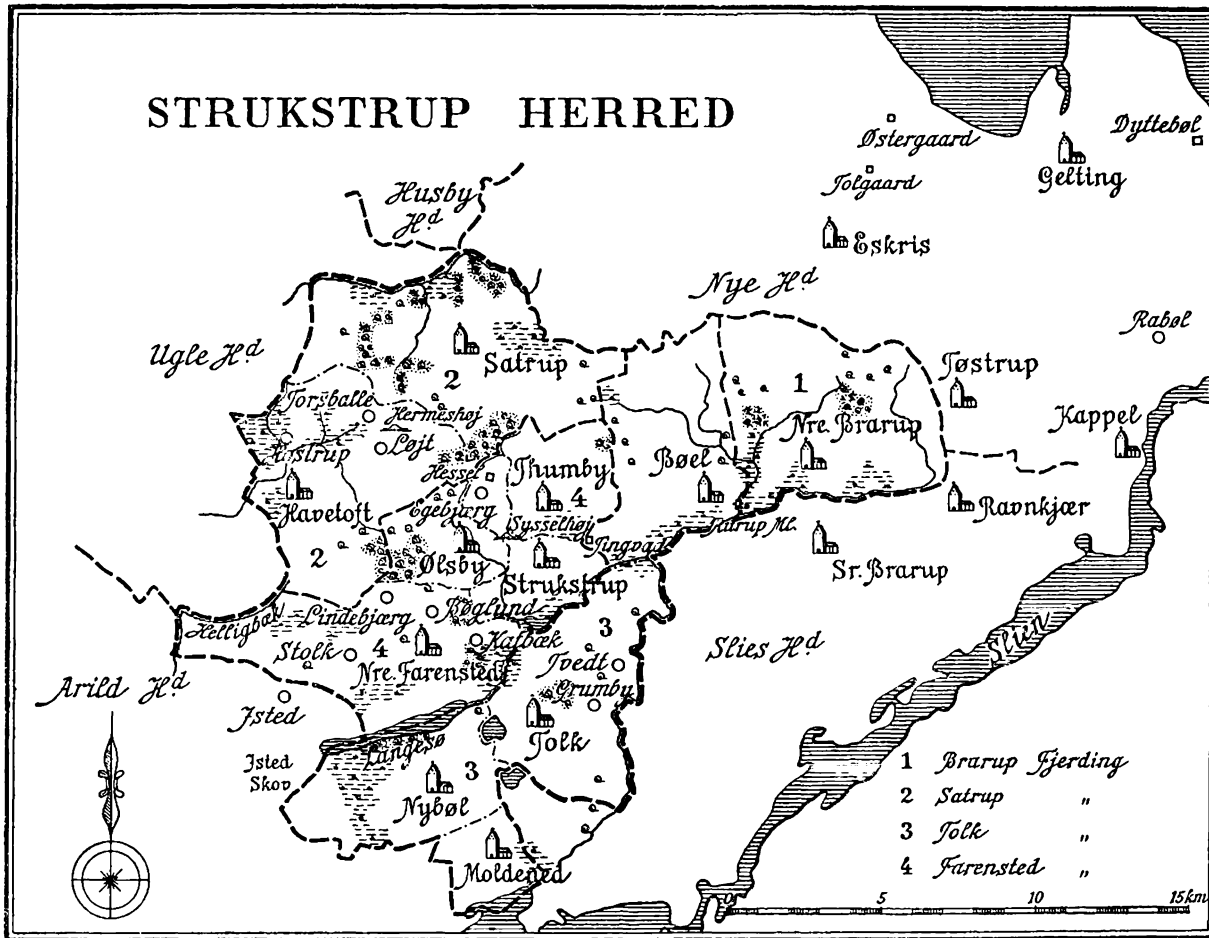
ISTED SYSSEL

STRUKSTRUP HERRED



MELEM TOLK OG TORSTED SOGNE. STRUKSTRUP OG SLIES HERREDER,
SET MOD NORD FRA VEJEN.

STRUKSTRUP HERRED



Strukstrup Herred — det tredje slesvigske Torpherred — Tyrstrup, Rangstrup, Strukstrup — er midt i Angel, indestængt fra det aabne Hav. Udenom et Enemærke til Strukstrup Sogn ligger Sognene: Ølsby, Havetoft, Satrup, Thumbby, Strukstrup, Nørre Farensted og sønden for Langsøen en Yderbygd: Nybøl, Tolk, Moldened.

Valdemars Jordebog nævner i Herredet kun to Byer: Grumby og Tvedt i Tolk Sogn. Sønderjyske Jordebøger deler Herredet i fire Fjerdinger: Brarup Fjerding (N. Brarup Sogn), Satrup Fjerding, (Saturp og Havetoft Sogne), Tolk Fjerding (Bøel, Tolk, Moldened og Nybøl Sogne), Farensted Fjerding (Strukstrup, Ølsby, Tumbby, Farensted Sogne). Men Valdemars Jordebog nævner til Slies Herred Byer i Tostrup, Ravnkjær, N. Brarup og S. Brarup og Bøel Sogne — saa Bøel har ikke i den ældst kendte Herredsdeling hørt til Strukstrup.

Denne Torp kom til Magt ved sin Kirke, som efter Sagnet er den ældste i Angel og blev søgt fra vide Egne.

To Fruer fra Ølsby drog til Strupstrup Kirke og kørte ind i en Gaard, hvor der boede Adelsfolk, men da Torpernes Køter bed Fruernes Skødehund, byggede Ølsbyfruerne Kirken i Ølsby, den blev lille, men de havde den selv.

En Frue kom helt ude fra Nye Herred, Eskris Sogn, An Post fra Tolgaard, og hun havde gode Sager med sig. Præst og Degn stod og spejdede efter, om hun var at se paa Vejen. Saa messede Præsten til Degnen: Gaa hen og ring — nu kommer An Post fra Tolgaard ved Østergaard kørende med fire hvide Øg ved Tingvad.

Øg Degnen svarede: Ja, nu kommer hun — med Knipper Hør og Stykker Smør — og store Rovleve (Rugbrød)¹.

Det gav Fru An Post af Tolgaard for sin Kirkefærd. Saa kunde Præst og Degn holde Gilde.

De saa hende ved Tingvad øst for Byen, det er Herredsskellet i

Valdemars Jordebog og det gamle Tingsted, hvor man kunde mødes fra begge Sider paa »Tviholm«, den tvedelte Holm. Gamle Stednavne er Korsbar, Korsbjærg, nærmere Byen: Helager og Stakkeland: Dødens Mark og Staklernes Jord, Gravsteder.

Tingvad ligger mellem Strukstrup, Tumby og Bøel Sogne. Her boede »Skinderen«, Rakkeren, som skulde flaa døde Dyr, han var udskudt og maatte kun gaa i Kirke ad nordre Dør. Engang løb der et herreløst Føl ved Tingvad, hverken Bøel eller Strukstrup vilde kendes ved det eller tage det herreløse til sig. Maaske skulde det være Skinderens Sag, men om det Føl var Helhesten kunde han vel ikke magte det.

Saa mødtes de for at jævne den Strid, Torphoerne og det gamle Boel. De gik til Væds og gjorde Mandjævning i en Skovleg, hvor det gjaldt at bøje unge Træer. Den der ikke magter sit Maal skal fange Føllet. De satte sig Vilkaar:

Strukstrup, den unge By, skal dreje en ung Eg. Bøel, den gamle By, skal bøje Egen i Knude. Saa gik de i Gang med Skovbolegen, men Strukstrup vandt ved at tage Ilden tilhjælp, med den fik de Egetræet bagt, saa det lod sig dreje rundt.

Paa den Sejr kvad de en Vise, hvor de skuede ud over Bøel mod Havet, thi i deres Mandjævning havde de vundet Land. Visen lyder plattysk:

»Nu dagt det agter Dyttebøl,
nu bæln de Kappeler Hunde (el. Rabøl Hunde)
Ståt op Strukstrup Herredslud
un vert ju ven I kønt,
for de Bøel Følbiddere —«²).

Nu dages det bag Dyttebøl, nu gør de Kappel Hunde, stat op Strukstrup Herredsfolk og værn Jer om I kunde, for de Bøel Følfangere. Sagnet og Kvadet maa være ældre end Plattysk her.

— I Tiden mellem Valdemars Jordebog (1230) og Sønderjyske Jordebøger (1544) er Bøel engang gaaet ind under Strukstrup Herred, saaledes at disse Herredsfolk kunde skue ud mod Dyttebøl og naa Havet. Som det andet Torpherred Rangstrup ligger Strukstrup

indestængt, og som Rangstrup — efter Valdemars Jordebog — har Vesterhavskyst ved Ribe, saaledes vil Strukstrup have Vej og Enemærke ved Østersøen.

Sagnet om Skovlegen og Helhesten er givet fra Oldtiden, men har synligt engang i Middelalderen faaet historisk Tydning i Strid mellem Sognene, og i seneste Tid har Kongerne sat Vildtbanemærker paa de gamle Skel. Ved Tingvad staar en af Christian den Syvendes Vildtpæle med kronet C 7 W B. 1787, og ved Bøel Sogns modsatte Grændse ved Rurup Vandmølle en tilsvarende med Aarstal 1793. Denne sidste har sin fulde Højde, den første synes afbrudt, saa kun Skriften er over Jorden. 1787 Stenen staar paa den gamle Sli Herredsgrændse. 1797 lægges Bøel Vildtbane atter til Strukstrup? Grændsen er jaget som Føllet, Bøel maa »bide« den til begge Sider.

De to Sogne Bøel og Strukstrup staar stadig hinanden fjærnt. Strukstrup slutter sig nærmest til Tumby, dernæst til Ølsby og saa til Farensted, ikke til Bøel. For der er Folk ulige, store og smaa. I Strukstrup er de lavslige Bønder.

— Enemærket ude ved Dyttebøl: Gelting Land har Strukstrup Herred maattet opgive, men hjemmeved ligger et Enemærke mellem Ølsby, Havetoft, Satrup og Tumby til Strukstrup Sogn, en lang Strimmel Jord med Byen Egebjerg, Gaarden Skarrerei, Skaderede, og Østskellet ind gennem Gaarden Hessel. Sydenden naar næsten Strukstrup Sogneskel, og her imellem Enemærkets og Sognets Skel, hvor Ølsby, Tumby og Strukstrup mødes, laa Sysselhøj, der skal have været en Langdysse med flere Gravkister, udgravet fra Kiel, den sidste af dem ved Aarhundredskiftet.

Sysselhøj maa være Isted Sysseles Tingsted og Enemærket høre hertil, men der maa vel være sket en Flytning af Tinget, da den lille By Isted, som bærer Syslets Navn, ligger paa Herredets Vestgrændse ud til Lusangel. Atter har Strupstrup taget Magten. Et lillebitte Enemærke op til det stores Skel har Tumby faaet, hvor Havetoft, Satrup, Tumby, Ølsby og Strukstrup kunde mødes, maaske ogsaa tænkt som Samlingssted, da Enemærker ellers er ukendte i Angel.

Mellem Sysselhøj og Strukstrup ligger endnu Lonthy, Lundhøj. Der gravedes efter Skatte, men Skattesagnet er gaaet over i en Skæmt med narrede Gravere. Lidt derfra ligger Slipslyk, Slibeløkke til

Tumby Sogn, men ejes af Strukstrup. I gammel Tid var den Løkke Smedens Løn for Slibning — Vaabensmedens Sted ved Tinget. Sys-seltinget har sin Vaabensmed, Herredstinget ved Tingvad sin Skinder.

Her værger man sig mod Ild. Den Vætte, der i Ilden vil jordstede Huset, har Egebjærg i Enemærket bundet under en Tjørnebusk. En Mand byggede et nyt Hus og huggede Tjørnebusken om for at det gamle skulde brænde. Saa brændte det ny.

Ølsby Ild boer i Bækken, saalænge der er Vand, er Ilden rolig. Derfor lod Ølsbybonden sine Folk grave Bækken ud, naar den blev tør³).

Katbæk hedder en lille By ved Skellet mellem Strukstrup og Farensted, et af de Steder, hvor man senest har haft Bylav og Budstikke. »Nøglen (Budstikken) gik rundt« i Katbæk. Vejfarende Folk skulde altid vande Heste i Bækken — det har der været Held ved — og inde bag den første Gaards Ruder saas to udstoppede Katte, Tegn paa Byens Navn, husker de ældste. — Et lignende Katbillede i Vinduet, en udskaaren Trætavle, kendes fra Horbelev Præstegaard paa Falster. Da Pigen flyttede dette Katbillede bort, døde Præsten⁴).

Den store Kat lever i Nørre Farensted Sogn mellem Isted og Katbæk. Der boede Lindormen nordensogns i Lindbjærg, og dens Kløer ses i en Grundsten med Prydkunst paa Farensted Kirke. Ormen har Kløer som Katten og river i Kirken. Paa Sjælland slaar den med sin Hale saa Taarnet revner. Ved Farensted Sogn mødes Strukstrup med Ugle og Arilds Herreder, saa Ormen finder som ellers sit trebundne Skel, nær Isted, her hvor Fanden slog en Sten efter Poppo og satte den mellem Stolk og Helligbæk.

Fra Lindbjærg gaar Kvindkærstråt, Vejen fra Bøglund til Stolk Skel, og fører ud til Stolk, Isted og Lusangel, det aabne, øde Angel. Lusbusken hedder Isted Skovkro, og i Isted Skov spøgede det. Soldaterne saa paa Vejen en mørk Strime, der rullede op som et Nøgle til begge Vejgrøfter. Saa kunde Soldaterne ride frem igen⁵).

Amerika hedder et Sted i Eggebæk Sogn op til Farensted Skel, Herredsskellet. Sverige og Norge ligger mellem Strukstrup og Bøel — fjærne Lande ved Strukstrup Herreds gamle Grændser.

Folkene derude er ikke højt sat: »Ret et Par Stollik Brødre« lyder

det lidet rosende om dem fra Stolk⁶). Hostrupperne oppe i Havetoft Sogn er Angels Molboer. De vidste ikke, hvad Krig var? — Det er naar Trommen røres: Bum, bum. Da de hørte en Humlebi brumme i Engen flygtede de for Krigen. — »Gaa til Hostrup og lad din Hjærne tage ud«, siger man⁷). De Folk har ikke som det kræves i Angel deres fem Svin (fem Sanser) »up en Dot«, samlede i en Dot, paa ett Sted. Sjællandsk bruges Ordet Dot om Haar eller Græstot.

Men lad der siges om Hostrupperne saa langt fra Strukstrup, hvad man vil, her er Angels gamle Kongebo mellem Torsballe og Havetoftløjt. I en af de mange Høje, i Hermeshøj, hviler Kong Frode.

»Den første Kong Frøje,
den ka do hitt i Hermeshøj«.

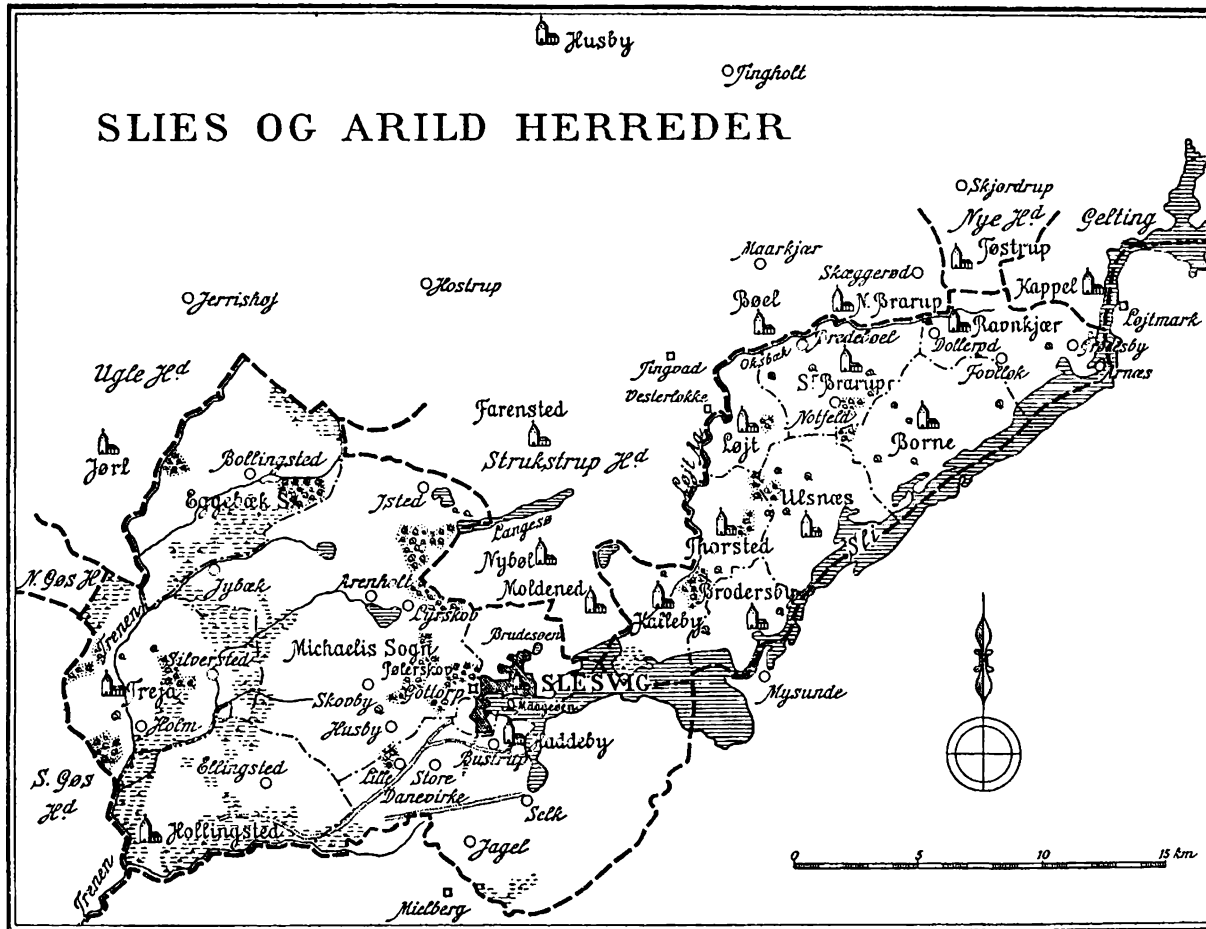
Sognet vil mindes, at der var flere Konger Frode, den første er her, saa kan en af de andre hvile ved Værebros paa Sjælland. For Sjælland og Slesvig har Frodekonger sammen.

Angel sætter sin Frode ud hvor Husby, Ugle og Strukstrup Herreder kan mødes, sin Lindorm hvor Ugle, Arild og Strukstrup føres sammen.

Saa skal Landet være bjærget.

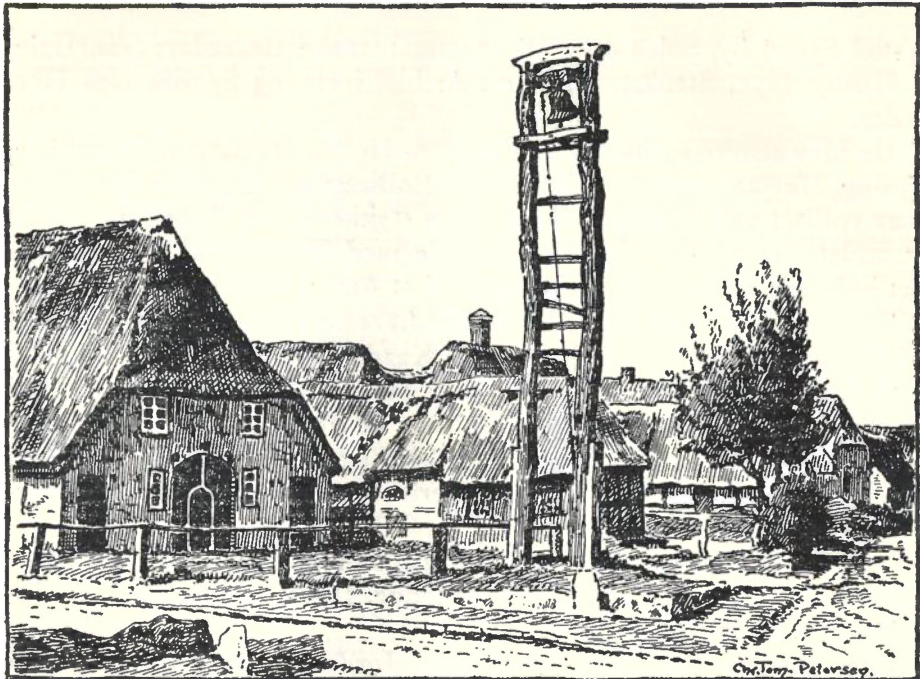
¹) DS. IV, 275. Müllh., 51. Eg. Opt. ²) Müllh. 96. Eg. Opt. Alml. IV, 53. ³) DS. II, 459, 551. ⁴) Loll. Falst. hist. Aarb. 1922, 60, 61. ⁵) DS. V, 604. ⁶) D. Ordspr. ⁷) Müllh. 97. ⁸) Müllh., 391. Iøvrigt Medd. fra H. og P. Lassen, Strukstrup.

SLIES OG ARILD HERREDER



ISTED SYSSEL

SLIES OG ARILD HERREDER



BYKLOKKEN TIL AT SAMMENKALDE BØNDERNE MED. NØRESTAPEL

Isted Syssel byggedes op af de gammeldanske Herreder: Vis, Ugle, Husby, Nye, Strukstrup, Slies, Arild, Nørre og Søndre Gøs Herreder.

De blev senere splittet med flere nye Herreder: Satrup, Maarkjær, Fysing, Trejaa, lige til »Fogderiet« Bollingsted. Derefter blev hver især splittet ved at Sogne, Byer, Huse stykkedes om fra et Herred til et andet. De adelige Godser handlede med Mennesker. Og saa blev det hele lagt under tysk Embedsstyre i et Amt, Gottrup Amt.

Til Slies og Fysing Herreder skulde høre en Del af Kalleby, en Del af Brodersby, en Del af Tostrup, et Kaad i Nybøl, et Kaad i Farensted o.s.v. Arilds Herred skulde have en Del af Hollingsted, en Del af Haddeby, en Del af Slesvig Landsogn og noget af Bysognet. Trejaa Herred i Arild Herred fik Dele af Jørl, Eggebæk og Husby i Ugle og Husby Herreder. Bollingsted »Fogderi« tog det øvrige af Ugle Herred i Eggebæk og Siversted¹).

Saaledes gaar man frem, naar en gammel Folkestamme skal kues, splitter det samlende, sletter det skillende. Det er det eneste virkelige Middel til at bøje et Folk.

Slies Herred har efter Valdemars Jordebog skatskyldig Jord i Skjorndrup, Tøstrup Sogn, Fovlløk, Grødesby, Dollerød, Ravnkjær, i Ravnkjær Sogn, Skæggerød i Nørre Brarup Sogn, Bøel, Tyarnæs(?), Bredebøl og Notfeld i Sønder Brarup Sogn, guldvurderet: »Saaledes vurderet fra Arilds Tid« lyder det i Jordebogen alene om Slies Herred. Disse Steder ligger i Række fra Slimundingen mod Vest til Bøl-Strukstrup Skel.

Til Arald Herred hører efter sønderjyske Jordebøger, Jord i Ellingsted, Hollingsted, Holm, Silversted, Jybæk, Arenholt, Lyrskov, Skovby, Husby, Store og Lille Danevirke, Bustrup og Selk. Det er Egnen mellem Sli og Træaa (Trene).

Ved Sli gaar Skellet fra Moldened i Nord ad Løjt Aa op mellem

Strukstrup og Sli Herreder, videre ved Tingvad gennem Maarkjær Skove og ad Stenrækken Tingholt mellem Husby og Nye Herred.

Ved Tingvad boede Skinderen, nede ved Løjt døde han, nær Oksbæk paa Sli-Kappelvejen. Dær ved Skælmbro er en Høj kaldet Tutland, hvor Rakkeren kom ridende, faldt og brød sin Hals, han jordedes i uviet Jord i Vesterløkke, og her fra klager han hver Torsdagsaften: Javetut, Javetut²). Samme Klage som lyder paa Jerrishøj Vej mellem Vis og Ugle Herreder. Over Skælmbro er det farligt at færdes.

Tutland kan være det hedenske Gravsted, viet til Torsdagen, Thor, Skinderen den sidste som jordedes hedensk.

Paa denne Hedendom kunde Kirkerne ikke rejses.

Der maatte findes et andet Sted til Tøstrup Kirke end Bavnehøjen, for her og paa andre Bavnehøje i Slesvig siges at være offret Børn.

I Dollerød var en Høj, hvor man hørte Vætterne arbejde. Saadanne Steder kunde aldrig tages til Kirke.

Nyherred fik Tegn fra Himlen, Sne faldt paa St. Hansdag, hvor Kirken skulde staa, men det Held havde Sli Herred ikke. Da Ravnkjær Kirke skulde bygges, gik to Munke ud og bad til den hellige Jomfru, men hun maa have virket sammen med Vætterne, thi det Tegn hun sendte var to Ravnne, der slog ned paa Byggestedet. Da Kirken var bygget, kom Ravnene igen og satte sig paa Vestgavlen. Dær faldt de til Ro og blev Sten, deraf Navnet Ravnkjær³). Det er vist for en Gangs Skyld det gamle Helligsteds Fugle der kaarer Kirkens Sted.

Disse Sagnsteder: Tøstrup, Dollerød, Ravnkjær — Tutland ved Bredebøl (Løjt) er de samme der nævnes i Valdemars Jordebog. Det ser næsten ud som det er de gamle Helgsteder, der har været vurderet i Guld »af Arilds Tid«. Det er ikke Steder nærmest Slien, som tagne af en stærk Hærmagt, men Jorder der grændser mod et indre Herredsskel.

Ved Sli lever den grumme Konge.

Kong Abel lod sin Broder Kong Erik dræbe og Liget sænke i Fjorden. Det drev ind ved Mysunde, og her rejstes et Kors paa Stedet kaldet »den mørke Stjerne«, hvor Fiskerne ser blaat Lys. Siden blev Kongens Lig ført til St. Peders Kirke i Slesvig, og da ringede for hans Uskyld alle Klokker af sig selv.

Abel blev en fredløs Sjæl, og hans Folk blev til de Maager der skrigende boer paa Maageøen ved Slesvig. En Fisker er deres Maagekonge og vaager over, at de har Fred til at ruge tre Kuld Unger ud. Derefter har alle Lov at sanke Æg fra Lørdag til Søndag Middag. Bli- ver dette ikke nøje overholdt et Aar, har Maagerne fri i tre Aar, og øves der tre Gange Uret, er de helt fri af Maningen paa Maageholm. Deres Herre Kong Abel jordedes som sin Broder i St. Peders Kirke, men han gik igen, til han blev manet i Pølerskoven ved Gottorp — nær Kobberporten. Herfra rider han ud paa en lille sort Hest med tre Hunde.

Kong Erik skal have sin Grav i Peders Kirke, men han har den ogsaa ude ved Arnæs i Slimundingen. Dær mellem Arnæs og Løjt- mark er Stenen, som vender sig aarlig paa Drabsnatten ved Midnats- tide.

Erik er da kommet til Slie Herred og Abel til Arild Herred. Ved Gottorp Skov har vi Kobberporten, der hører Bydekongen til. Her farer han gennem Byerne ved Danevirke, Skovby og Husby, og han mødes med sine Bønder.

En af dem fra Skovby, der kom glad og kaad fra Marked, bad Kon- gen om at maatte følge med paa Jagt. Det fik han Lov til, og som sin Del af Fangsten fik han en Hjortekølle, der siden viste sig at være Bagfjerdingen af en Hest, den hedenske Gildekost. Mange har set den Konge, talt med ham, holdt hans Hunde. En af hans hvide Hunde lagde engang sit Hoved i en Hyrdepiges Skød, og hun tog den med hjem. Fra Kong Abels Hund stammer Hundene i Byen Danevirke.

Nedad mod Rendsborg gik hans Færd ogsaa. I Skoven ved Fokbæk mødte han Skovtyve og sa til dem: Natten er min, Dagen er jeres. — De Folk i Fokbæk er Egnens Molboer: Fokbæk og Jagel syd for Dane- virke, saa Hostrup nord for. »Kom ikke til Fokbæk og tal om Aal«, hedder det, de druknede engang Aalen. — Men kongetro er de Folk ved Rendsborg. Fra Mielberg ved Jagel kom de med Havre til Kong Abels Hest. Havren groede paa et Stykke viet Jord, og den blev lagt som Offer paa Hestbjærget ved Slesvig'). Kurborg Folks Ret til at græsse Faar aarligt to Dage paa Lyrskov Hede er muligt ogsaa en Offerfest.

Kong Abel jager fra Rendsborg og helt op til Sønderborg — men

her kan han møde Kong Volmer ved Olmorstoft. Rebslagere i Sønderborg bar sig ad som Røvere og spændte Reb over Vejen for den farende — men Rebene brast for Abels Ridt⁵⁾.

Fra Arnæsstenen gaar Sli Herred næsten ind til Slesvig By. Mellem Slesvig og Moldened ligger en lille Sø, Brudesøen, St. Jørgens Sogn, hvor Strukstrup, Arilds og Slies Herred kan mødes.

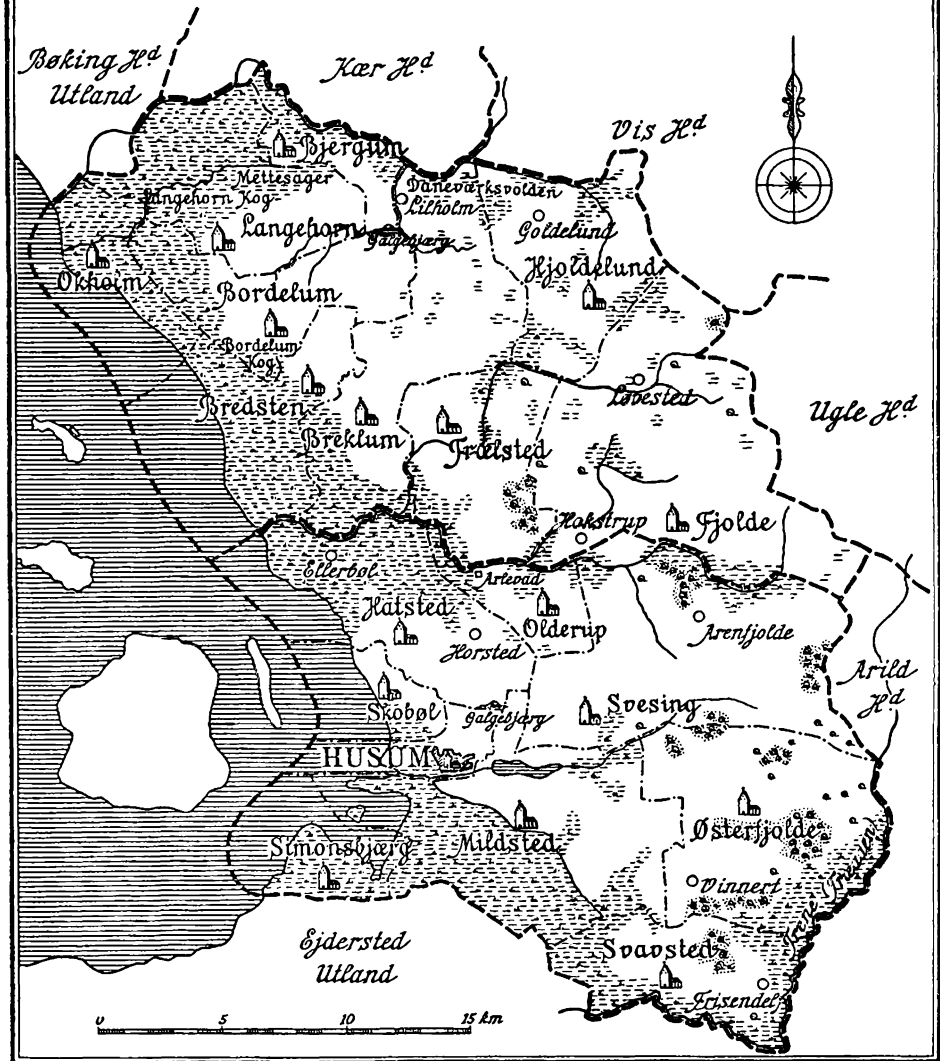
Ved Søen paa en Sten sidder Pinsenat en dejlig Jomfru og reder sit Haar. — En ung Bondedatter elskede en fattig Karl, skulde giftes med en rig. Da Brudefølget sejlede over Søen, sank Baaden, og Døds-klokkerne lød for dem —⁶⁾.

Fra Dødsstenen ved Arnæs rækker Sli Herred ind mod Dødsstenen ved Slesvig, hvor Pinsebruden sidder ved Brudesø.

Hun sidder ved Søen ud mod Sli — mens han farer gennem Arild Herred.

¹⁾ Trap: Danmark I. Udg. ²⁾ Müllh., 183. ³⁾ Müllh., 119,303,306. ⁴⁾ Müllh., 10, 17, 143, 381, 383, 384. H. Rasmussen 150. ⁵⁾ Thiele II, 123. ⁶⁾ Müllh., 115.

GØSHERREDERNE



ISTED SYSSEL

GØSHERREDERNE

Valdemars Jordebog har Gøsherrederne til Isted Syssel, hvorimod Viding og Bøking Herreder, nordfor Gøs, og Ejdersted, sydfor Gøs, hører sammen med Friserøerne og Landet syd for Danevirke, til alt det Jordebogen kalder Utland.

Gøsherreder er Kysten fra syd for Før og til syd for Husum, og Landet indad til Vis, Ugle og Arild Herreder.

I dansk Stil staar Herrederne opbygget af Sogne. Nørregøs har i Midten Breklum, Hovedbyen sydligst. Sognet er en kroget Stamme fra Syd til Nord. Østfor er Trælstrup, Hjoldelund, Fjølde, vestfor er Bredsted, Bordelum, Langehorn, Bjergum og Okholm. Søndregøs har Milsted, Hatsted, Skøbøl i Vest, Svesing, Østerfjølde, Svavsted i Øst og Olderup nordligt.

Til Søndergøs lægges Simonsbjerg, en Del af det Lundebjærgherred af Utland, der gik under i Stormflod. Gøsherrederne er siden gaaet under i Amter og »Fogderier«.

De gamle Tingsteder synes at have været i Breklum og Mildsted, begge Sydbyer, førend Husum Stad drog sig ud af Mildsted Sogn. En Sten i Trælstrup Kirkemur skal mælde om et Kirkestævne holdt paa Marken¹).

Friskæmpen fra Trælstrup og Danskekæmpen fra Fjøl kastede Sten efter hinandens Kirketaarne. Fjøl Taarn blev slaet stumpet og Trælstrup skævt. Danskerens Sten ligger bag Trælstrup i Mosen, mellem Marsk og Gest og vel ved det gamle Tingsted. Her paa Lag er to Kæmpegrave.

Friserne boede helt inde i Hjoldelund, og de var Knud Lavard tro. Da Kong Magnus, Knuds Banemand, kom, løftede den stærke Friser Lybbe en Kæmpesten og kastede den over et Hus, ikke som Hævn, men for at vise sin Styrke: sætte Lavard et Minde. Lybbes Sten eller Laves — Lavards Sten? — Sten fandtes ved Hjoldelund og er til tolv Mands Styrke, hvor Vis og Gøs Herreder mødes. Ud mod Ugle Herred maa Friserstenen, kastet fra Trælstrup til Fjølde, have staaet.

Paa Nørregøs Nordgrændse, mellem Lilholm og Goldelund gik en gammel Vold i øst vest ad Sysselskellet Isted-Ellum, der skiller Kjær, Vis og Gøs Herreder: Daneværksvolden.

Fra Lilholm (Lytjenholm) gik en dyb Fure som en Kvinde havde pløjet. Det er Sagnet fra Horne Herreder om Filsøpigens der sejler Fure gennem Landet. Her var det Fru Mette — hun kendes ogsaa i Nørrejylland, Fru Mettes Bjærg — hvor hun reddede et Barn. Her reddede hun Dankongen i Krigen, bandt sine Skørter om hans Hests Hove og førte ham lydløst ud af Fjenders Vold. Eller hun satte ham over Ejder. Det lyder ogsaa at hun reddede ham, da han strandede i Stormflod paa Viding Herred. Det er vist dette Sagn der føres over til, at Bonden bærer Kongen i en Sæk fra Urnehoved. — Kongen gav nu Mette Løn, først Hus og Jord i Bordelum Kog, og dernæst Lov til at pløje Gest ud til Marsken, hun drog da Furen fra sit Hus Mettevarf og til Lilholm. Den Jord kaldes Mettesager. Mettesvarf er paa tyske Kort (Martenswarf) i Langehorn Kog. — Filsøpigens er ogsaa fra Horne Herred. — I en Bue pløjer Mette Furen til Lilholm, hvorfra Daneværksvolden gaar videre til Goldelund langs Sysselgrændsen.

Om Mette mældes endmere, at hun dræbte en af sine Piger, og blev fulgt af hendes Genfærd. For at fri sig løb hun ud og druknede i Havet. Herfra lyder hendes Klage — hendes »Javetut«. Men af Gaarden i Bordelum, hvor hun boede, blev der bygget en Kirke i Okholm.

Fra Havet skal den landplejende Kvinde komme — og til Havet gaar hun igen.

En anden Kvinde blev jaget ud i Gesten (Marken modsat Engen).

Der var tre Jomfruer som byggede Breklum Kirke, de vilde først rejse den paa Stenhøjen — Tingstedet? — men det kunde de ikke. Nybære Køer blev drevet ud med en Vogn og fandt Hvile og Kirkested. Men saa blev en af Jomfruerne haanet som Kvinde og flygtede til Trælstrup, de andre fulgte med hende i Ødet, hvor den hedenske Kæmpe stod og kastede Sten mod Kirken. — Saa opliver de ogsaa Gestlandet.

Mette fik baade Marsk og Gest af Kongen. Til en Kvinde i Ellerbøl skænkede han et Rokkehjul. Det var dengang Kristian den Fjerde boede i det sydligste Hus i Ellerbøl for at være tilstede, mens der byggedes store Digeværker, saa skar han i ledige Timer et godt Rokke-

hjul, og det gav han Konen i Huset, hvor han boede, hun og hendes Arvtagere holdt det højt i Ære. Det kunde jo ogsaa bruges til at spinde Vætterne bort med her paa Grændsen mellem Nørre og Søndre Gøs.

I Søndre Gøs gaar der ikke Sagn om Kongen. Det svarer godt til at hans Jordebog giver Kongen 100 Mark rent Sølv (gammel Vurdering) af Nørregøs, intet af Søndergøs. Han ejer blot guldvurderet Jord i Hatsted, maaske Ellerbøl paa Grændsen.

Paa begge Sider af denne Grændse mellem de to Gøsherreder boer Vætterne. Faarehyrden fra Horsted dansede med dem, og de soledede Linned og Guldskatte paa Søtel Marker.

I Hatsted Marsk fangede en fattig Friser sig en Nisse. Manden byggede Hus af gamle Stolper og tog dem nøje ud. Han saa da, at der i en af dem var et Hul, der egnede sig for en Nisse, og udenfor denne lille Bolig satte han Grød til Nissen og kaldte. En Nisse fandt Hullet godt og blev der og gav Held. Den fattige Mand blev en rig Bonde.

Nissen er Frisernes gode Ven.

Paa Gaarden Arlevad i Olderup Sogn satte han alt Høet op i Haubergget, Frisernes høje Stænge. Men da han en Aften ikke saa Smørret i sin Grød, vred han Halsen om paa en Ko. Siden fandt han Smørret og hentede en anden Ko i Hokstrup, lige over Grændsen i Fjolde Sogn.

Fjolde har ingen Nisser, det er Kampernes Land, Nørregøs. Bonden fra Fjolde kom ridende fra Flensborg og saa der var Gilde i Højen, han bad om en Drik, og de bød ham Bægeret, det tog han og slog Drikken bort, den lignede Kærnemælk. Vætterne raabte: Treben kom ud — — Toben kom ud — — Eenben kom ud. — Troldkæmperne sprang efter ham, men han naaede hjem. Døren stod aaben, han reddede sig selv og gav Bægeret til Fjolde Kirke²).

Fra Søndergøs mældes der intet om de store Vætter, om Konger eller Kæmper. Men Navne som Ramshøj, Femhøj, Svendshøj taler for at de har været her i Østerfjolde Sogn.

Der boer Marskfolk, de har deres egen Bygningsmaade, den store eenlængede Gaard i Østerfjolde. Vi har den paa Frilandsmuseet. Deres gammeldanske Lavskikke mindes endnu: Budstikken, »Tingstokken« bæres rundt med en Seddel der bringer Bud: »Tingmaal«,

og ved Bysamlingen ringedes med Bondeklokken, en Klokke paa en høj Stage. Tingstokken mindes i Vinnert og findes i Frisendelf, Østerfjolde og Svavsted Sogne. Frisendelfs Tingstok bærer Aarstal (1742?).

Trene, Træaaen, skiller mellem Gøs og de østlige Egne. Dem histovre kalder Gøsboerne, Gøtsitter, og naar de mødes med dem i Engene haaner de hverandre.

Da raaber Gøsboerne:

»I med de Vojkrukke« — eller »Heb jem de Vallekrukke mit«, — Har I Jer Mælkekrukke med. — Og der svares østfra: »I mit de Beerløkkel« — eller »Heb jem de Beeranker mit«. — Har I Ølanke-ret med.

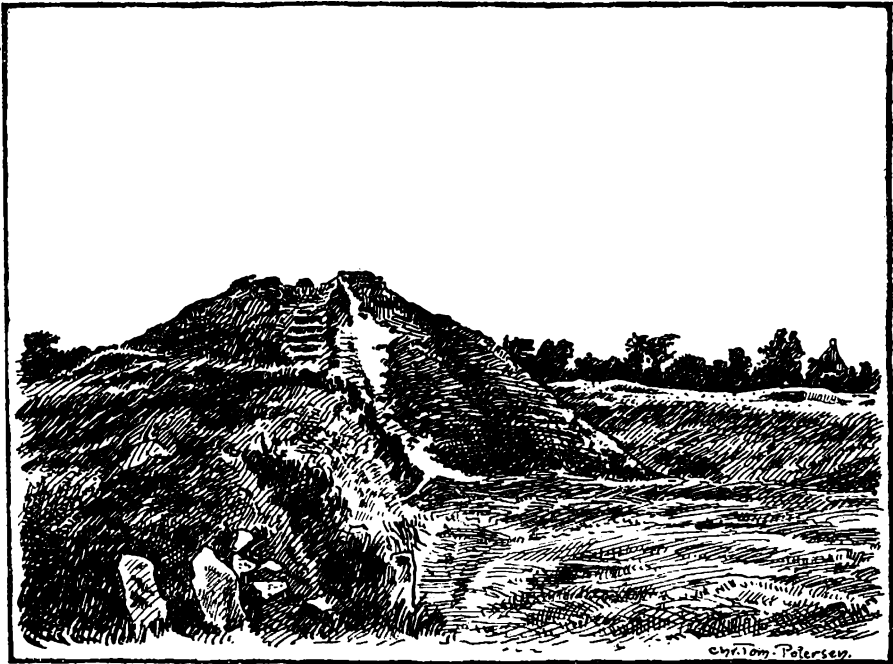
For Gøsboerne var gode Folk der bryggede Øl som Danskere, de andre var Stakler der drak Vand eller Mælk.

Naar de saa havde ægget hverandre en Tid, hændte det at de svømmede over Aaen og maalte Styrke mellem Vinnert og Vole, mellem gammel dansk herredsbygget Land og Ødemarken syd for Danevirke: Gøs Herred mod Utland³).

¹) Trap I. Udg. 216, 219, 243, 246, 247. ²) Müllh., 53, 65, 72, 118, 288, 289, 299, 311, 339, 342. ³) Egen Opt.

ISTED SYSSEL

DANEVIRKE



VESTRE KALEGAT, VEJEN GENNEM DANEVIRKE

Gennem Jylland gaar gamle Jordvolde — Skillediger eller Skanser, ingen ved det ret, de er uden tidfæstet Hjemmel, men de findes i alle jyske Sysler saa nær som et.

Vendsyssel havde dem i Øster Hassing, Horsens, Hammer og Biersted Sogne, gennem Kær Herred, langs Limfjorden og hen til Store Vildmose. Bag dem, som lukkede Borge bag Skanserækken, var firkantede Indhegninger i Jerslev, Serridslev, Skæve og Hellevad Sogne.

I Thy kendes kun en enkelt Vold i Vest ved Agger, kaldet »æ Kast«, den kastede, opgravede Vold.

Himmersyssel har to Skanser ved Limfjorden, Molles Dige med Molles Grav paa Frejlev Hede og andre gamle Volde paa Ulbjærg Hede.

Sallingsyssel, særlig Fjends Herred, har Volde i Mønsted Sogn, Dronning Margretes Grob, i Taarup Sogn ved Gaarden Dronning Mærgaard, i Kobberup, Smollerup, Fly, Davbjerg og Gammelstrup Sogne. Firkantede Voldborge fandtes paa Bækgaard Hede og ved Hagebro og Sparrekær. Spor af Volde kendtes oppe i Salling ved Tiset og Junget.

I Hardsyssel er Rammedige, »æ Kåst«, mellem Dybe og Ramme Sogne. Dertil et Dige i Bøvling Sogn og Kappel Skanser i Fabjerg. Anlands Mose var Slagmarken, hvor Englænderne brød ind over Rammediget. Øst for Mosen er Vinkeldiget i Vejrum og Asp Sogne. Østerude paa Hjelm Hede ved Sysselskellet til Salling og til Lover gaar Diget i Ikast, kaldet Fandens Dige eller Trældiget. Diger mellem Bording og Sunds vender mod Sysselskel og skal gælde for mere end almindelige Markskel. Det samme gælder Bardediget, der binder Abild Aa og Vorgod Aa i en Trekant ved trebundet Herredsskel mellem Bølling, Ulvborg og Hammerum Herreder.

Ommersyssel har Dandiget ved Asfærg og Trediget veg Gassum.

I Aabosyssel er Kongediget, hvor Hovelbjerg, Sabro og Gjern Herreder mødes, og ude paa Djursland er et Dige mellem Glæsborg og Ginderup Sogne.

Lower Syssel gaar fra Horsens Fjord ind mellem Aabo, Jælling og Hardsyssel op mod Salling og Ommer. Ved Fjorden er Ulvediget i Gylling Sogn, og nær Viborg er Kong Knaps Dige mellem Torning og Vinderslev.

Jælling Syssel havde fem Rækker Skanser i Øster Snede og et Margretedige i Nykirke Sogn og et Fandens Dige i Give Sogn.

I Almind Syssel mellem Vejle og Kolding er det store Trældige eller Alverdensdige, som milelangt skal have fulgt den gamle Alfarvej der gaar til Danevirke.

Varde Syssels Volde er Frederik Munks Lejr i Aastrup Hede og Kampdige i Grimstrup og to Indelukker, Voldborge, i Billum Sogn. Hertil kommer Graven, hvor Filsøpigen sejlede fra Filsø til Hjeriting Bugt.

Ellum Syssel i Sønderjylland har sin Ollemesvold — Olmerdige, Holger Danskes Dige — i Tinglev — eller som vist mig ved Oksevejen i Bommerlund Skov? »Æ søndre Vold« skal ligge ved Rost ud til Barvid Syssel og Danmarksgraven ude paa Vestkysten ved Lækaa.

Barvid Syssel mellem Kolding og Aabenraa er det eneste af de jyske Sysler som ikke har Volde at vise, men det viser hvad alle de nævnte Volde ogsaa tyder paa, at der ikke var Kamp mellem Jyder og Daner, men mellem Sysler eller Herreder. Barvid og hele Angel ligger aabne mod Østersøen.

Isted Syssel har sin Vold ved Hjoldelund, Daneværksgraven, og mod Syd sit store Danevirke¹).

Alle disse — over fyrretyve Diger, fra Vendsyssel og Landet igennem — fra hvilken Tid de saa er — fører til Thyras Vold, Danskernes store Samling af spredte Kræfter, det største Folkeværn der kendes i hvid Mands Kultur.

To Mil langt, fra Sli til Træaa, drages de Volde, som Øboer og Skaaninger rejste i Thyras Navn, mens Jyder gav Kost.

Gennem Tusindaar byggedes en Tylvt Fæstningsværker i Dannevirkelinjen.

Godfreds Østervold, Halvkredsvolden, Harald Blaatands Vold,

Svend Tveskægs Vold, Kæmpedæmningen, Margretevolden, Dobbeltvolden, Thyraborg, Borgvolden, Valdemarsmuren, Krumvolden (Margretevold eller Godfreds Vestervold) til Hollingsted — og saa Kurvirke, den lave Vold lige syd for Danevirke.

Langs Sli og mellem Sli og Ejder er der Spor af Volde ved Ulsnæs, Kalleby, Broderby, Kosel, Bergenhusen, Erde og ved Flemhude Sø.

Gennem Land og Tidsaldre gaar disse Jorddiger. Navne af Kongerækken, Kong Godfred, Thyre Danebod, Harald Blaataand, Svend Tveskæg, Margrete Sprænghest, Knud Lavard, Valdemar og Erik af Pommern, knyttes hertil.

Da danske Konger paa Udlandsfærd blottede Sydgrændsen, satte Svenske sig fast og giftede sig ind i den stedlige Høvdingeæt. Svenskeren Gnupa, gift med Slesvigeren Asfrid Odinkarsdatter og deres Søn, faldt i Kamp, og hun satte Runesten sønden Danevirke. Her satte ogsaa Kong Svend og hans Hirdmand Sten for deres Kampfæller. Syd for Volden skal Hæderstenene staa. De lever og de taler — de kæmper med. Vætter strider i første Rad.

»Asfrid gærded Kuml denne efter Sigtryg Søn sin paa Grupas Vi«.

Tvebjærg hed to Høje syd for Slesvig By og Danevirke. I den ene skal Kong Dan hvile, og her stod Svend Tveskægs Runesten over hans Hirdmand: »Svend Konge satte Sten efter Skardi, sin Hjemtager, som var faret vester, men nu blev dødet ved Hedeby« — Lidt derfra en anden jævnlig: »Torulv rejste Sten denne, Svends Hjemtager, efter Erik Fælle sin, som blev dødet da Drengene sade om Hedeby, men han var Styresmand, hardgoden Dreng«.

Nærved Tvebjærgene med Dans Høj ligger Kong Sies Høj — ved Slesvig som ved Ringsted. Kong Dan og Kong Siger med Runestenenes Hirdmænd i yderste Kæmperad. Den anden Høj i Tvebjærg var Rettersted for Arild Herred: de offrede Aanders Vagt syd for Volden²).

Engang brød Fjenden gennem Danevirke, men da de sejrende drog tilbage, sa Danskerne: »End er de ikke forbi Krop Skov!« De slagne fulgte efter de sejrende og slog dem før Krop Skov. Der staar endnu paa Kroens Væg norden Skoven: »Du büs Kropperbusch noch ni vörbi.« — Der skal ligge en fingermærket Sten kastet af Fjendekæmpen³).

Oppe ved Bustrup i Danevirkerækken ligger Brede Sten — som Brede Sten i Nordsjælland og paa Falster.

Sejren, der vindes mellem Bustrup og Krop, viser at Vætterne her er med Dansken. Det er deres Ord: End er de ej Krop Skov forbi.

De boer ved Geltrup i Brehøjbjærg, hvor de kærner Smør, og Bonden laaner deres Kar til sine Gilder og bringer Karrene med Madlævninger tilbage. Hyttebanken ved Geltrup staar i Lue, Gløderne er Guld. Fra Jagelhøj raabes der: Pingel er død. Det Bud bringer Bonden hjem — og Vætten, der hører det, springer fra Øltønden. De boede i Hytten Bjærg og kærrede Smør i Barnehøj ved Bregendrup (Brekendorf). Deres Røst lød fra Platerhøj ved Vittensø. Men da Kirken blev for stærk, lod de sig færgе over Ejder — de skulde bort').

Paa Markerne — den viede Vang Rødsal — ved Esbrem boede Kæmperne. Da Bønderne pløjede Jorden op, tog en Kæmpekvinde en Mand med Plov og Heste i sit Forklæde og sa: Det er dem der skal drive os bort. Kæmpen ses ogsaa paa Klinkebjærg ved Geltrup, han stiger langsomt af Jorden og synker ned igen.

Ved Fardrup, Haddeby, Sogn mødte Bonden en Kæmpe, som sa at han vilde til Fardrup og slaa de blaa Køer ihjel. — De blaa Køer er Havkvæget — Bonden bad for dem. Tilsidst hug han en Økse i Kæmpen, fandt den siden i et Træ, men Fardrup slap for Kvægdreberen.

Fra Esbrem, Stegsvig og Fardrup ved Sli gik Bønder mod Kvægdreberen og lovede at de aldrig skulde køre Møg om Søndagen. Efter det Løfte kunde de fælde Kæmpen eller Dyret.

»Kvægdreberen« kan være en Kæmpe eller en Tyr, der kommer fra Slien, eller en Hest, Hellen, Dødsbudet.

Den hærgede i Husby: Gaa til Reid og Slogsherred, raabte Bonden, og siden blev den borte.

En anden Gang var det en Hest der løb herreløs, som i Strustrup. Bonden slog efter den og raabte: Gaa du til Europa og din Vej. — Saa foer Hesten paa tre Ben bort fra Danmark til Europa i Ild og Røg⁶).

Denne Kvægdreber er de ubyggede Grændsesognes Lindorm, som

jages fra Bygden Husby nord for Danevirke ud i Ubygden, hvor Dyret har hjemme.

Danevirkegrændsen har ikke Grændsernes vante Lindorm, men er en Ubygd for sig med alskens Vætter: Kæmper, Bjærgfolk, Udyr, Hekse der danser paa Lo Hede, Henrettedes Sjæle ved Tvebjærg — Heltenes Minder, Kongernes Grave, alt af Danmarks Folkeminde staar for Volden paa Vagt.

Men Danevirkes Diger er helliget to Kvindeguder, Dronningerne Thyra og Margrete.

Sorte Grete, Margrete Sprænghest, lod Volde bygge og tingede med Djævelen herom. Hendes Krigere fyldte hver tre Stormhuer med Jord, det var alt. I Løn skulde Djævelen have den første der gik gennem Voldens Port, han fik en Puddelhund. Da hun skulde væрге Volden, satte hun en Række Køer yderst i Kograven. Fjenden troede det var hjelmlklædte Krigere. Hun traadte Mærke i en Sten. Engang gik hun i Tvekamp med en tysk Fyrste ved Dækkekro nær Skovby. Saa bad hun ham om Tid til at binde sin Stormhue, men han skulde stikke sit Sværd i Jorden saalænge. Det gjorde han, og Sorte Grete slog ham ned, inden han fik Sværdet op. Hun gav ham en god Grav i Dronningehøjen ved Dækkekro.

Sorte Grete rider hver Nat ad Voldene fra Hollingsted til Haddeby, sort er hun klædt, paa en hvid Hest som en Konge, men to hvide Genfærd følger hende istedetfor Hunde. Hun hjælper de fattige Fiskere i Slesvig, lover dem en stor Fangst, naar de vil kaste den bedste Fisk ud igen, men Fisken med Guldsæl kunde Fiskeren ikke slippe. Saa sank Baaden^o).

Dronning Thyra er i Sagnet en anden, hun farer ikke vildt ad Voldene, men hun sidder derinde paa Guldstol og reder sit Haar med Guldkam, i Thyrasborg, den mærkelige runde Borgbanke mellem de langstrakte Volde.

Hun har ogsaa Strid med en Mand, med en Bejler som nøder sig paa. De rider over Voldene til Hollingsted, hvor hun giver Folket gode Gaver. Hjemad taber hun et Stykke af sin Klædning ved Morgenstjerne. Paa hendes Bud bøjede han sig og tog det op — men hun rev hans Sværd af Skede og dræbte ham. Vætterne tog ham, sa hun,

da hun kom hjem til Borgen. Hans Lig blev fundet og jordet i Træhøj paa Espertoft Mark mellem Arilds og Ugle Herred. De to Mænd Dronningerne dræber, holdes bag Volden og faar ikke Lov at gaa ind i Vætternes Værnekæde sydfor.

Til Thyras Bryllup, som ikke blev fejret dengang, var der brygget saa meget Øl, at Voldgraven om Thyrasborg lagdes tør. Men hver Sankthansnat fejrer Thyra Gilde derinde. Hun har mange Gæster og tager alle med der kommer. Hendes Bord er dækket med Sølv.

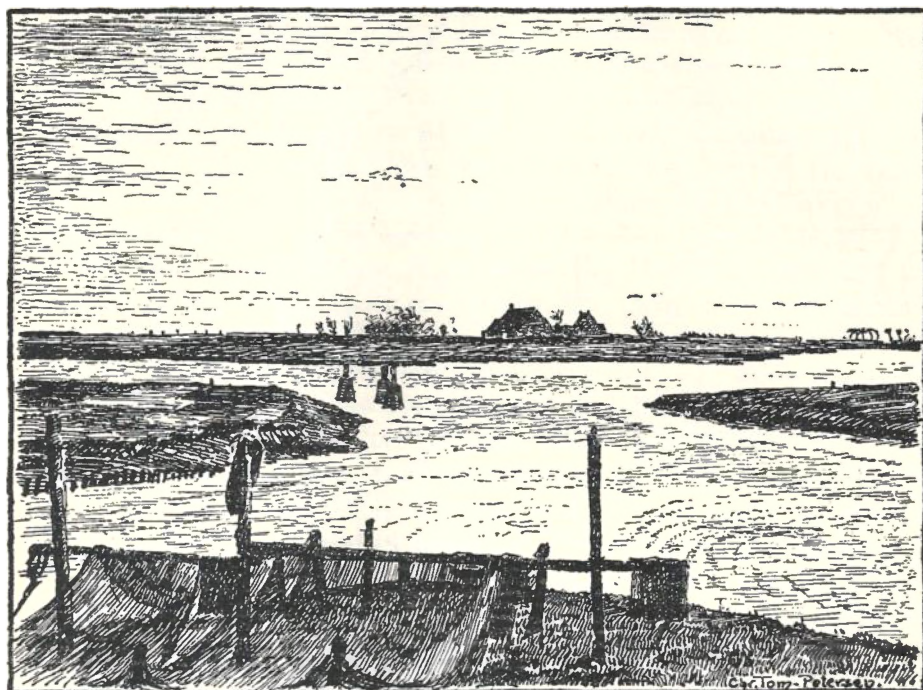
Som Margrete hjælper Fiskeren, saa hjælper Thyra Bonden. Danevirkes Bonde kan Sankthansdags Morgen hente et Anker Øl hos hende til at fejre sin Rughøst med. Hans Offer til hende er et lille hvidt Lam. Det er Offret til Høsten. Ligesom Kurborg Folks gamle Ret til at græsse Faar to Dage aarligt paa Lyrskov Hede. Da offerer de vel Lam til Dronningen — eller til Bygdekongen. Hos Thyra ses ogsaa en Vugge, men hun har ikke som Margrete et Fodmærke i en Sten⁷⁾.

Margrete, den sorte Rytter og Kriger fra Margretevolden nærmest Sli, Fiskernes Ven — — og Thyra, den lyse Borgfrue fra Thyrasborg mellem Landsbyerne, Bondens Ven, begge Manddrabere, er Danevirkes Fylgjer, hver til sin Tid at fejre.

Valdemar Jordebog skyldsætter Danevirke med Ejdersted og det af Stormflod bortrevne Lundebjærg Herred til seks Nætters Gæstning, tre Sommernætter, før Kongen gaar over i Utland og tre Vinternætter. Der skal fejres seks Nætters Gilde og Kongestævne her, for den mørke Vinter og for den lyse Vaar, ved Jul og ved Midsommer, hver sit Helg for Grete Sprænghest og Thyra Danebod.

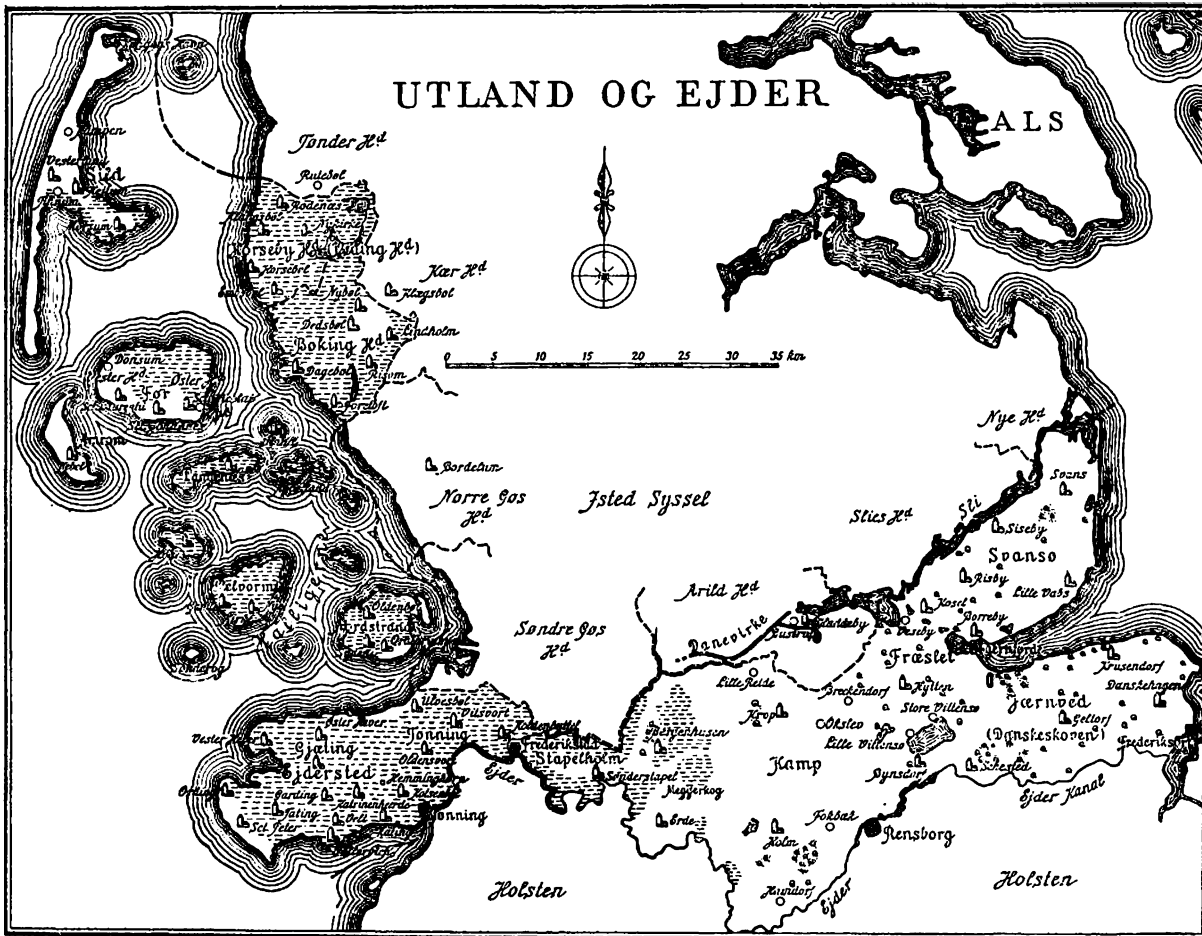
¹⁾ Thiele 51. DS. IV, 52 ff. DS. VI, I, 187. J. Flks. 76. 280, 304. J. Flks. 83. 89, 225. Trap: Danm. I. Udg. 161, 216, 587. Brun: Danm. III, 200, 216, 420. Kaj Uldalls Optegn. ²⁾ Nationalmuseet, Trap, Turistfører. Wimmers Runem.o.fl. ³⁾ H. Rasmussen: Sønderj. Sagn. ⁴⁾ Müllh. 303, 306, 310, 335, 375. ⁵⁾ Müllh. 250, 256, 283, 298, ⁶⁾ Müllh. 18, 165, 292, 359, og H. Rasm.: S. S. ⁷⁾ Müllh. 10, 43, 364. H. Rasm.: S. S. C. C. Lorenzen. Egne Opt. fra Sydslesvig

ISTED SYSSEL
—
UTLAND OG EJDER



EJDER VED FREDERIKSSTAD

UTLAND OG EJDER



Kost til tre Døgns Ophold med Hæren skal Kongen have af de sydligste danske Bygder to Gange aarlig om Vinteren og om Sommeren, naar han drager over i Utland, skriver Valdemars Jordebog.

Kongen skal bringe sit Helg ud i Grændseegnene ved Helgtider i Vinter og Vaar. Det er denne Gudfred Skaanske Lov taler om, at ingen maa kæmpe, mens Kongen er i Landet: Frodefreden.

Til Utland hørte Friserlandet, Øerne og Halvøen Ejdersted, men Landet mellem Sli, Danevirke, Ejder laa til Isted Syssel, uden at være ret herredsbygget. Det var de store Grændseskove og Grændsesletter i Øst: Svansø, Jærnved (Danskeskoven), Fræslet ved Egerneførde, Kamp. Paa Svansø ejede Kongen Jord til mer end seksogtyve Plove, men i det øvrige har han over firehundrede Hove, Nybyggersteder, der ikke nævnes Gaarde, fordi Landet ikke er bygget efter Oldtidsdeling i Boel. Disse Nybyggere maa have været Krigere fra Danevirkehæren, og muligt hærtagne Trælle, som Krigerloven Valdemars Sjællandske Lov særligt tager sig af. Først sent har Nybyggerne sydfra vovet sig over Ejder. Ordet Hove kan være i Slægt med det danske Hob, ikke en Skare eller Flok, men en Klat — en Møghob. En hel Hov er tre Svinelorte, siger et sjællandsk Ordsprog.

Landet mellem Sli og Ejder mødes med Utland i Ejdersted. Tilsammen yder de Fødevarer naar Kongen kommer: Ejdersted, Lundebybjerg Herred, nu kun en Del af Øen Nordstrand, og Danevirke, der staar som et Stævnested for det halvbyggede Land.

Ligesom Sli, Ejder Landet, er i fire Bygder: Svansø, Jærnved, Fræslet og Kamp, er Halvøen overfor i Vest firedelt i to Herreder, Tønning og Gjæting og to Bygder Holm og Hævre. En folkelig nutidig Forestilling tænker sig Ejdersted i tre Øer svarende til de to Herreder og Utholm, der ogsaa er kaldet Holmbo Herred. Fællestinget skulde da være ved Hemmingshørn ved Burmandsvej, hvortil fører Sitvende,

to Diger i Nord og Syd. Paa Utholm laa desuden Tingstedet Fribjærg, en Jordhøj i Firkant med Grave om, Fristed for den fredløse.

Sammen med Danevirke svarer Ejdersted og Lundebybjerg Herred Kost til seks Dages Kongestævne, men endmere maa Utlandet her yde en egen Skat, halvtreds Mark rent Sølv i Wingift og ligesaameget i Stud. De gamle danske Love kender »Vinningelov« som en Ed der gives for at vise Ret til Strandingsgods. En saadan Vinningsskat tages i Utland, dertil et senere godvilligt Tilskud, Stud, begge Dele i rent Sølv, efter gammel Kvægvurdering og ikke efter tilfældig Møntslagning.

Nord for Ejdersted ligger Friserøerne, Land der blev til Øer i Stormfloden i Trettenhundret og Sejstenhundret. Da gik Lundebybjerg Edoms, Beltring, Pelvorm og Wyriks Herreder under, tilbage af dem blev Øerne: Nordstrand, Appelland, Pelvorm, Langenæs og Smaaøerne Halligerne.

Hele Friserlandet var i Modsætning til Landet mellem Sli og Ejder opbygget gammeldansk i Herreder.

Øen Før er allerede i Valdemars Jordebog delt i Øster og Vester Herred, og inde paa Fastlandet ligger Friserherrederne: Horseby (Viding) og Bøking Herreder nord for Nørre og Søndre Gøs Herreder, der ikke hører til Frisland, men som Gestland til Isted Syssel.

Horseby Herred siden kaldet Viding Herred, laa øde siger Sagnet, og blev fundet af et Hors, der løb fra en Mand i en By, der er gaaet under, ovre paa Sild. Manden løb efter sit Hors og fandt nyt Land — før hans eget sank i Floden¹). Det Land kaldes Horseby — og de Folk har noget eget ved sig, et sært Smil.

Er du fra Horsebøl »mi tent nok, du gnisset sørn.«²)

Floden, som rev Landet bort, var drevet frem af den Dronning, der gaar i Sagn oppe fra Nørrejylland's Vestkyst. En Jomfru sejler med Djævelen gennem Land og skærer Fure med sit Skib fra Filsø til Hjerting. En Dronning, vraget af Dankongen, furer Vandløb mellem England og Frankrig, saaledes at Stormfloden gik mod Danernes Rige. Da sank Frisernes Skove. I Bøking Herred, syd for Horsebøl, skal der endnu staa Huse med Træ af den Skov, i Nybøl Sogn.

En Jomfru reddede Kongen, da han strandede med Stormflod paa Viding Herred — hun fik Mark ved Bordelum og Ret til at pløje

Gestland ind i Gøsherredene. Jomfru og Dronning tager Land. En mægtig Kvinde opstaar i Viding Herred og løfter sin Røst for at væрге Land, det var Frisernes Spaakvinde Fru Hertje, hun kvad: En gylden Ring om Viding Herred varer ikke, to Dæmninger fra Tønder til Rutebøl brydes. Skam gaar over Landet, ingens Ære agtes. Da bygges atter Diger fra Gøs ind i Viding, og disse holder. Fremmede kommer for at jage Viding Mænd ud, men Viding kæmper sig til Sejr³).

Det siger Fru Hertje, at der skal ikke bygges Dige mod Nord, men mod Syd, og mod fremmede kan der kæmpes til Sejr.

Dankongen kommer fra Danevirke og Ejdersted. Gennem Gøsherredene kan han naa Utlandherredene Viding og Bøking.

Kongen gaar over paa Øen Sild og kuer hundrede og tyve spydkastende Kæmper, der har taget Landet under sig. Denne Sagnkonge lader en af Kæmperne kalde til sig og faar ham til at røbe deres Fæstningsværks Løndomme.

Saa har Kongen Sild i sin Magt.

Her laa Tinghøj nær to Brudefærds Høje, hvor der stod en Brudeskare stensat i fem Sten norden Tinum. Brudeskaren mødte en Kælling, der skreg: »Ejdemboer, Keidemboer, jer Brud er en Heks.« — For Bruden havde sveget sin Sømand. Her blev hun og hendes Følge til Sten.

To andre Sten staar som Minde om to Jomfruer der rejste Keitum Kirketaarn, hvori Klokkeren kalder paa deres Navne: Jung — Dung — jung — dung.

Nord for disse Sten ligger Kongehøjene ved Kampen By, Brøns Høj, hvor Koigen sidder i gylden Vogn, hans Søn og hans Hund i to andre Høje — Ringshøj, hvor Kongen sidder i Skib — Kløvnhøj og ogsaa med Konge i Skib — Prunkhøje med en Hærfører og hans Viv. Landkonge og Søkonge hviler sammen. Heksene samles paa Søkongens Grav Kløvnhøj, ligesaa paa Øvenhøj og Stipstihøj, Valborgsnat. Der er mange Hekse paa Sild, flere paa Før. Fra Donsum paa Før tager man nødigt sin Kone. En anden hedensk Fest fejredes i Utland, før Skipperne gaar til Søs. Der tændtes Bavn paa Hellighøje den 22. Februar, Peders Stol, om Bavnen dansede de med brændende Halm i Hænde og raabte »Vike tare« til den hedenske Gud, en Odin, som Præsterne sent har faaet Magt med.

Vætterne lever der stadig: Ønnereske paa Sild, Ønnerbæknisser paa Før og Amrom, Unnerborstøj inde paa Fastlandet. Den gamle eller Bøddelen eller Per fra Skotland sender Uvejr over Landet, og især holder Gengangere til sydligst paa Sild. Men Djævelsporet er paa Før, en græsbar Plet, hvor Djævelen hvilede, da han kom med Helgoland fra Norge.

Som paa Bornholm vil Vætterne paa Sild stjæle Barselkvinder og Husets Fødevarer. Sildringerne hænger et Vognhjul for Døren i det Hus, hvor Ønnereskerne er inde og sætter det i Brand. Over Hjulet kan Vætterne ikke komme¹).

Særegent for Øerne er deres hellige Fugle.

Paa Amrom vil ingen Krager være, fordi man engang jog en Præst bort, som talte imod at røve fra Skibbrudne, og det vilde Amrummerne. Siden vil Kragerne kun være paa Før.

Storkene, som er Fastlandets Helligfugle, kommer ikke til Sild, men er Uvenner med Silds Lærker og Bjærgænder. Sildringerne graver Rede til Bjærgænder, og Bjærganden hilser altid Sildringen: Gud Dag, gud Dag.

Gæssene drog udenom Sild, da der blev Ufred om Fangsten.

Ufred voldte ogsaa at Fiskene gik bort fra Vandet om Halligerne, og at en god Kilde paa Hallig Nordstrand blev tør.

— Strid mellem Øerne blev Utlands Ulykke. Af Kiv er disse Bygder aldrig blevet helt herredssamlede og rigsfæstede. Seks Folkemaal tales her endnu i Utland. Men enigt hævdede Friserne sig ved at bygge Diger, og bliver de ved med det, og trættes de aldrig i Kampen, saa vil Landet der sank opstaa igen.

Sydligst af Halligerne er Sønderog, og herved hviler Syntkalv paa Havbund, men Kalven, den lille sunkne Ø, skal atter stige og tage Land med sig op. Derom kvædes i Rim:

»Naar atter opstaa Syntkalv,
saa vil Strand synke halv²).

Da vil Wyrik, Beltring, Pelvorm, EDOM, Lundebjærg Herreder, det gammeldanske Utland, atter lysne grønt i Dagen.

— — —

Det stærkeste Dige er ved Vollervich ud mod Ejder, ihvertfald efter Rimet: »In Vollervich hebt se en starken Dik«^o).

Om det stærke Ejderdige gaar store Sagn.

Den onde Lensmand tingede med den slemme og blev manet ned udenfor Diget — som ret var — for at han kunde tage det første Stød, men han stræber indad og naar hvert syvende Aar et Hanefjed frem. Engang vil han bryde Diget⁷).

En anden rider paa Ejderdiget, han kaldes Skimmelrytteren og var Diggreve i Kating. Der var sket Brud paa Diget, Stormflod ventedes, og han raadede til at gøre et nyt Brud paa et mindre farligt Sted og afværge Faren ved det første. Kating Mænd svarede Nej, det var mod al Lov at bryde Dige selv. Gud maatte nu raade. Men Diggreven, som skulde svare til alt, bød dem lyde sig, de gjorde det og brød Diget, som han vilde. Da viste det sig at han havde skønnet uret. Vandet sank, det første Brud blev skadesløst, ved det sidste skete Skade. Diggreven var en slagen Mand, og han gav Bod i sit Liv for sin Brøde. Paa sin Skimmel red han i Havet. Evgit rider Skimmelrytteren og varsler Stormflod^a).

Ved Vollervich værner Lensmanden, ved Kating Diggreven, inderst i Ejdermundingen sidder Kong Dan, Holger Danske, ved Tønning i en Høj. Rundtom ham staar hans Mænd. Han gav en dødsdømt Soldat, som sendtes til ham, de Ord med til Kongen, at Dankongen skulde huske Dan, som Hjælper i Nødstid⁸).

Der staar stærke Vagter ved Ejderdiget.

»Ved Ejderdiget holder Verden op« lyder det i Ejdersted, og her byder Loven: »Hvo ej vil dige, maa vige«^o).

Den gamle tingstyrede Halvø Ejdersted med sit stærke Dige samler de sønderrevne Friserøer i Nord og Fastlandet i Syd langsmed Ejder. Den vestlige Del af dette Fastland er draget mod Marsken, den østlige mod Gestlandet.

Et Skel kan kendes fra Danevirke og ned til Ejderens sydligste Krumning ved Hamdorf, lidt fra Rensborg, hvor Uffe stred paa Ejderøen.

Kæmpen vil kaste en Sten over Ejder, men den blev paa vor Side Ejder ved Hamdorf, som Overligger i en Dysse.

Da Dansken slog Fjenden norden Krop Skov: »End er de ikke Krop

Skov forbi«, kastede Fjendekæmpen en Sten, der skal ligge ved Okslev.

I Rad med disse to har vi Brede Sten ved Bustrup¹⁰).

De skiller Landet mellem Sli og Ejder i en Vestbygd og en Østbygd.

Paa begge Sider dette Skel svarer Sagnene mærkeligt til hinanden, de to Bygder har modstillede Sagn.

Sørøvere boede i Vester Hever paa Ejdersted og i Veseby ved Sli. Ejderstedrøverne hed Bølgemændene, og de røvede Bytte og Kvinder, men Folket samlede, og ved en af de røvede Kvinders Hjælp blev Røverne — som det tit gaar — fanget. Hun sprang ned og løsnede Borgens Bro.

Veser i Veseby blev ogsaa overvundet af Folket i sin Borg. Da Flammerne slog op sprang han med sin Søster i Ilden. Atter et Jomfruspring¹¹).

En Ulv springer paa vejfarende, der maa bære den gennem en Alle ved Stapelholm. En sort Puddel følger dem mellem Store og Lille Wittensø. Det er i Vest og Øst Hundevætter, der vogter Ejder¹²).

Underjordiske synes at holde sig lidt fjærnere Floden. De findes i Meggerkog og Breckendorf. Vestlig i Meggerkog hjælper de en fattig Mand med at faa hans Køretøj op af Bløde — østligt i Breckendorf byder de en Karl Smørrebrød.

I Hytten Bjærgø boer de, men flyer for Klokketklang over Ejder ad Færgestedet i Klint ved Fokbæk¹³).

Nissen bliver i Gaarde, særligt hvor Bygderne ligger i Enegaarde eller Landet er Nybygd, gennem Frisland og sønden Danevirke.

Om Nisserne har jeg hørt Tale i de nordligste Friseregne ved Rødenæs, Klægsbøl og Foretoft, i Viding, Kjær og Bøking Herreder. Nissen nævnes som stedfast i disse Byer, og det synes som han gælder Herrederne. Han boer i Frisergaardens Jordvold nær Diget og med Løngang til Havet — som Digeværner¹⁴).

I Stapelholm er mange Nisser, de er saa store som aargamle Børn, med lyse kloge Øjne, røde Hoser og rød Tophue.

Finder Nis Pug ikke Smør i Grøden, dræber han en Ko — henter bagefter en anden ovre paa Nordstrand. Over Ejder gaar han ikke. Og han hader den nye Kolonist i Sønderstapel.

Østbygden har Nissen i Okslev, men her bliver der Tale om, hvor-

dan man bedst kan slippe af med ham. Landet er bondebygget, Nissen bryder Bylov og stjæler fra en til en anden. Har man Nissen paa første Haand, kan man skikke ham fra sig, paa tredje Haand er man hans for altid.

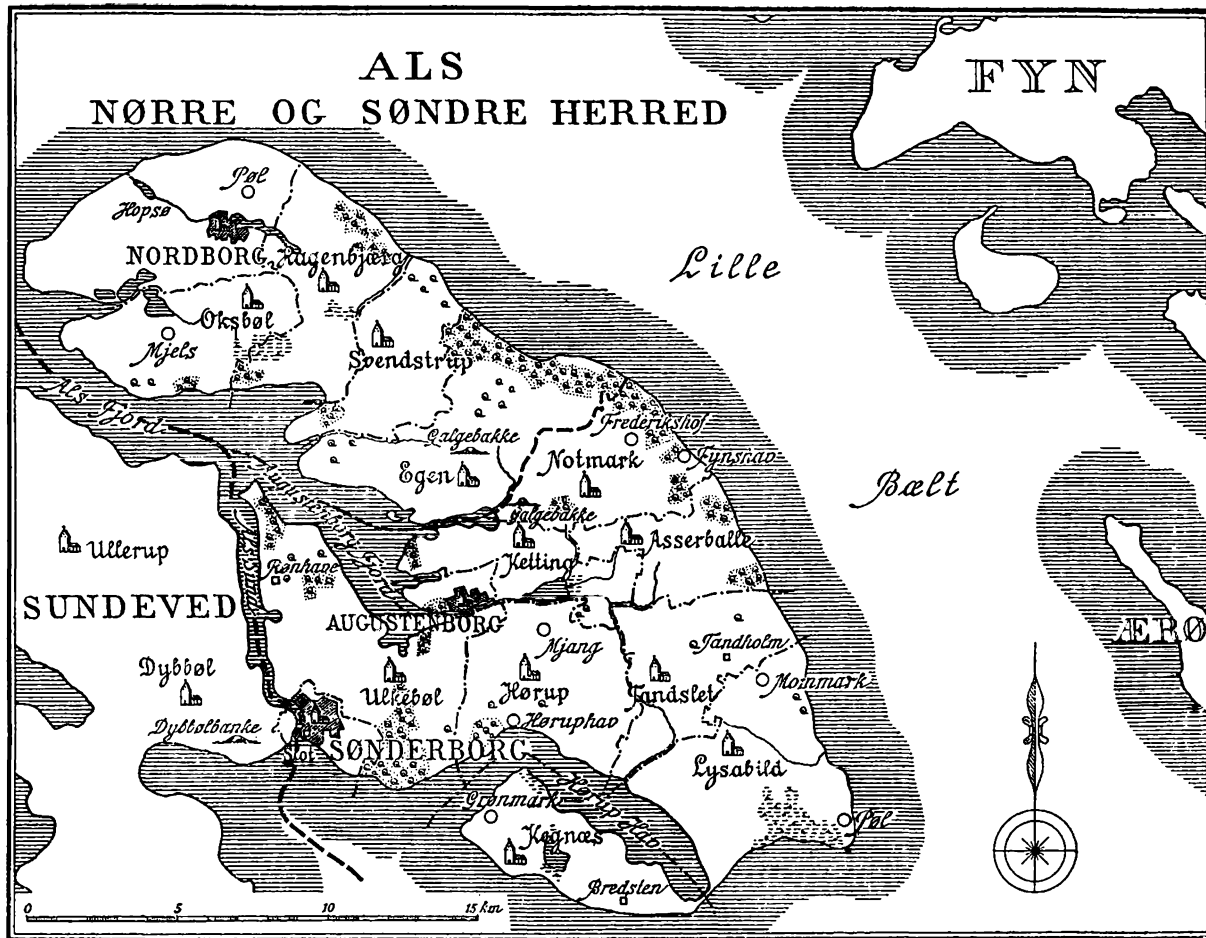
Nissen er god til at røgte Heste, men han taaler ikke, at den nye Kolonist i Sønderstapel har en hvid Hest, den stjæler Nissen og bringer den halt tilbage. For den hvide Hest er Kongens¹⁵⁾.

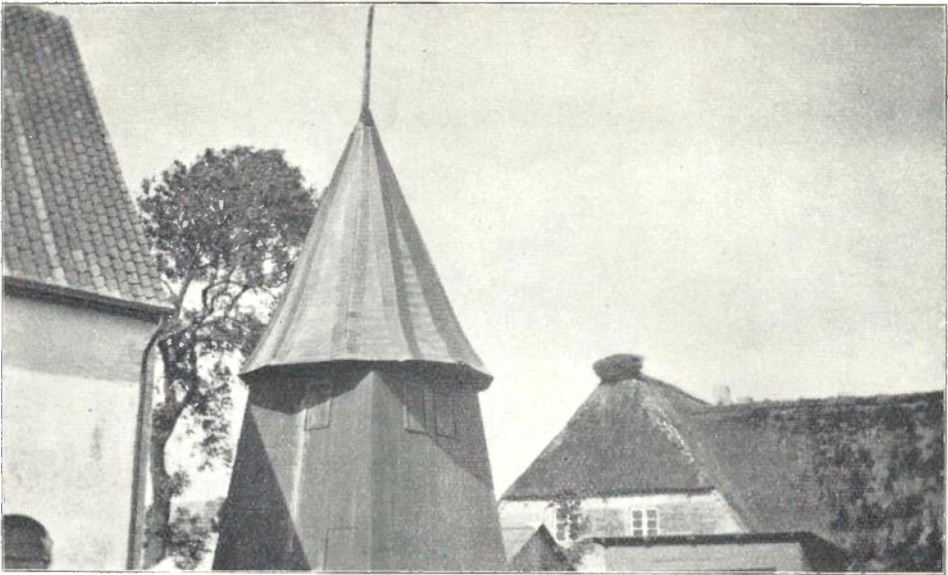
Paa sin Skimmel farer Diggreven ved Ejdermundingen, og paa en hvid Hest rider Nattens Konge ved Fokbæk og byder Skovtyvene gaa hjem: Natten er min, Dagen er jer¹⁶⁾.

Ved Haddeby Kirke gror et Hyldetræ opad Muren. Her skal Danernes og Tyskernes Konge mødes og binde deres Heste. Den danske Konge har en hvid Hest, og Fred skal slutes mellem Landene¹⁷⁾.

Den hvide Hest er en sønderjysk Folkedrøm. Med den er i gamle Dage Kongen draget fra Danevirke Midsommerblot over i Utland — halvt opfyldtes Drømmen i Nutid, da Kong Kristian red ad de gamle Veje, der fører gennem Sønderjylland.

¹⁾ Müllh. 135. ²⁾ Eg. Op. ³⁾ Müllh. 65, 135, 266. ⁴⁾ Müllh. 115, 123, 174, 227, 254, 282, 284, 289, 298, 329, 354, 391. ⁵⁾ Müllh. 137, 142, 144. ⁶⁾ Kongerejsen 70. ⁷⁾ Müllh. 275. ⁸⁾ Eg. Opt. ⁹⁾ Müllh. 393. ¹⁰⁾ Eg. Opt. ¹¹⁾ Müllh. 9, 287. ¹²⁾ Müllh. 35, 42. ¹³⁾ Müllh. 217, 253. ¹⁴⁾ Müllh. 303, 306, 335. ¹⁵⁾ Eg. Opt. ¹⁶⁾ Müllh. 298, 340, 342. ¹⁷⁾ Müllh. 384. ¹⁸⁾ D.F.S.





HOLLINGSTED KIRKE MED KLOKKESTABEL. BONDEGAARD MED STORKEREDE



STRUKSTRUP KIRKE MED KLOKKESTABEL

ARILDS HERRED



ST. REIDE MØLLE. ARILDS HERRED



VEJSTEN: ELLINGSTEDTER SCHEIDE 1835,
ARILDS HERRED (ved Kurborg Kro lignende).

SLIES HERRED



MELLEM TOLK OG TORSTED SOGNE, STRUKSTRUP OG SLIES HERREDER

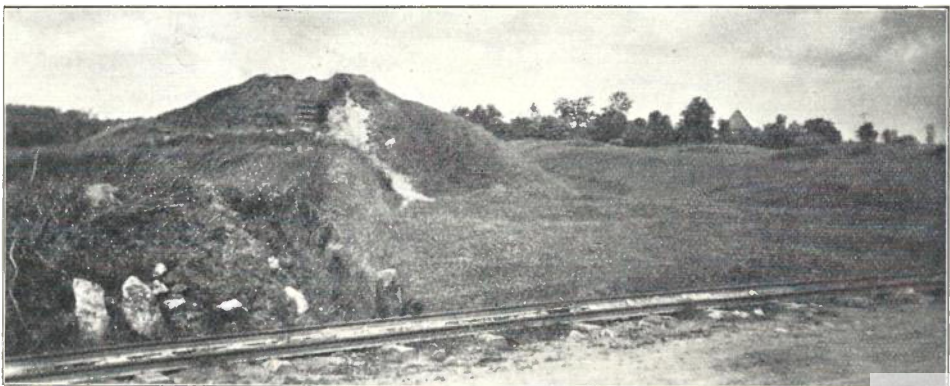
Set mod Syd fra Vejen.



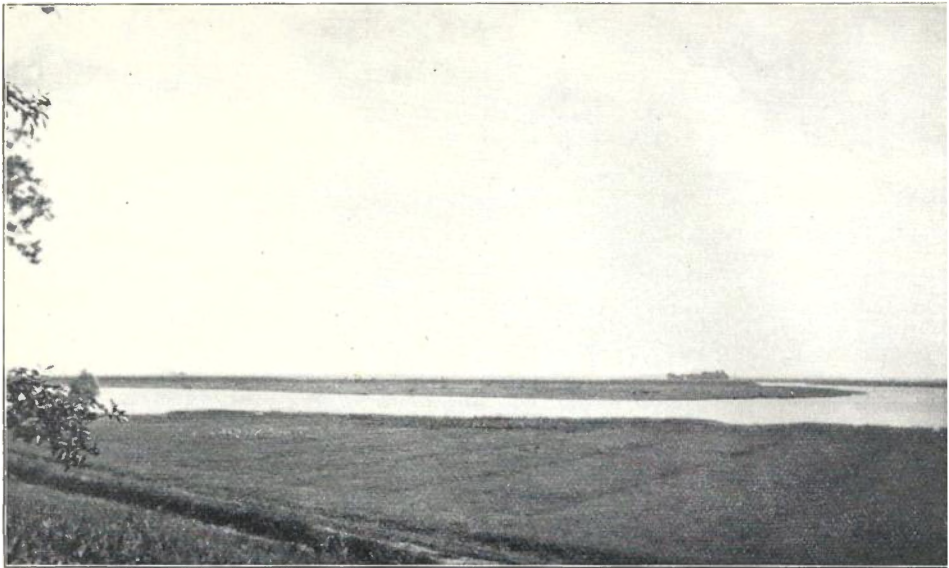
THYRABORG I DANEVIRKE



UDSYN FRA THYRABORG



VESTRE KALEGAT, VEJ GENNEM DANEVIRKE



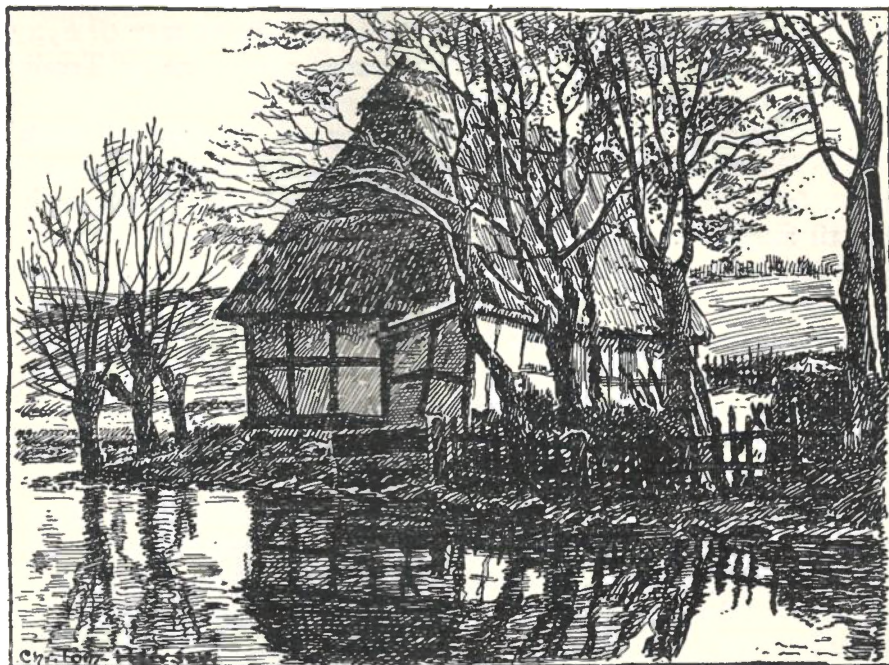
EJDER VED SØNDERSTABEL



VEJSPOR OVENPAA EJDERDIGET VED VOLLERVICK, EJDERSTED

ALS

NØRRE OG SØNDRE HERRED



TASKELUND, LYSABILD SOGN, ALS

Øen Als hører ikke med Sundeved til Ellum Syssel, men til Fyn og nævnes i Valdemars Jordebog sammen med Ærø og Taasinge som Øland.

Det er Vejen fra Sønderjylland til Fyn og videre gennem Danmark.

Naar Nissen i Hørup skal hente en Ko, som Bod for den han har dræbt, farer han ikke til Angel eller Sundeved efter den, men helt over til Skaane¹).

Als er kendt med vide Veje, men alligevel holder Øen sammen med sit nærmeste Land.

Da Sundeved Kæmpen ikke vilde give sine Folk fri Samfærd med Alsingerne, ægger disse deres Kæmpe til Tvekamp med Sundevedkæmpen. Først æder de Kæmper sammen — som Folkene gør i Gildelag — og da de æder ligegodt, slaas de, til Alsingeren har vundet fri Samfærd for Sundevedboerne²).

Det mældes ogsaa at Alskæmpen kræver Skat af Sundeved, og da den ikke ydes, kaster han en Sten derover paa Dybbølbanke³).

Men mod Fyn vender han sig i Elskov og vil bygge Bro fra Pøl over til Ærø, hvor Jættekvinden boer. Det naaede han ikke.

Der boer ogsaa en Kæmpekvinde paa Als. Ølandet er altid hendes først. Hun kaster Sten efter sin Sundeved Ven, tre Sten ind i Landet: Dybbøl, Feldsted Sogn og Ullerup, ja, helt ind i Angel har hun Ord for at have kastet en Sten til Hatlund³).

Kæmpekvinden bar Sten i sit Hosebaand, det brast, og Stenen ligger ved Tandholm i Tandslet Sogn. Den kan lugte nyt Brød.

Fra Hørup kastede hun Sten i Hosebaandet efter Kegnes Kirke, Stenen ligger i Stranden ved Grønmark. Og den lugter Bagning.

Paa Kegnes er Stednavnet Bredsten.

I Stranden ud for Sebberskov er Stene, der aldrig rammes af Lynet.

Tråsten ved Frederikshof, Notmark Sogn, skal være en Offersten, muligt en Dysse³).

Der synes at skulle være baade Kæmpe og Kæmpekvinde paa Als. Hendes Stene er paa Sydlandet, i Tandslet og paa Kegnæs.

Han bygger Bro fra Sydlandet, Pøhl, men Jættebroen skal være Kvindeværk, og kun fordi den bygges mod en anden Ø, en anden Kvinde, sættes her en Kæmpe.

Men til Nordlandet søger Kæmperne. Der er Sagn om at en Kæmpeløk her gik i Land og holdt Gilde og øvede Idræt med Springstokke. Bønderne samledes for at værne Landet, men de fremmede drog bort og lod kun spaltede Bjørneknogler fra Gildet blive tilbage. Stedet kaldes Hopsø efter deres Hoppeleg og er paa Nordkysten lige ved Stranden'). Sagnet skal sige, at dette er et Kæmpested.

Midt mellem Kæmpestedet og Kvindestenen er »Offerstenen« Tråsten i Notmark nær Grændsen mellem Nørre og Søndre Herred: Kæmpens og Kvindens.

Valdemars Jordebog deler Øen i de to Herreder, uden at nævne Grændsen mellem dem. Sønderjyske Jordebøger har en Deling i tre Len, Jep Vranges Len i Svendstrup, Oksbøl, Egen Sogne (Hagenbjerg) — Hans Terkelsens Len i Ulkebøl, Hørup, Asserballe, Notmark og Ketting Sogne — Carsten Kukkenmoders Len i Tandslet og Lysabild Sogne.

Denne Deling gaar igen i en senere Herredsdeling i tre Herreder: Nørre og Egen Herred: Nordborg, Egen, Hagenbjerg, Svendstrup, Oksbøl og lidt af Notmark Sogne. Augustenborg Herred: Augustenborg, Tandslet, Hørup, Ulkebøl, Kettinge, Asserballe, Dele af Lysabild og Notmark. — Søndre Herred er Kejnæs og en Del af Lysabild Sogn⁶).

Dette Nørreherred, der gaar til Egen og lidt ind i Notmark er muligt i det gamle — indtil Tråsten i Notmark Sogn. Augustenborg Herred er nyt og har taget det meste af Søndre Herred, som har strakt sig til Notmark og Egen — men her synes at kunne være en gammel Bygd i Carsten Kukkenmoders Len med Lysabild og Tandslet Sogne og med Tandholmstenen som Skelmærke.

Der skal have været Tingsted ved Egen og Kettinge — lige op til hinanden? Ved Kettinge Kirkegaard kaldes et Hus »paa Ting«, og en Mosedæmning skal være Tingvej⁶).

Det er troligt at Tinget har været her ved Grændsen, og at denne

er dannet ved Møde fra skilte Sider, thi Als er ikke større end det kunde have været ett Herred. Men der maatte være flere Vagthold og Bygdeværn paa Øens vide Strand.

Sagnene mindes vagtsomme Bønder.

Oppe i Nord vogter de nøje paa Hoppemændenes Færd og er rede til at drive dem ud, omend det er Kæmper. I Syd har Lysabild Mænd holdt Vagt saa ingen kunde gøre det bedre.

Junker Tap væddede med Kongen at det var muligt at snige sig ind i Land ved Lysabild, og han vovede det, men maatte bøde med Livet. Og Kongen tog ingen Bod af de vagtsomme Lysabild Mænd⁷).

Men Lysabild Kirke er ogsaa en gammel Vagtborg, der blev givet og gjort til Kirke som Bod for et Drab. Det var Lysabild Herremand der slog Abelhoved Herremand ihjæl og gav Kirkebod engang for alle⁸).

En Sørøver var Keg paa Kegnæs, der holdt Udkig, men om ham vides nu intet andet end han havde en Borg her og røvede tilsøs⁹).

Han var Næsekongen, den eneste nævnte paa Als. Og saa var der den Pippe Kong, der boede i Stakkelhøj ved Hagenbjerg paa Nordlandet. I Stakkelhøj var »Unnevæstøj«, og derfra hørtes Røsten: »No is Pippe Kong dødt«. Da dette mældes i Gaarden, springer Trolden fra Ølkarret og glemmer Sølvkruset¹⁰).

At Vættten taler noget ligt Tysk viser, hvor fjærn Folketroen her er blevet Alsingerne. De kender ikke Pippekongen. Han tages som en fremmed Hertug. Men Gulds-katten til Landet har de i Hold, den ligger i Graven om Hellevedgaard, hvor de to Herreder mødes, og er saa lang, at den kan naa om hele Øen og slynge begge Herreder sammen¹¹).

Der er ingen ret Konge paa Øen, men der er en Kongedatter. Som saa ofte i Sønderjylland bliver Kongen kun en dømmende Magt, som ikke ses i Sagnet. Her dømmes han en af sine Svende til Døden som Datterens Elsker. Men endnu er Haab om Naade. Svenden og Kongedatteren aftaler, at faar han Livet skal han svinge med et rødt Klæde og ellers med et hvidt. Paa Dybbølmark er Retterstedet. Paa Sønderborg Slot staar hun og skuer derover. I det sidste Nu faar han Kongens Naade, men griber det hvide Klæde, svinger det istedenfor det røde, og hun, der har lovet at følge ham, støder Dolken i sit Bryst. Han dræber sig, da han hører om hendes Død. Siden ses hendes Blod

paa Sønderborg Slots Mur, og hun selv sidder og reder sit lange Haar, men altid med Ryggen til den der ser hende, som for at dølge sin Skam¹²⁾).

Naar han griber det hvide Klæde for det røde, er det fordi Døden vist engang har været fejret med rødt, Livet, Frelsen, med hvidt i Almuen. For Kongedatteren er Døden det hvide, og Blodet det røde er Liv.

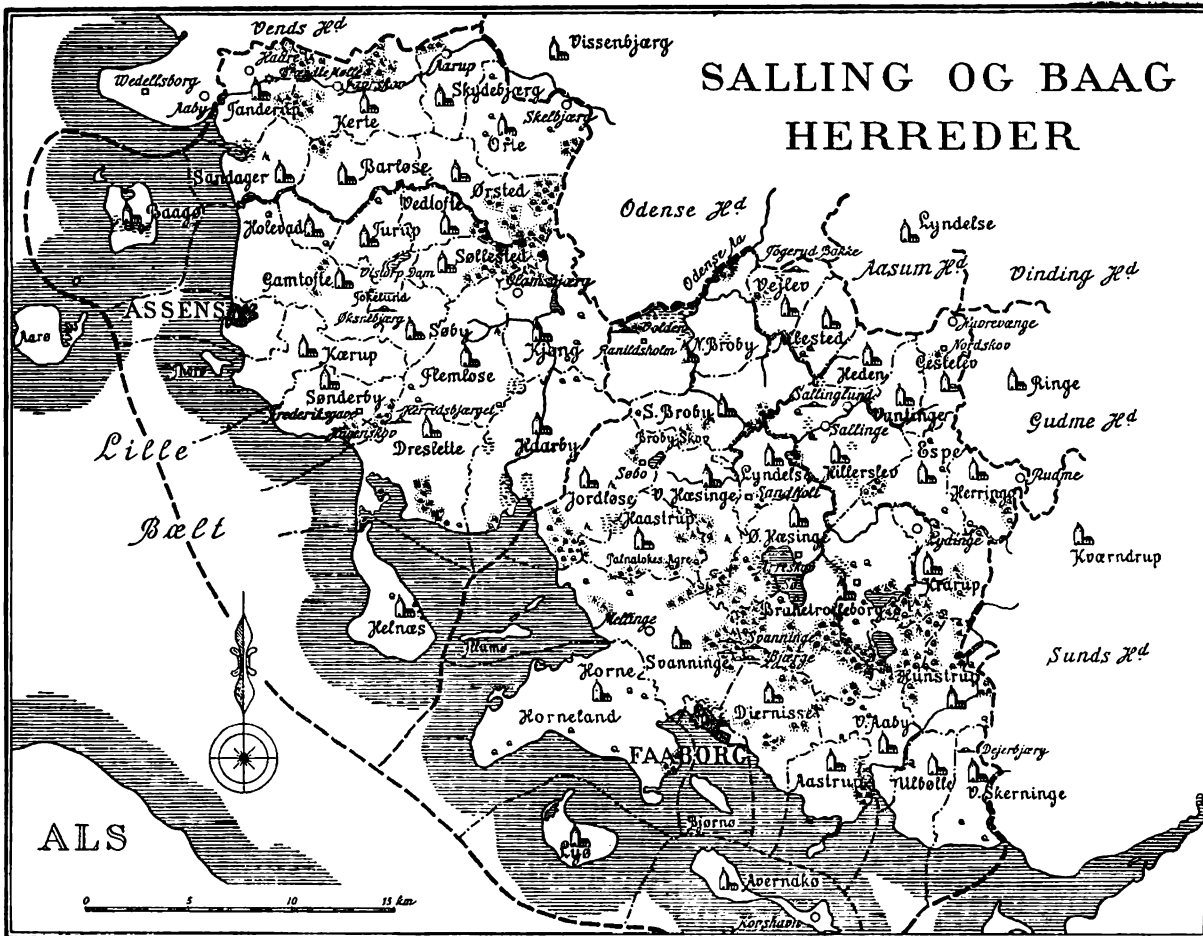
Deres Skæbne er til det sidste de ulige Børns.

Dette har Sagnet som sit eget Drag i Mindet om Hagbard og Signe. Det alsiske Sagn viser Samfærden ad de østlige Veje med Sjællands gamle Sagnkongestad, Sigersted, hvor Kongedatteren Signe følger Hagbard i Døden, da han lader sin Kappe hejse op i Galgen.

Danernes Tro paa det usvegne Samhold, det evige Sindelag, vidner Als sammen med Sjælland, — og mange andre Steder fæstnes dette Sagn, men Sønderjyden har hejst Danebrog, det røde og det hvide, i Sagnet.

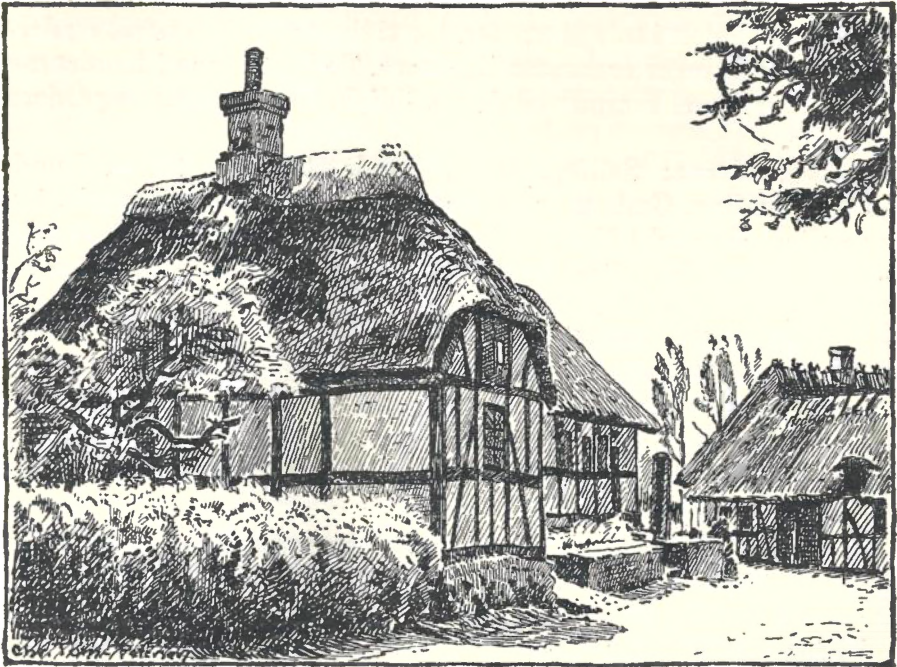
¹⁾ Sdrj. Flks., 27. ²⁾ Lorenzen: Sundeved, 6. ³⁾ Müllh., 287, 291. D.F.S. ⁴⁾ Müllh., 294, Thiele 181. ⁵⁾ Sdrj. Jordeb. og Trap I Udg. ⁶⁾ Trap, 382, 397. ⁷⁾ Müllh., 73. Thiele, 65. ⁸⁾ Thiele, 220. ⁹⁾ Müllh., 40. ¹⁰⁾ Thiele II, 207. ¹¹⁾ DS. III, 463. ¹²⁾ Thiele, 322. Lorenzen, 23, Müllh., 40.

SALLING OG BAAG HERREDER



FYEN

SALLING OG BAAG HERREDER



SØNDRE BROBY, SALLING HERRED

Fynsland er delt i tolv Herreder. De ti ligger ud til Kysten, og deres Kyststrækninger er næsten lige store. To ligger inde i Landet med en liden Strimmel Strand ved Aaens Udløb. Det er Aasum og Odense Herreder.

Kystherrederne: Salling, Baag, Vends, Skovby, Skam, Lunde, Bjærg, Vinding, Gudme og Sunds er byggede saaledes, at nogle, især de vestlige løber ud i Næs, Horneland, Helnæs, Fønsnæs, Hindsholm — andre, mest de østlige, sender deres Næs ind i Landet, Aasum til Lyndelse, Vinding til Aarslev, Gudme til Ringe, Sunds til Kværndrup, Odense til Vissenbjærg.

Strandenes Næs er kongelig Jord. Valdemars Jordebog nævner: Asnæs (Assens), Fynsnæs, Horne Halvøen med Digernæs (Diernisse), Helgenæs og Hindsholm — og som Kongelev Aaby paa Næsset ved Wedelsborg. De indlandske Næs er ikke gaaet i Kongseje, uden maaske et Sted i Vissenbjærg Sogn.

Men inde i disse skovtætte Grændsedrag, hvor fem seks Herreder mødes er Sagnene flest, mellem Salling og Sunds, Gudme og Vinding, Aasum og Odense Herreder.

Salling Herredsting ligger i trebundet Sogneskel nær de indlandske Næs. Stedet hedder Sallinglunde — en Oldtids Helliglund. Den er ikke paa Herredsgrænsen, men paa et indre Skel overfor denne, ligesom flere andre Salling Herreds Sagnsteder.

Der var mange Hekse i Sallinge, ligesom i Vantinge, de stjal Smør og heksede fire Skæpper Korn af hvert Sædlæs der gik gennem Vangeleddet — maaske mindes en Skatskyld til Helliglunden.

Bjærgfolkene boede i Banken ved Sallinge og laante alt i Gaardene men bar redeligt igen. Ellefolkene boer i Vantinge i Ellehaven, hvor Lys brænder, og ingen kommer dær ved Nat. Bøsser kan ikke skyde i Ellehaven.

Vantinge har en Skelflytter, som gaar og pløjer ved Nat. Engang

kom han ind i et Hus og varmede sig ved Ovn, det gør han kun paa Fyen.

Men helt ude ved Herredsskellet mellem Gestelev og Nordskov gaar en stor sort en, der skyder vejfarende i Grøften, og paa Kirkegaarden en gloende Hund. Hvor Salling, Aasum, Vinding, Gudme Herreder mødes i Havrevænge sloges Nisserne om den Havre de stjal.

Langsmed Herredsgrændsen gaar Kirkelam og varsler Død. Lammet kom og gned sig op ad Bedstemoder, da hun stod udenfor en Aften, hun klappede det og sa: »Naa kommer du nu og henter mig, din lille Stakkel« — og hun døde kort efter. Saadan bød hun Livet Farvel. Det var i Vantinge. Lammet gaar ogsaa i Gestelev og i Herringe, det ses i Lydinge, Krarup Sogn, men her skal Kirkedyret ellers være en So, Gravsoen.

Paa Kirkeloftet har Lammet sit Leje, det faar ny Halm at ligge paa og Brød derop Juleaften.

Men mellem de smaa dødsvarslende Lam, der hører Kirken til, boer den grumme Dødskonge, Lindormen, som raader over alt under Jord og stiger op af Grændsen. Det er her i Herringe ved det tredunde Skel: Salling, Gudme, Sunds Herreder.

Ved Kirken og Smedjen paa en grøn Plet stod to store Linde, hvor det spøger. En klog Mand vilde trylle alt Kryb ind i et Baal, som tændtes her, om Bymændene vilde love, at der ingen Lindorm var i deres Bygd. Men under de store Linde brød Ormen frem og fulgte Manden ind i Baalet. Da lovede han Bymændene den Ulykke, at de to Byer i Sognet: Herringe og Rudme altid skulde være i Splid.

En anden Lindorm skal findes ved Sogneskellet overfor det modsatte Herredsskel, den ligger under Herregaarden Søbo og har Gang til et Træ i Haven. Engang aarlig tvætter den sig i Gaardens Sø, der da bliver grønslimet. Paa Træets Bark ses Ormens Billede, og naar det Træ gaar ud, kaster Ormen Gaarden i Søen. Malkepigerne mener, at de har set Lindormen som en glarskinnende Kalv ligge ved Gry paa Blegpladsen²).

Lidt derfra er en Sten kastet fra Jordløse efter Hastrup Kirke. Stenen er en haandmærket Overligger paa en Gravhøj. Og Jordløse Kirke maatte ikke bygges paa »Kirkestene«. En Due kom saa net paa fynsk med en Pind og lagde den paa Kirkestedet.

Sagngrændsen synes at følge Sogneskellet inden for Herredsgrændsen fra Kastestenen, Kirkesten, Søbo Lindorm op til en kæmpekastet Sten i Nørre Broby Sogn ved Odense Aa.

Et lignende Indreskel, som maaske er den gamle Grændse, viser en kæmpekastet Sten fra Vester Aaby mod Ulbølle Kirke. Troldene sad siden hver Nat og snurrede rundt paa Stenen, saa der blev en Huling i den. Nu er den blevet Genforeningssten i Vester Skerninge, og saa kan der vel næppe snurres mere med den.

Paa Øerne, der hører til Salling Herred, er den klingrende Klokkesten paa Lyø og Elses Sten paa Avernakø, hvor Else hvilede sig i Høsten, en Kornvættes, senere Helgenindes, Hvilesten. Desuden er der Bavgastene paa Korshavn.

Ved Faaborg skal være en »Grydesten«. Det er Sydgrændsen, Øerne og Vestgrændsen der stensættes. Paa den sagnrige Østgrændse nævnes ingen Sten, men inde i Herredet, i Lyndelse, er et underligt Minde om en Sten, som Præsten ved Nat lod føre bort fra en Bondes Toft og kaste i en Mose — mens Bondekonen græd, fordi: »Vi maatte nu ikke ha ham.«

Det synes som Stenen her paa et indre Skel overfor Salling og Sallinglunde har været hellig³).

Ved Stenene boer Bjærgfolk. I Brobyskov lavede Bonden Ovnragen istand for den underjordiske og fik som altid en Kage i Løn. Gildet staar i Vester Skerninge ved Dejerbjærg paa gloende Pæle, og i Svaninge Bjærg, hvor Jættestuen rejser sig hver Nat, og Kistelaag høres klinge ved Dag flere Steder i Bjærgene⁴).

Mellem Millinge og Svaninge er der en Kæmpe at se, hvid foroven — modsvarende den sorte i Gestelev i det modsatte Hjørne af Herredet.

Hvem han er ved vi ikke, men lidt nordfor i Haastrup Sogn findes Palnatokes Agre. Toke har megen Jord rundt om paa Fynsland, Togerud Bakke er paa Herredsgrændsen i Vejlev Sogn.

I Nørre Broby havde Rane Kongemorder sin Gaard. Som fredløs boede han i en Høj, Ranildsholm, hvorfra han gæstede sin Søster, som boede paa Volden. Fanget blev han tilsidst i Hulen, røbet ved sin Hund⁵).

Langs Vestgrændsen gaar disse Kæmpesagn.

Tokes Agre kan være helliget Bygdeguden. Toke og Rane er Bydeguder der kæmper mod Rigskonger? Rane rider paa sin Hest til Søsteren — men Ellefruen, som Bygdeguden stræber efter, viser sig midtherreds i Østerhæsing.

En grøn Pige med Siv i Haaret kom en Morgen til Bryllupsgæsterne, der før Hjemfærden med stolte Ord udraabte deres Gaver til Bruden. Pigen sa: Hvad vil du da give til Jomfru Bæ. — Ti Slag af en Vognkæp, svaredes der — men den Karl mistede Livet. De havde glemt at ofre til hende.

Mellem Øster og Vester Hæsing ligger Gaarden Sandholt, hvortil Sandflugten naaede, da den gik fra Middelfart mod Faaborg. Ved dette Jordeskel levede i Gaarden en Jomfru der tog en Gaardskarl til Kæreste. Saa dømtes han til Galge, og hun til at se hans Død. En Lysning huggedes i Skoven, for at hun kunde se Galgen. Og gennem »Jomfruhugget« skuer hun endnu fra Gaardens Vindu^o).

— I Salling Herred faar Bygdekongen ikke Lov at ride. Ellefruen dræber sin Mand.

Men fra Als føres Sagnet om Hagbard og Signe over til Fyensland og Salling Herred.

Med samlet Kyst mod Als og Sønderjylland ligger Salling og Baag Herreder. Paa mærkelig Maade svarer de to Herreder til hinanden.

De er med ligestor Strand og ensdannede Landgrændser opbyggede om en Sø midt i Herredet: Arreskov Sø i Salling og Vistorp Dam i Baag. Udenom disse ringes Sognene, og Sagnene svarer til hinanden Sted for Sted.

Paa Nordgrændsen ligger Kastestene i N. Broby, Salling, og i Kerte, Baag, begge i et Hul ved Aæn, kæmpekastede. Klokkestenen i Kerte er kastet af Trolden i Nabosognet Barløse, indefra som ofte her paa Fyen.

Ved Sydøstgrændsen har Salling Stenen i Ulbølle (nu Genforeningssten) hvor Troldene snurrer i en Huling — og Baag har Stenen i Kjøng med Huling af en stærk Mands Træskotrin. Der var to Stene med lignende Mærke, den ene er flyttet til Møllebækken.

Ved Faaborg laa Grydesten, ved Assens er Gallesten (Galgesten) kæmpekastet.

Inde i Herredet har Salling Lyndelsestenen, som Præsten tog fra

Bondekonen, der græd over den. Tilsvarende Sted har Baag en kæmpekastet fingermærket Sten paa Søllested Mark⁷).

Sammenhængen er synlig, og den fører videre.

Salling Herred har Vætter i Dejerbjærg ved Vester Skjerninge. Ligeledes paa Østgrændsen har Baag Herred dem i Dejne Glænsbjerg, Kjøng, og i en mindre Banke der stod paa gloende Pæle.

Heksene boer nordligt i Sallinge og Vantinge — og i Haare, Baag Herred. Men naar Sallinge Hekse fredeligt hekser fire Skæpper Sæd af et Kornlæs, saa brænder Haare Hekse tre Gange Bændte Mølle, tre Nytaarsaftener i Rad. Fjerde Nytaarsaften, da Folk flyede af Møllen, kom en klog Mand derind, tolv Katte samledes, han slog dem ihjæl. Der laa Ligene af Byens bedste Koner.

Baag Herreds Hekse er værre end Sallings. Det samme gælder Skelflytterne, begge paa Østgrændsen. Sallings Skelflytter i Vantinge er skikkelig, kommer ind ved Arnen og varmer sig. Men Skelflytteren i Skelbjærg mellem Baag og Odense Herred gjorde Ufred i Gaarden. Sønnen slog sin Faders Genfærd, men døde derved. Saa spøgede de begge og nedmanedes af en klog Mand fra Vissenbjærg. Skelbjærg ligger paa Herredsgrændsen ind i Vissenbjærg Sogn, Odense Herred. Det gaar strængt til, maaske fordi Herredsgrændsen flyttes. Ved et andet skillende Bjærg ogsaa paa Østgrændsen, i Haarby Sogn, graves efter Skatte i Kokhøj⁸).

Paa Sydgrændsen har Sallinge sine Trolde i Svanninge Bakker. Tilsvarende ligger i Baag Herredsbyrget, Dreslette Sogn, vel det gamle Tingsted indenfor Helgenæs. Der blev svoret falsk af Frederiksgaves Foged, med Jord i Sko, at han stod paa egen Jord, han tog Mark fra Sønderby. Og Frederiksgaves Herre kører som Genfærd i sin Gaard, fordi han gjorde Folk Uret.

Som Salling har Baag sine haarde Herrer vesterude.

Baag har ingen Lindorm, Salling har to — maaske den ene i Søholt skulde være Baag Herreds — men Baag har Konger og Krige.

Der stredes syv Næsekonger i Fyns Land, de kunde svare til syv Herreder vest for Odense. Og Baag Herreds Kongen, Hagen i Hagenskov, vandt Magten mellem dem, han er gravsat med Guldhest og Skatte, hans Jord er nu Frederiksgaves, hvor onde Herrer kører som Genfærd.

Kampen gaar i Nord og Vest. Bønderne strides fra Vends og Baag Herreder. Vendshoved Bønder slog Salling Herreds (maa være Baag Herred) paa Davrebjærg, hvor de i Ro sad og aad Davre. Det siges ogsaa at Kerte og Favrskov Bønder faldt paa Davrehøj Hælde for Lybekkerne, der kom vandrende skjult bag løvede Grene.

Lad Davrehøjs Hælde, Bankens Skraaning, være et gammelt Bedested paa Alfarvej, Baag Herred har gjort det til Val i sit Sagn⁹).

Tilsvarende Davrehøj Hælde i Kerte Sogn, ligger Ranildsholm, hvor Rane fangedes i Salling Herred.

Østfor er Skydebjærg, hvor de siger, at Palnatoke »skø Øvled af sin Søn«. Det samme skal siges i Skydsbjærg i Fjeldsted Sogn, Vends Herred¹⁰).

Palnatoke havde Agre i Haastrup, Salling Herred. Tokelund er ved Øksnebjerg, hvor den historiske Kamp stod med Lybekkerne.

Toke, nævnt en Halvgud, er jordet i Abildsgaards Høj i Tokelund østen Gamtofte (Øksnebjerg), og nærved er Godeaslund. Det er lige op til Vistorpdam, Herredets Midte¹¹).

Tokke kan være Navn paa en Bod der gives udover den almindelige Bøde i gamle Love, særligt hvor en Mands Hæder er ramt. Og Tjokke kan et Stykke Fællesjord kaldes. Men paa Fyen knyttes Ordet til Palnatokes Navn.

Vest for Gamtofte er en Dysse over Alf, og en Ager kaldes Alfdel og Alftorne. Glemte er Alf, men Toke mindes øst for Gamtofte og mange Steder mellem Bogense og Faaborg: Tokesbjærg, Tokeshøj, Tokeslund, Tokesma, Togerød, Tokeskov, Tokes Stald.

I Tokes Navn samles Land: det stille Salling, det vilde Baag Herred, der er saa ens i Draget og saa uens i Sindelaget som to Søskende kan være.

Baag har onde Hekse, grumme Skelflyttere, krigende Bønder, haarde Herrere og Toke som Kæmpe-gud.

Salling er tyst. Kæmpen Rane fjæler sig som fredløs Mand. Bondekongen græder over sin Helligsten og klapper Dødsvarslet der i Kirkelammet kommer til hende. Det store Sagn om Hagbard og Signe tegnes i en Skovlysning i Jomfruhugget. Men under den stille løvede Lind boer Lindormen.

Salling Herred tror trygt paa det underjordiske.

Baag Herred skøtter mest paa hvad der levede ovenjords.

Sammenlagt er de ens at se i Bygning fra Søen i Midten med Strandens Strækning og med Landgrændsens Krumninger. Med alt hvad de ejer holder de hinanden fast.

¹⁾ DS. I, 124. DS. II, 58, 388. DS. V, 34, 45, 438,602. DS. VI, II, 134, 190. ²⁾ Thiele II, 290. DS. II, 185, 200, 350, 358, 359. DS. IV, 365. ³⁾ Thiele I, 211. DS. III, 156. Alml. T. VI, 14. D.F.S. ⁴⁾ DS. I, 108, 199, 200. ⁵⁾ Thiele I, 40. DS. IV, 25. DS. V, 68. ⁶⁾ Thiele I, 269. II, 239. ⁷⁾ D.F.S., Alml. T, II, 109. ⁸⁾ DS. I, 362, DS. II, 7. DS. V, 412. DS. VI, II, 97 (Thiele II, 183). ⁹⁾ Thiele I, 160, 347. II, 127, 139. DS. IV, 64. ¹⁰⁾ DS. IV, 25 og egn. Opt. ¹¹⁾ DS. III, 13. DS. IV, 17, 65.

VENDS OG SKOVBY HERREDER



FYEN

VENDS OG SKOVBY HERREDER

Hvor Fynskysten drejer og vender ligger Vendeslet, Vends Herred med Middelfart, og østfor er Skovby Herred med Bogense. De er begge ringdannede, men ikke saa fast byggede som Salling og Baag.

I Vends Herred mødes syv Sogne om Ejby Mose, der før har været en Sø, hvortil to Havarme fra Nord og Vest gik ind.

Skovby Herred har seks Sogne liggende rundt om det lille Gudbjærg Sogn, deriblandt Herredstaden Skovby. I Gudbjærg var Heljigkilden med det lægende Vand, ikke ved en Helgens Kraft, men fordi Kongesnogen — Hugormekongen med Krone paa Hovedet — her havde sin Bolig¹).

Et Vandstade skal være indre Mærke i disse Herreder.

Der kastedes en Sten, kun denne ene er kendt i Vends og Skovby Herreder. Fra Ejby slyngedes den mod Gelsted Kirke og ligger midt mellem Byerne, maaske i Randen af Herredssøen, Ejby Mose. Grydestenen hedder den ligesom ved Faaborg. Kæmpen der kastede hed Ranke: Ridder Ranke. Han skal være gravsat i en Dysse i Blanke.

»Ride ride Ranke fra Baaring til Blanke«.

Han boede i Blanke i Roslev Sogn, og fik sin Grav i Rankehøj, som engang var i en Have i Blanke.

Nord for Baaring havde han Jord til sin Hest, Rankeagre. Men der er ogsaa Rankesled og Rankeløkke og Rankelund.

»Ride, ride Ranke til Baaring By og Blanke

at møde Hinden for sin Haand« —

eller: »at møde Trolden ud for Haand«.

Han jager Hind og Trold: Ellemø, som Kong Volmer.

Men der er mere med Ranke. Mellem Baaring og Stranden var Rankelshøj hvor Bavn tændtes, og hvor Folk i gammel Tid havde »Afgudstjeneste over deres Børn«.

»Ride ride Ranke til Møllerens Hus. Der var ingen hjemme uden et lille Kattepus. . . . Ride ride Ranke, Hesten hedder Blanke«.

Han er Børneremsens Helt.

Ranke tager sig af Børnene — i »Afgudstjeneste«.

Det siges at han gik videre og røvede et Gadelam en Midsommer-aften — en Pige i Vaarfesten, og derfor mistede han Livet, som Røvere naar de tager Piger.

Rans (Ravns) Mark er fire Gaardes Jord, omredet af Herren paa Dallund, nær trebundet Herredsskel i Skovby Herred. Det tilhører vel ogsaa Ranke.

Samme Helt fjæler sig i Salling Herred i en Høj ved Ullemosen, fanges af Hofmænd i Biskopsbjærg, røbet ved sin Hund, eller ved Røg af sit Baal, han red fra sin Høj at gæste sin Søster i en anden Høj »Volden«.

Ranke, Ranild, Rane er Barnehelt og Pigerøver. I Riberhusisen lokker han Jomfru Spændelsko, de danser »med dragne Sværd under Skarlagenskind«. I Salling Herred søger han som Flygtning Ly hos sin Søster.

Han rider og danser, løber Vaar med Gadelammet.

»Ride ride Ranke fra Baaring til Blanke,
fra Bogense til Bro, at købe Barnet nye Sko«.

I et sjællandsk Sagn er Ridder Ranke den der kommer til Nybyggeren og signer hans Bo, at gæstfri Kaar altid maa være tilstede. Han slaar paa Døren og synger: »Luk op for Rider Ranke, med de lange Skanke og den forgyldte Fod³)».

De »gulbenede« er Ord for unge Folk i Arbejde. Den gyldne Fod er den der træder ny Jord. Ranke er Ungdommens Ridder³).

Han lever paa Nordgrænsen i Salling og Vends Herreder, men derimellem i Baag Herred lever Toke — og han trænger videre nordpaa ind i Vends Herred, tager Jord lige ved Baaring. Der er Tokelund, den Skov hvor der var Røvere, øst i Baaring Skov lige ved Havet. I Vejlbjerg er Tokes Ma (Eng) og Tokes Stald.

Ved Skydsbjærg i Fjeldsted Sogn skyder han Æblet af Sønnens Hoved, ligesom i Tokelund, Skydebjærg Sogn, Baag Herred.

Han vinder ind i Skovby Herred. Paa Ejlby—Melby Præstegaardsmark er Tokehøj og Tokelund.

Maaske kan Sagnet om Taagegade føres hen til Toke.

Fra Gammelmark til Bogense gaar et Rev ud i Havet, en undersøs

Banke, en halv Mil lang, det er Taagegade, og der skal kendes Spor af Bro og Bygninger, af en Ø der sank. Paa Øen boede en Konge der vogtede sin Datter mod en Drage. En Havmand vog Dragen og tog Datteren. Landet fulgte hende til Havets Bund. Havmandsbørnene leger nu over Taagegade¹).

I den sydlige Herredsodde overfor Taagebanke i Nord er Taagerød med et Helligvæld.

Der er to Bygdeguder, Ranke og Toke. De har begge deres særlige Jordlodder, maaske den første Skovrydning, givet til Guden — ligesom Afgrøden af et Stykke Jord sønden Danevirke, vel den første Rydning, skal føres til Bygdeguden i Slesvig. Eller Engdraget, hvor Vaarhelget fejres, ligger i Gudens Navn. Gamle Helgsteder, Høje eller Lunde nævnes efter Ranke eller Toke.

Ranke hører Vaaren til med sin Børneleg og sit Gadelam og sin Gylden fod, han fanges: føres til By ude fra Ødet. Toke er ikke saa let at gribe. Der vides intet om ham. At han skyder Æblet af Sønnens Hoved kan være et bogligt Sagn — og i Tokegade gaar han under. Navnet Palnatoke kan synes tvivlsomt i Folkesagn. Men som Skytte er han den farende Volmer, og som Palnatoke mødes han med den østfynske Volmer: Palle Jæger, der ogsaa kendes i Vigerslev Sogn, Skovby Herred. Han skal mod Jul drage ud til Ødet, og Toke har i Næsset ved Middelfart sin Eng og sin Stald: Tokes Ma og Tokes Stald. Et Næs skulde han maaske ogsaa have i Tokegade.

Før Bygdevætten drager ud, kræver han paa sit Bedested et Offer: Mælk eller Øl, oftest Øl: Vaardrik eller Juledrik. Kan der saaledes i Folketro skelnes mellem en vaarridende og en vinterridende Bygdevætte, saa bliver Ranke Vaarens og Toke Vinterens. Offringen er glemt i Vestfyn, men den kendes i Østfyn for Fynshovedmanden.

Det er ogsaa muligt at Navnene Ranke og Toke viser hen til Sagnet om de syv fynske Næskonger, af hvilke Baag Herreds Hagen i Hagenskov blev førende. Baag Herred har tillige en Alf, der boer ved Alftorne, nær Tokelund. Og i Vends Herred er Kong Us, jordet i Ushøj nord for Baaring, nær Ranke.

Ranke, Us, Toke, Alf og Hagen er vestfynske Kæmper eller Konger. En Konge nævnes i Kustrup, Vejlby Sogn, hvor han avlede en Søn — det skal være Svend Tveskæg — med en Bondepige, og lige

ved Herredsgrænsen i Vissenbjærg Sogn har en Konge hvilet paa Knud den Helliges Sten. Saa bliver de syv.

Men over dem alle spænder Toke, han gaar videst om Land og ejer Jordegods fra Faaborg til Bogense.

Der farer en Rytter med Raab gennem Tybrind Skov og skræmmer Skovtyve lige før Jul, hans Navn nævnes ikke i Vestfyn blandt de mange Konger, noget tyder paa Tokes⁶).

Hvor Ranke og Toke mødes i Baaring var der Røvere i Kragelund Skov, og de holdt til i den østlige Del der hed Tokelund. Der siges at det var Vejlbjerne og Baaring Mænd der gjorde sig til Røvere her. De bar sig ad som Ranke og fangede en Pige. Saa havde de hende til at holde Hus for sig i Hulen. Engang fik hun Lov at gaa til sin Søsters Bryllup, naar hun svor at hun ikke røbede dem for Folk. Hun kom hjem til Slægtens Gilde og ikke til en eneste sa hun, hvor hun kom fra, men da hun stod og skulde afsted, favnede hun Støtten der bar Taget i Gildeshallen, og hun kvad:

»I Baaring Skov i Kragelund,
der boer de Røvere sytten.
Jeg siger det hverken for Folk eller Fæ
men kun for denne Støtte.«

Det hørte Gildegæsterne, og saa blev Røverne fanget i Tokes Lund, uden en eneste, han rendte ud i Havet. — Hvad der blev af ham meldes ikke. Maaske han foer til Tokegade.

Sagnet om Pigen der synger for Støtten er jysk, fra Lover Syssel. Mens Sydfyn tager slesvigske Sagn, tager Nordfyn nørrejske.

Andre Røvere af den gode jyske Stamme levede i Søndersø Sogn, mellem Rans Mark og Tokelund i Ejby, Skovby Herred. De tog en Pige fra Odense Herred, Jomfruen af Næsbyhoved. Saa blev de fangede.

Det var deres Sommerfryd, og deres Vinterglæde var den samme.

De vilde drikke Jul i Ulkendrup, en Gaard der nu er lagt under Dallund, og blev vel modtaget, men Konen sneg sig ud og tog en Hest og red til Næsbyhoved. Herfra fik hun Hjælp til at fange Røverne⁶).

Det er Vaar og Vintergæstning, Mindet om gamle Helgtider, der lever i Røversagnene fra Rankes og Tokes Lejr. Vætterne vil fejre

Helget sammen med Folk, tage Mø eller Julesæde, men nu lukkes de ude.

De staar og klager sig i Vinterkulden:

»Hu hu jeg fryser,« siger hun. — Gaa til Tvesgaard og varm dig, svarer han. — Jeg tør ikke for Hunden. — Aa, Fanden med Hunden, den staar i Lænke og er bunden.«

Det er et sønderjysk Sagn, som fæstes til en nedlagt Gaard Tvesgaard, Kjærsgaard, eller lidt ændret til Billeshave i Vejlbysogn⁷).

De gamle Ejeres Genfærd længes hjem, men de rigtige Jordvætter har den samme Higen.

Vends Herreds Trolde boer i Bubel, nord for Ejby Mose, hvor Sognene knyttes. Disse Bubel Vætter røvede engang en Barselkone, før hun havde holdt Kirkegang — som det især kendes fra Bornholm. En af deres Ellepiger fangede en Tjenestedreng, han saa Dansehøjen, en af de tre Bubelhøje, paa gloende Pæle, hun kom til ham og kysede ham. Siden var han gal og rev sine Klæder istykker.

Skovby Herreds Trolde boer ogsaa hvor Sognene knyttes sammen, i Kattebjerg, syd i Gudbjerg Sogn. Herfra gaar de usynlige med til Bygilde i Skovby. Men en Hyrdedreng havde faaet fat i en af deres Hatte, og med den paa Hovedet kunde han se dem, han røbede dem — og saa blev de vel jaget af Gaarde⁸).

De gode Bjærgfolk, som laaner i Gaarde og yder Gengæld, synes ikke at være synderlig kendt i Vends og Skovby Herreder. Men hvor Sogne knyttes i Knude boer grumme underjordiske, som søger at drage Folket ind i deres Ring.

Kirken kæmper imod dem og fremmer sine egne Vætter. Den kan ikke tage Kampen op mod de gamle Vætter uden at opfostre nye. Derfor bygges Kirken paa et Dyr, der bliver dens »Vare«, dens Værg. Kirkevaren er oftest et Lam. I Gamborg, Indslev, Asperup, Vends Herred, i Søndersø og i Haarslev, Skovby Herred, er der Kirkelam, det sidste er trebenet. Brenderup Kirke har en Høne med Kyllinger som Kirkevare. Da Vejlbys Kirke skulde bygges, kunde Stedet ikke findes, hvor den kunde staa, før man drev to Stude ud i Bløde. Hvor de sank, lagdes Kirkegrunden. Saa er Studen Vejlbys Kirkevare. Det er den fynske Tydning, at Studen der finder Kirkested skal jordes paa Stedet.

Guldbjærg Kirke i Skovby Herred blev ogsaa fundet af to Stude, men de lagde sig paa Højden Guldbjærg^o).

Kirken faar Vætte før den faar Helgen. Det kendes særligt paa Fyn og i Lover Syssel.

Men fra ældgamle Helgsteder strides der imod den.

Skovby Herred har en Række Helligvæld, der ikke har faaet Hellignavn. De ligger som fjærne frygtede Smaasøer ved Vest- og Sydgrændsen og synes at have været gamle Mødesteder mellem Bygderne.

Inde i Herredet er Helligkilden uden Kirkehelg, hedensk og helliget Kongesnogen i Guldbjærg.

I Haarslev Sogn er Kirkevad Kær, ude ved Grændsen. Der skal man ikke komme om Aftenen, for det var ikke dær Kirken fandt sit fredelige Sted. Lidt derfra gaar Skelflytteren i Skovgaard ved Herredsskellet. Det dunder og Raab lyder: Skel, Skel du store Jeppe.

Om en Jeppe fortælles der lidt nordfor i Ore, at han stredes med Præsten og kaldte ham til et sygt Barn, men lagde et Svin i Sengen. Derfor blev Jeppe brændt paa Brændehøj. Det er en gammel Kongejord.

Valdemars Jordebog nævner Skovby og Skovbyore, Harreslev og Bro. Sagnet har da glemt Helligkvældet, hvori Jeppe med sin Gaard skal synke efter den Daad, og har givet ham et Rettersted. Udslettes skal han, men han stiger op som Grændsevætte lidt sydfør. Længer mod Syd mødes tre Herreder: Skovby, Vends, Odense og fem Sogne: Haarslev, Vævlinge, Vissenbjerg, Rørup og Fjeldsted. Her ligger Paddesø. Den er bundløs. Firsindstve Favne Reb fandt ingen Bund, men et Vædderhorn var bundet i Rebet, der droges op. En Herregaard er sunket i Kæret i Paddesø Hul. Ligesaa er Avnsøgaard i Vigerslev Sogn sunket med alle sine. To Piger var borte, men da de kom hjem, sank de i Møkilde. Det er vist denne der ogsaa kaldes Øns Kilde, Jomfruernes Kilde eller Taagerød Vældet. Maaske var det her Toke fangede sit »Gadelam« som Ranke sit ved Baaring. Gaarden der synker, fordi Grisen er lagt i Sengen, er et Vintersagn om Julegalten, som Præsten ikke vil signe. Paa den anden Side Herredsskelletovre i Odense Herred er Krokonens Kær i Broby, og Hullet hvor en Høstak rejst en Helligdag sank i Trøstrup.

Her ved Taagerød levede den grumme Frue, Ide til Langesø. Hun

var saa ond som Fru Ingeborg til Vorgaard, Vendsyssels onde Frue, der klippede Fingre af Børn der sankede Aks — og begge manedes de som Gengangere ned i en Mose ved deres Gaarde. Fru Ide sidder i Sortemose Syd for Langesø, den kaldes ogsaa Ides Mose.

Paa hendes Gaard Langesø er en Sten med Billede af Lindormen sat ind i Muren, og under Lindealleen skal Ormen bo. Men den har ikke været fremme. Her i Skovby Herred er det Helligvældene der hævdes. De følger Vest og Sydgrændsen, ikke Østgrændsen, og ender, synes det, i Ternens Hul ved Dallund. Sagnet som nu kendes derfra er en almindelig Mordhistorie, om en Skytte der dræber sin Kæreste, fordi hun skal føde, og kaster hende i Mosen, Ternens Hul, men dette Navn tyder hen til den store Sagnmark ved Ringsted, hvor Signes utro Terne sank i Ternens Hul, eller Natravnehullet¹⁰⁾.

Mod Sjælland vender det fynske Sagn om Ternens Hul ved Dallund, mellem Skovby og Skam-Lunde Herreder, mellem Vestfyn og Østfyn.

Snøgilde, Kirkevads Kær, Paddesø, Møkilde, Ides Mose, Ternehullet grændser Skovby Herred op til Rans Mark ved Dallund, og Tokelund, Tokes Høj i Ejlbj.

Østgrændsen har mandligt Væрге, Vestgrændsen, Helligvældene, kvindeligt.

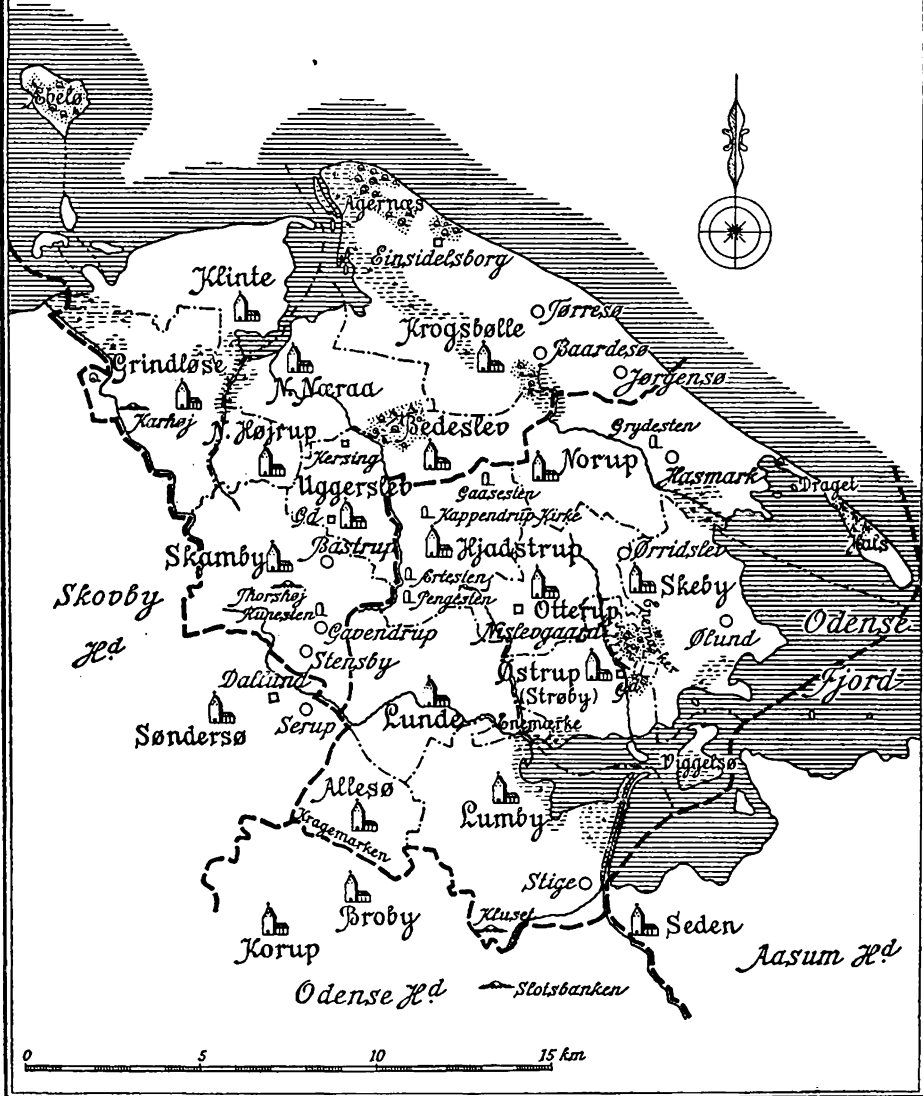
Vældenes Vætte er Kapelhavekællingen, Ellefruen der gik i Kapelhave Skoven, hvor nu Dallund Mølle ligger — hvor Vejen fra Dallund skilte til Stensby og Serup. Hun klagede i Skoven sit fynske Javetut: aa jau, aa jau. Men griber man hende, faar man hende og al hendes Kvide at bære paa. Vejfarende maa sommetider drages med hende.

— Ingen fynsk Volmer jager Kapelhavekællingen.

Ranke og Toke synes hvertfald i senere Tidens Sagn at lade hende i Fred paa sit. De holder sig til deres egne Indhegninger som gode Fynboer.

¹⁾ Thiele II, 31. DS. III, 355. ²⁾ Thiele 158, DS. III, 30, 65. DS. IV, 5, 127, 131. Eg. Opt. Sktgr. 88, II, 85. ³⁾ Egne Opt. ⁴⁾ Thiele II, 258. DS. IV, 25, 458. Bogense Bys Hist. Middelfartsunds Hist. ⁵⁾ DS. II, 103, 106. DS. IV, 18, 25. ⁶⁾ Thiele, 268. DS. IV, 407, 458, 516. ⁷⁾ Thiele II, 140. DS. V, 554. Sktgr. 84, II, 220. ⁸⁾ Thiele II, 211, 217. DS. II, 29. ⁹⁾ DS. II, 173, 356, 358. DS. III, 169. ¹⁰⁾ Thiele I, 370. II, 9, 10, 14, 15, 31. DS. II, 184. DS. III, 251. DS. IV, 226, 227. DS. V, 422. Sktgr. 88, II, 99. Schmidt Helligkilder 128. ¹¹⁾ DS. V, 4, 295, 573.

SKAMS HERRED OG LUNDE HERRED



FYEN

SKAM HERRED OG LUNDE HERRED

Toppen af Fynsland, Skam Herred, kiler sig ind mellem Skovby og Lunde Herreder. Tingsognet i Skam Herred er Skamby Sogn, Odden i Syd.

Herfra skulde Bygden mærkes. Kæmpen satte sin Fod i en af Skamby Kirkes Grundsten, saa fast at Sporet blev staaende. »Kirker her, Kirker der, Fanden ha alle disse Kirker«, sa han og kastede en Sten østpaa efter Hjadstrup Kirke. Hvor den faldt vides ikke, men her ved Hjadstrup var mange Stendysser med Navne: Pengesten, Ærtesten, Kappendrup Kirke og Gaasesten. De ligger langs med Herredsgrænsen inde i Lunde Herred, og yderst ude er Grydesten ved Hasmark. Samme Navn har en Sten ved Faaborg og en i Vends Herred. Grydestenene ved Hasmark er to Stene, der er kæmpekastede og vender sig, naar de lugter nybagt Brød. De smaa Børn skal man hente her og fra en Sten, hvorunder Troldkællingen sidder, det er vist ude i Agernæs, Skam Herreds nordre Odde¹).

Grænsen er stensat mellem Herrederne. Særlig er der Stenaldergrave i Uggerslev Sogn og Hjadstrup Sogn, som har Heredsgrænsen mellem sig. Efter gængs Tydning skulde disse Sogne da kaldes Oldtidsbygd: Uggerslev-Hjadstrup. Men det er ikke saaledes. Bygderne lægger sine Grave yderst, for at Dødningserne kan værne Land, og her drages Grænsen mellem Herrederne.

Skovby Herredskellet drager sit Mærke, de hellige Søer op mellem Skam og Lunde Herreder.

Ved Stensby sank Gaarden, fordi Fruen hentede Præsten til et Svin. Søen er udtørret, men kendelig ved et eget Græs og bærer Navnet Gaardstuen.

Nordligst i Herredet ligger Tørresø, Jørgensø og Baardesø i Kroghølle Sogn. Om dem vides nu kun, at en skudfri Hare, som lo, naar Skuddet glippede, var en Heks i Tørresø²). Det er muligt Heksenes Samlingssted.

Som Værn mod en død Heks graves et Vognhjul ned i Herredsskellet ved Stensby. Paa det Sted, hvor nu Støtten for Blixen-Finecke staar, var hun særlig slem at komme forbi.

Lidt sydfør i Allesø er i Kragemarken en Dal kaldet Dødningen. Der gaar en Historie om en myrdet jysk Student, men om han har været der, har han næppe givet Marken Navn. Maaske er det Retterstedets Gravhegning ved trebundet Herredsskel³).

De gamle Tingsteder Skamby og Lunde ligger lige overfor hinanden med Grændsen mellem sig, og her staar Runestenen i Glavendrup med den længste, kendte Indskrift:

Ragnhild satte Sten denne efter Alle Saalve Gode, Viets hædervundne Vogter. Alles Sønner gærded Minde efter Fader sin og hans Kone efter Værgen sin, men Soti ristede Runer disse efter Drotten sin. Thor viet disse Runer. Til Rette stande, hvo Sten denne søndrer eller heden drager.

Saaledes tales paa Tingene mellem Skam og Lunde. Og de tunge Ords Magt kendtes, da Manden, som i ny Tid vilde drage Stenen bort, blev syg og tæredes hen⁴).

Thor viet disse Runer. Det er Kæmpen der sætter Fod mod Kirke-
mur, saa Saal staar i Sten.

Men Kirken røkkes ikke. Den var rejst af to blide Jomfruer — eller gav de blot Sølv til Klokkerne. Deres Billede skal ses i Muren — og i deres skære Sjæls Attraa til Gud skal Kirken stande evigt. — Ligesaa skete det i Allesø. Men her gaar Sagnet, at Allesø Fruer søgte Kirke i Broby hos to Jomfruer dær. Da den ene Jomfru døde, vilde den ældste Allesø Frue tage hendes Sæde, men det nægtede Søsteren, og saa byggede Allesø Fruer deres egen Kirke hjemme.

Stude maatte søge Kirkens Sted, de lagde sig først sønden Byen i Løkkekjær, men hos Loke kunde Kirken ikke være. Saa dreves Studene ud igen, og de lagde sig i Gadekæret. Dær maatte Kirken staa⁵).

— Valdemars Jordebog skyldsætter Odense under Lunde Herred. Det maa da have gaaet helt ind i Byen. Til Gengæld kan Allesø, der nu er i Lunde Herred have hørt til Odense Bygden, hvortil de Allesø Fruer søger Kirke i Broby.

Dette giver et fire Herreders Møde mellem Skamby, Lunde Allesø, Søndersø, hvor Grændserne skæres ved Stensby og Serup. Lunde naar

ind til Odense, og Odense Herred naar til Lunde Sogn. Herrederne faar derved en fastere Bygning.

Den Del af Odense By, som Lunde Herred kan have haft, er Næsbyhoved Slotsbanke, et Voldsted nord for Byen. Der stiger en hvid Kvinde op af Jorden ved Nat, hun vaander sig og skuer ud. Mod hende kommer en Ridder, men naar de mødes, haaner han hende med afvisende Armslag og gaar bort⁶). — De skilles som Odense og Lunde, som Næsbyhoved og Allesø nu er skilt.

Her ved denne skillende Banke mellem Østfyn og Vestfyn kendes først den østfynske Palnatoke i Palle Jæger, og han jager som Volmer efter Ellefruerne. Hun kom rendende en Nat til en Bonde, der gik og bandt Byg paa Sissel Mark ved Kluset nord for Slotsbanken. Har I set Palne Jæger? Saa løb hun igen, og nu kom han: Har I set Langpatte? — Det havde de — og han foer afsted efter hende.

Det er det almindelige Sagn om Bydeguden, men denne Palne Jæger har her en særlig Ret over Bysmedene. De skal bringe ham et Offer hver Nytaarsaften, en ny Hestesko liggende paa deres Ambolt. Tager han den, lægger han en Guldsko i Stedet. Finder han ingen Hestesko paa Ambolten Nytaarsnat, kyler han Ambolten op i Kirketaarnet, som det hændte i Korup, hvor Ambolten maatte hentes i Seden Kirketaarn, Aasum Herred.

Der er et Sagn om en Smed, som lovede at følge sin Herre i Døden. Men da Herren som Genganger stod og krævede Følge, søgte Smeden Raad hos Præsten, fik en hellig Bog og en Økse, som han skulde kaste for Herrens Fod. Herren kom som en Hund og vilde have Følge til Nislevgaard med Smeden forrest, men Smeden sa: »Far gik altid forrest i Live, det skal han og i Døden.« Da de traadte ind i Nislevgaard, og Hunden steg over Dørtærskelen, kastede Smeden Øksen dær og var fri.

Det hedder at Smeden søgte Raad hos Præsten i Strøby, det gamle Navn for Østrup, maaske skal det være Trøbe, det gamle Navn for Otterup Sogn hvor Nislevgaard ligger. Byen nævnes i en Remse »Trøbe Hunde«, og det var en Hund Smeden fulgte⁷).

Hunden er Bydegudens Følge, og i dens Bilede kan han vises. Sagnet gælder en Herremand og hans Smed, men Smeden er Palne Jægers Mand.

En So skal stundom møde Bygderideren. Det gyldne Svin spøger mellem Skamby og Badstrup. Maaske skal Palne naa herind i Skam Herred, men der høres intet til det. Smedene her er hellerikke helt hans egne. Dallund og Stensby Smede skal vogte sig for at lade Hammeren ligge paa Ambolten om Natten, thi saa smedes der med den. Der er Uro i Smedjen, Høns vil ikke ruge der, og hos Væveren i Stensby gaar Spolerokken af sig selv, men det er vel næppe Palles Skyld. Hestekooffringen tales der ikke om⁸).

Det Genfærd, som gaar gennem den altid aabne Havelaage ved Dallund, og kyser Ungdommen der samles her — det har ogsaa sin Gang gennem en Væg med et Hul, der aldrig maa mures til, i en Gaard i Ørridslev — er næppe Palne Jæger men en af Dallunds strænge Herrer. De gaar som en Hujen gennem Luften fra Dallund til Skamby Kirke. Løngangen fra Dallund til Serup Smedje, hvor en Amme flyede med sin Husbonds Børn i Fejdetid, og hvor Jorden kaldes Ammemark, hører heller ikke Palne til, men snarere Helligsøerne. Og »Volden« i Serup, hvor en Røverborg laa, er ikke hans⁹).

Sagnene her synes at vise, at det ikke er Palne der raader i Skovby Herred. Kapelhavekællingen kan færdes fri for Bygderideren.

Oppe i Skam Herred har Palne ingen Ret. Dær raader Kæmperne af Vestfyn — ikke Toke og Ran, men Thor og Kar. De hviler i Thors-høj i Skamby — den eneste Vættehøj der her rejses paa gloende Pæle — og i Karhøj i Grindløse Sogn, overfor Ransmark og Tokelund paa den anden Side Skellet i Skovby Herred.

Thor og Kar vilde have giftet deres Børn sammen, Kars Søn med Thors Datter, men ved Bryllupsgildet kom de gamle i Strid. Kars Søn sprang ind imellem dem og blev dræbt af Thors Sværd. Derefter stod Kampen til begge Fædrene faldt — og Fruen døde for egen Haand, da hun først havde gjort rede til de faldnes hæderlige Gravfærd. En Nat i Høsten drager dette Brudefølge sit Gengangertog gennem en Gaard i Grindløse — ligesom Genfærdet paa den anden Side Skellet farer ved Dallund og Ørridslev.

Et Oldtidskæmpesagn som fortalt af Sakse. Det er ikke Palne Jægers Færd — men ovre paa den modsatte Herredsgrændse staar hans Kamp.

Der levede i Kersing, Uggerslev Sogn, to Kæmper, der stredes i

Live, og de strider efter Døden. Med underlige Navne kaldes de Tyre Prentepose og Gjuvesæk. Som Ord lyder »baade i Pose og Sæk«.

Til en Bonde der gik ved sit Markarbejde om Natten kom en Kæmpe — ligesom Palne Jæger ved Kluset, og Kæmpen sagde: »Jeg er Tyre Prentepose, og kommer du tiere i min Mark ved Nat, skal jeg dreje Halsen om paa dig — men kan du fange mig Gjuve, skal du ikke mangle skinnende i *din* Tid.«

Her er Gjuve Ellefruen — Gevjon — og Tyr er Bygderideren, som i Vestfyn ikke nævnes Palne Jæger. Han er en blandt de mange Kæmper, som øver Palnes Værk, uden selv at kunne fange hende, men lover Bonden Skinnende — Held og Lykke — for at gøre det.

Thi her er hun hjemme og ikke han. Kæmperækken er Skam-Skovby Herredsgrændsen, hvor Thor og Kar boer overfor Ran og Toke. Skam-Lundegrændsen er Kvindekæmpernes.

Oppe i Agernæs sidder Troldkællingen under en Sten. I Tørresø løber Heksen som en Hare. Gjuve boer i Uggerslev Sogn. Efter hende sad en snild Frue paa Uggerslevgaard, hun solgte sin Gaard med Ret til at høste en Udsæd af to Løkker — og saa saaede hun Skovfrø: Agern og Bog i de to Indhegninger, som vel er de gamle Helliglunde¹⁰⁾.

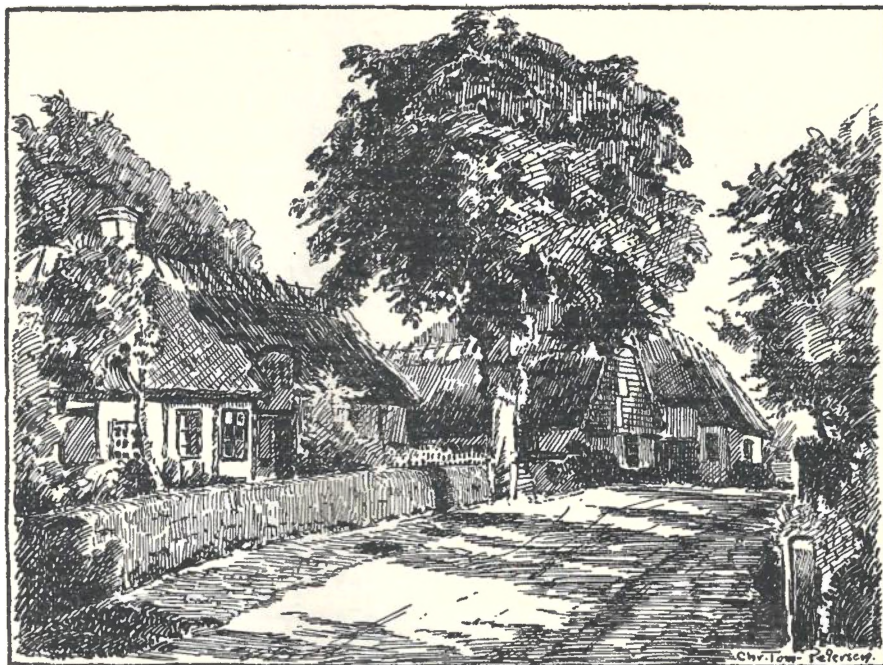
Ved Serup er Ammens Mark, en lignende kvindelig Løkke — og Kapelhaven, hvor Ellekællingen fredlyst raaber sin Ve. »Dødningen« er hegnet Jord i Allesø. Skam-Lundegrændsen gaar over i Skovby Herreds Syd- og Vestgrændse, der er mærket med alle Helligsøerne, Kvindernes Kær.

Grændsen mellem Øst- og Vestfyn maa drages her mellem Skam og Lunde Herreder — Skovby og Odense Herreder. Paa den ene Side raader Palne Jæger, paa den anden Side Kæmper og Kæmpekvinder Det er Skam Herred Skellet ned til det firebundne Skel mellem Stensby og Allesø: Skovby-Skam-Lunde-Odense Herreders Møde.

¹⁾ Thiele, 209. Sktgr. 88, II, 105, D.F.S. Trap. ²⁾ Thiele, II, 104. Sktgr. 88, II, 114. ³⁾ Thiele, 161. DS. V, 273. Sktgr. 88, II, 99. ⁴⁾ Wimmer. Sktgr. 88, II, 107. ⁵⁾ Thiele, 210. Sktgr. 88, II, 104. ⁶⁾ Thiele II, 136. ⁷⁾ Thiele II, 121, 142. Sktgr. 86, II, 94. ⁸⁾ DS, V, 550. Sktgr. 88, II, 98. ⁹⁾ DS. IV, 144. DS. V, 57, 559. Sktgr. 88, II, 104. ¹⁰⁾ Thiele II, 51, 137. 138.

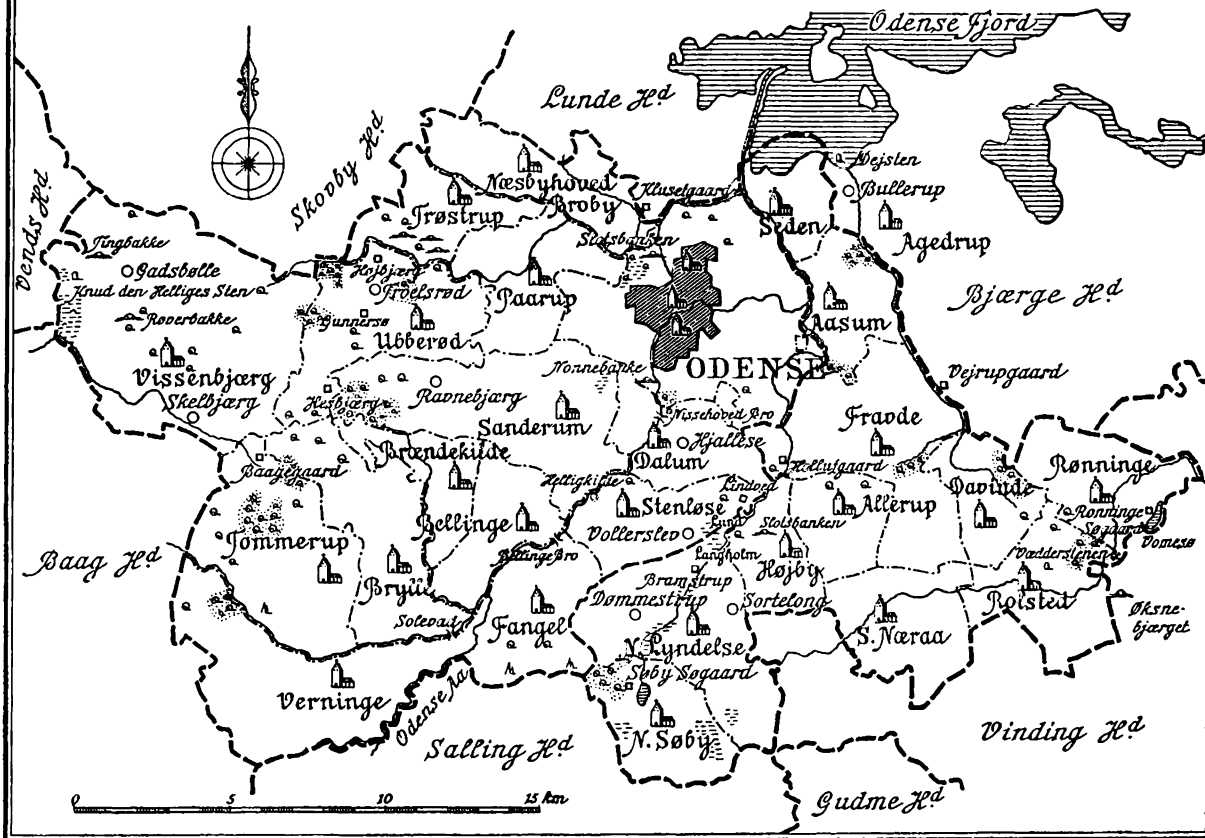
FYEN

ODENSE HERRED OG AASUM HERRED



AASUM GADE

ODENSE HERRED OG AASUM HERRED



Øst for Odense Aa ligger en Sognerække ud til Grændsen mod Aasum Herred, det er Odense By og Dalum, Stenløse, Fangel Sogne. Vest for disse stræber alle Herredets Sogne vesterpaa for at støde Vissenbjærg som en Kile ind mellem de vestfynske Herreder: Skovby, Vends og Baag.

Tingsteder har der været paa Odense Mark, et Tinghus, hvor Lovbrydernes Genfærd støjede i Julenætter — og ude i Vissenbjærg er Tingvad og Tingbakke paa Gadshølle Mark.

Det er paa Kongens Veje. Kong Valdemar gik i Land ved Nyborg, Gudme og Vinding Herreder maa yde ham fire Nætters Ophold, han drager videre gennem Odense, men kræver intet her uden Skatskyld af Byen til Lunde Herred. Efter en Dagsrejse gennem Skovtykninger fra Odense til Vissenbjærg kræver Kongen atter fire Nætters Ophold af Vends Herred. Det samme svarer Salling og Baag paa Kongens Veje, om han vil til Sønderjylland. Det sydlige Herred, Sunds og de nordligste svarer ingen Gæsteskat, de ligger udenfor Alfarveje.

Vissenbjærg Mænd har maaske skullet følge Kongen paa Vej, værne ham mod Røvere, de hedder i Folkemunde »Vissenbjerg Ryttere«. Siden blev de selv Røvere. Om Vissenbjærg Røvere gaar Sagn — en dræbte et lille Barn, slap vel derfra, en anden blev Kærest med en Jomfru — og som det saa gaar blev Røverne fangede. Tilsidst var Vissenbjærg Ryttere og Røvere nogle sølle Pottemænd, der brændte sorte Lergryder til Salg¹).

Vissenbjærg har haft eget Birketing, og maaske været løst knyttet til Odense Herred. Grændsen kan have skudt sig lidt. Baagegaard ved Tommerup, lige op til Vissenbjærg maa vel have hørt til Baag Herred engang, enten saa Herredet har taget Navn af Baag Ø i Vest eller af Baagegaard og Baageaa i Øst. Men Vissenbjærg Sogn er tydelig bygget sammen med Odense Herreds vestrakte Sogne.

Der staar Mærkestene i Vissenbjærg og i Odense. Ved Skellet, hvor Vissenbjærg Sogn møder Vends Hered, er Knud den Helliges Sten. Kongen hvilte sig her paa Flugt fra Vendelboerne, og hans Svend havde en mindre Sten til Sæde. Riddersten kaldes en Ager ligeved. — Det er det gamle Bedested paa Kongens Landefærd, førend han drager fra det magre Odense Herred og ind til Vends Herreds fire Døgns Gilde. Vejfarende Folk kastede fordem Smaasten til Dynge ved Kongens Hvilested.

Den store Sten er dannet til Sæde. Dagsrejsen derfra er en Sten i Odense mærket af Fod, ved St. Knuds Kirke som ved Skamby Kirke. Ved Skamby var det en Kæmpe der satte Spor, i Odense en Jomfru der flyede fra Fjenden op i Taarnet og derfra sprang ud, saa hendes Fødders Spor stod i Stenen, der tog imod hende.

Aasum Herred der smalner i Nord mod Fjorden sætter som Odense Herred et Stød ud mod Vest. Indenfor dette Stød staar en Sten, Fandens Sten, i Højby Kirkedige, med tre Fingres Mærke, som Fanden satte i Angst da han hørte Klokkerne. Nord for Odense ved Klusetgaarden er Fandens Eg og Engen Fandens Krog. Som ved Roskilde har Fanden fat ved Odense, de store Kirkestæder. Overfor Fandens Sten i det modsatte Hjørne af Aasum Herred er Vædderstenen i Rolsted Kirkemark. En Tyv hvilede sig med en stjaalen Vædder paa Ryggen mod Stenen, og Vædderen gled ned bag Stenen, saa den kvalte Tyven. Det er et jysk Sagn og tyder muligt paa et Rettersted, hvor Tyve offres med Byttet.

Aasum Herreds tredje Sten er maaske udenfor Heredsgrænsen paa Bullerup Strand, Dejsten, hvorfra Børn hentes. Deje er en Pige, Pigernes Sten, der gør dem mandbare, det er vel det gamle Helgsted, hvor Ungdommen flokkes i Vaar.

Aasum Herred, trehjørnet som Skam Herred, men omvendt stillet, har en Sten i hvert Hjørne: et Vaarsted, et Rettersted og et Troldested. Troldestenen naede ikke ud i det yderste Stød mod Vest. Odense Herred har to Hvilestene²).

Ingen Kæmper kaster Sten.

Kæmperne var der — men som Fynboer er de ikke oldtidsgraa. De tre Brødre der boede i Villumshøj, Erlingshøj og Bjørnshøj i Trøstrup Sogn var kommen ud over Stenalderen. Som Smede havde de en Ham-

mer tilsammen, skiftedes til at bruge den og kastede den imellem sig, indtil Bjørn slog Villums Øje ud. Saa var Broderfælliget brudt. Det er alt. Der sattes ikke Mærker i Jord som jyske Smedes Hamre, der slaar Søer af Grunde.

Søndenfor i Ubberød Sogn boede ogsaa tre Brødre, der var kommen endnu længere frem i Tiden end Trøstrup Smede: Ubbe i Ubberød, Troels i Troelsrød, Gunner i Gunnersø og Højer i Højbjærg havde meget Gods, men det meste gik til Odense Klostre. Hr. Ubbe var blind og havde kun den Glæde hver Dag at æde Kallun. Det fik han bedst da han med al sit Eje gav sig under Klosteret i Odense. Troelses to Døtre blev dræbt paa Kirkefærd, hans Gods kom Byen, det er vel Kirken, til Gode. Gunner og Troels gav Kirken Alterbægre. Hvad der blev af Højer siges ikke, men det er alt sagt, at Kirken fik det meste. Disses Rydningsmænd glemte deres egen Slægt. Slægtløs slagen blev Hr. Temme til Hesbjærg, Ubberød Sogn. Han dræbte sin Hyrde, som kvad om Elskov til Temmes Frue, men hun sang: »Haver du hængt vor Hyrde i Dag og gjort mig Angst og Møde, du haver ej hængt hans Sønner tolv som rider hos din Side.« Da vog Hr. Temme sin Frue og gav sig slægtløs med alt sit Gods ind i Dalum Kloster.

Rydningsmændene stræber frem vesterpaa, gennem Skov og Øde, men bagved ligger Odense Klostermænd og griber, hvad Kæmperne fanger³).

Sagnet vil sige, at disse Rydningsmænd, der strider de langstrakte Sogne frem mod Vest ikke var Kæmper. En slagen Konge hvilede paa Vissenbjærg Sten, slagne Mænd i Trøstrup, Ubberud, Sanderum, opløste Slægter i nybrudt Jorde, det er Sagnene fra det store Østfyns yderste Fremstød mod Vest. Men i Visen om Hr. Temme lyder Omkvædet: »Den Frue ganges mig sent af«, hun glemmes ej. For hun er den stærke, der bringer tolv Sønner til Verden og giver Folk i Ødemark — maa hun end falde for Mandens Sværd, og han gaa i Kloster: de tolv lever. Som tolv Herreder paa Fyn.

Bag dem staar de store Kampe og lever de stærke Vætter, som driver Torperne ud i Skovtykning. Vest for Odense er nyryddet Jord uden Oldkæmper og grændsegivende Urvætter, men syd for Odense langs Odense Aa har Sagnene rejst deres Skel mellem Folkebygder i Østfyn og det vestfynske Øde, der ryddes i senere Tid og lægges til

Odense som et Stykke Kongevej ud til Vissenbjerg, et Fremstød mod Vest.

Odense Aa er gudegivet, den kræver Liv aarligt: »Tiden og Stunden er kommen, men Manden er ikke kommen.« Ved Aaens Udløb i Fjorden kaldes han Havmanden, og her gækker han Færgefolkene.

Ved Broen over Aaen, Bellinge Bro syd for Odense, er Verdens Undergangs Stævne. Der stiger en lille Holm. Paa den skal en hvid Ko med røde Øren brøle for Vand, før Verden gaar under, naar Holmen bliver landfast.

Der staar et Slag, saa Blod flyder af Odense Vesterport. Holger Danske rejser sig af Nonnebanke, samler Drengene og Oldinge til Kamp. — Saa brøler Koen, Aamandens Dyr, ved Bellinge Bro, nær Helligkilden i Stenløse. Nord for Bellinge Bro er Nissehovedbro, et Vadested i Dalun med flere Nissehistorier. Smaat og stort kendes paa Fyn¹).

Ved Odense Aa er Kongegraven, som er Grændsen for Bygd og Ubygd.

»Jeg lagdes i en Høj straks ved en Aa, hvor Odense By den monne nu staa«, hedder det i et gammelt Præstekrift. Hvem den Konge er, siges ikke, men nær Aaen skal Palnatøke være jordet i Palles Høj.

Denne Toke maa være den østfynske Palle Jæger, som høres i Efteraarstorm over Solevad lige Syd for Bellinge Bro. Unævnt, kun som en jagtglad Herremand med Hunde, farer han ved Søby Søgaard i Aasum Herred. Han rider mellem Dømmestrup, Nørre Lyndelse og Søby Søgaard Skov, det er Aasum Herreds vestlige Fremstød^o). Vesterud i Odense Herred synes der ikke at være Veje for Palle Jæger.

Kællingen, som han skulde fange, løber ved den østlige Herredsgrændse, ved Vejrupgaard, i Tageholm og klager, raabende sin Mands Navn, Tage, han var Smed og blev dræbt af Byfolkene, der troede han var Trolld. Nu skal han være Fader til Hans Tavsens — men Kællingen der klager paa Herredskel er Ellefruen med Veraabet I ja — eller Jave-tut. Hendes Raab Tage kunde ogsaa gælde Toke.

Fast paa sit Sted og uden Klage sidder Longtvedkællingen, nordligere paa Skellet mellem Seden og Bullerup, nær Dejstenen, hvorfra Børnene hentes — ligesom Trolldkællingen ved Barnstenen paa Ager-

næs i Skam Herred. Longtvedkællingen skræmmer vejfarende — det er det hun skal: holde Grændsen i Værn og give Børn af Sten.

Da de Seden og Bullerup Fruer ikke mere skønnede paa Vætten og søgte Helg ved Dejestenen, drog de udenherreds til Agedrup Kirke, som Allesø Fruer til Broby. Men da deres Fruerhunde sloges i Kirken, byggede Fruerne fra Seden en Kirke hjemme⁶).

Hellig var en gammel Kælling i Lindved paa Herredsgrændsen Odense-Asum, hun saa i en Bævreasp ved sit Hus Kristi Kors. Men Karlene fra Hjallese stjal Asken. De skulde vel røve et Majtræ af Herredsskellet eller hinsides til deres Vaarstævne og tog det hellige Træ. Et andet Træ groede op inde ved Konens Arne. Her kan Kirke og Vætte ikke skilles.

Vætterne holder sig østligt og gaar, saavidt kendt, ikke vest for Odense.

Mellem Aasum og Seden stod en Høj paa gloende Pæle, og Jomfruen bød Bonden et Bæger. Og Fynboen røvede ikke Bægeret — som Jyderne gør — men kom i Jomfruernes Magt.

De underjordiske skal ikke være gode for Mennesker. Fra Øksnebjærget ved Rolsted red Bjærgmanden paa sin abildgraa Hest til Aaen at hente Vand, men han tog ogsaa Vand af en Gaardsbrønd og Humle af Humlehaven til sit Øl. Gaardkonen blev syg, og fik ikke sin Helsen før en anden Brønd blev gravet. Det høres kun paa Fyn, at Vætter bringer Sygdom med sig, de bringer ellers altid Lykke⁷).

Paa Aasum Herreds Vestgrændse er der Genfærd i Hollufgaard og paa Slotsbanken i Højby. Den Banke gemmer en Kongeløsen, der skal hæves Nytaarsnat af en Mø. En Skelflytter Fogeden Maes Kalle, Marcus Kalv, paa Bramstrup, tog med falsk Ed Skoven Lund og Langholm paa Herredsskellet fra Bønderne ovre i Volderslev og brøler nu der som en Kalv og skræmmer Skovtyve som en Bygdegud⁸). Han er muligt en omdigtet Palle Jæger.

Om de jordfaste Vætter, Bjærgfolkene, høres intet.

Kun den største af dem naar ud i det vestligste Sogn — Lindormen. Den laa i Sortelung ved Lyndelse og tog den kloge Mand med sig i Ilden, da han brændte Skoven for at udrydde alle Orme.

Lindormen ligger i Søby Søgaards Voldgrave, og vil en Julenat

lade Gaarden synke. Derfor holdt Ejerne ikke Jul paa Gaarden¹). Palle Jæger farer her og holder maaske Jul paa Søggaard.

De fynske Lindorme søger ikke Kirkerne, men Herregaardene. Tro mod gammel Vane lægger de sig ogsaa her ved Skellet. Der skulde have været en Lindorm i Vissenbjærg, men her savnedes en Herregaard i Odense Herreds vestlige Fremstød. I Aasum Herred laa Søby Søggaard netop, hvor Lindormen maatte være, ved det trebundne Herredsskel Aasum, Odense, Salling Herred — hvor det østfynske Aasum Herred bryder ind i det vestfynske Salling Herred.

Paa det modsatte Herredshjørne, hvor Aasum bryder ind i det østfynske Vinding Herred, er ingen Orm men en Skat i Rønninge Søgaards Sø, Vome Sø. De grov en Grøft gennem en Bakke for at udtømme Søen og tage Skatten. Da skælvede Gaarden¹⁰).

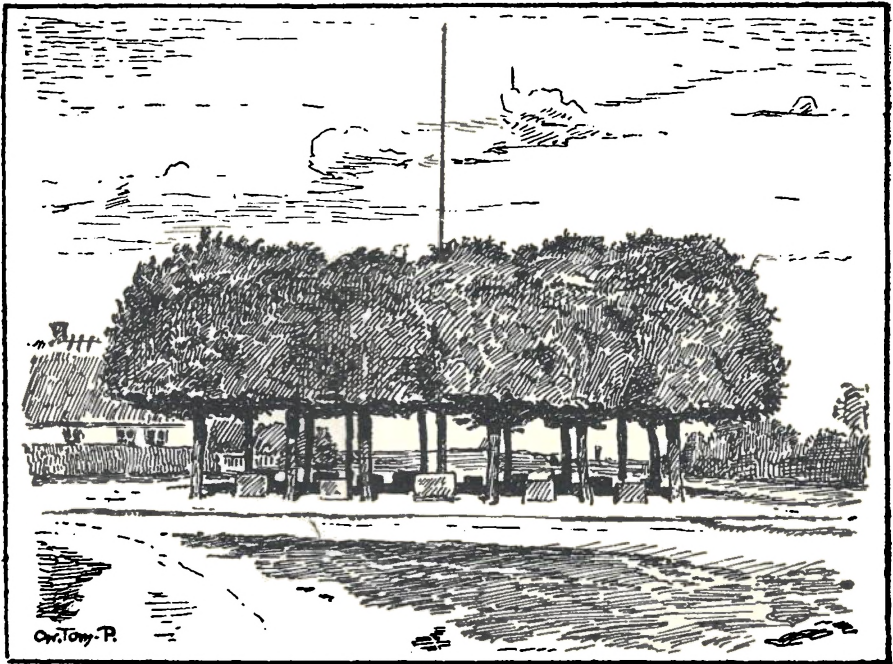
Grøften til Vome Sø har været Ormens Vej.

Baade i Øst og Vest bryder Aasum Herred frem med Vælde og støtter Odense Herreds Fremstød ind i Skovødet.

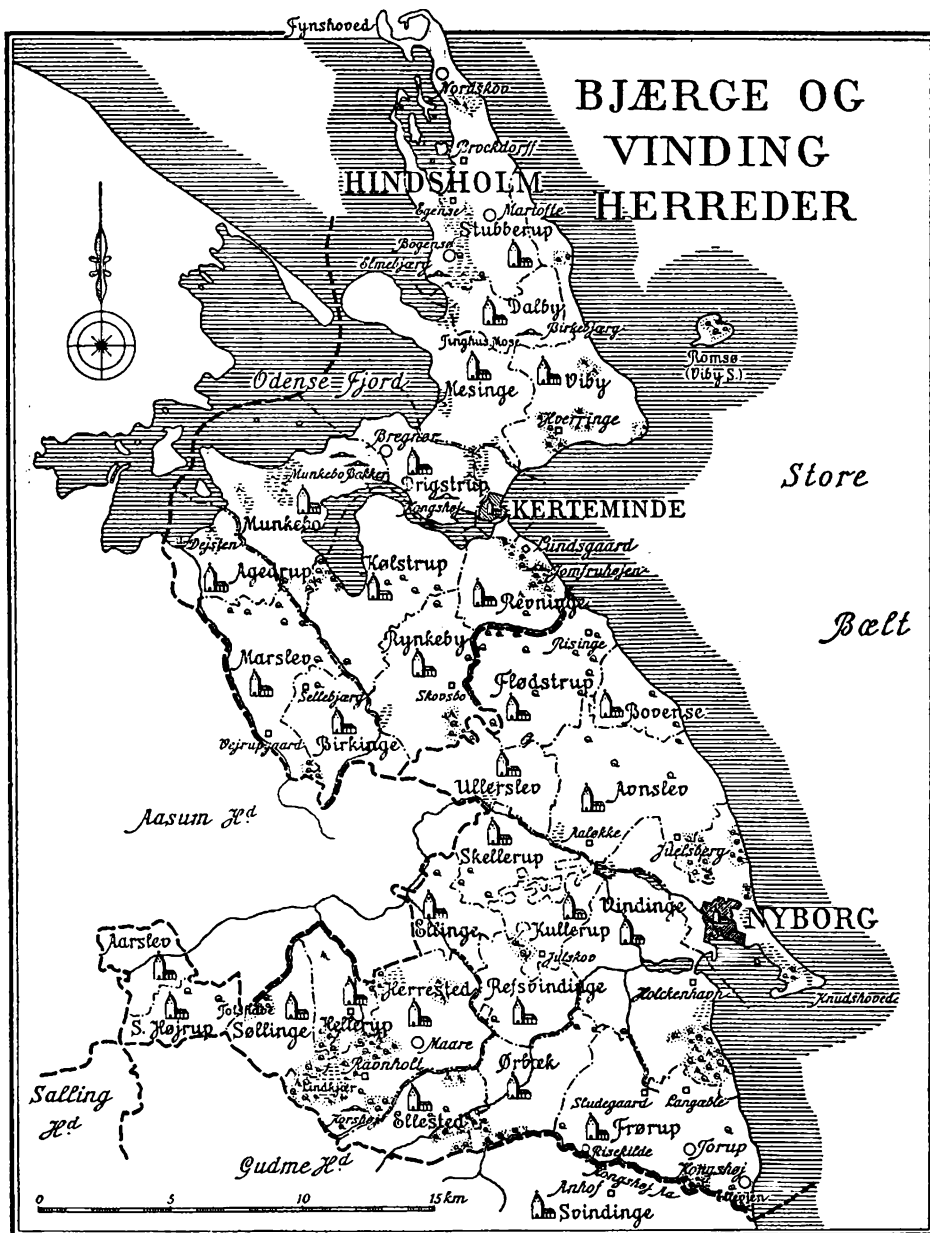
¹) Thiele, 365, 370. DS. IV, 472. DS. V, 140. Hjort: Vissenbjerg Sogn, 12, 36, 69, 93, 101, 102. ²) Thiele I, 27, 78. II, 41, 97, 99. Hjort, 13. D.F.S. ³) Thiele 160, 264. DS. IV, 131. ⁴) Thiele II, 258. DS. II, 60, 158, 335, 342. DS. III, 231. DS. V, 46. J. Kamp, 144. ⁵) DS. II, 110, 377. DS. IV, 19. Æresbog 50, 53. ⁶) Thiele 209, 331. DS. V, 296. ⁷) Thiele II, 210, 216. DS. II, 310. ⁸) Thiele II, 136, 137. DS. V, 133, 134, 445, 377. ⁹) DS. II, 184, 201. ¹⁰) Thiele 346. DS. III, 445.

FYEN

BJÆRGE OG VINDING HERREDER



BYSTÆVNE I SØLLINGE, VINDING HERRED



Hindsholm er den nordligste Del af Bjærg Herred. I Jordebogen er de adskilt, men siden samles de om Bjærg — maaske det Sellebjærg som Jordebogen nævner i det sydligste Sogn, Birkinge, muligt det gamle Tingsogn.

Hindsholm har haft eget Ting, midtlands ved Tinghus Mose mellem Mesinge og Dalby.

I Vinding Herred syd for Bjærg ligger Herredssognet Vindinge op til Nyborg, men Refsvindinge er Sognet der samler de andre Sogne om sig. En Stenhob kaldet Tinget skal der have været i Aaløkke Skov, og vest for Aaløkke er en Række Enemærker i Kullerup Sogn hen til Stenhavn i Refsvindinge Sogn¹).

Barnsten er paa Korshøj i Herrested Sogn. Stenen er mærket af Sæde og Fodspor og skal vel være den, hvorfra Smaabørn hentes. Ligger den sydligst i Sognet viser den Herredsskellet. Skulørstenen i Svindinge Sogn, Gudme Herred, skal maaske vise samme Skel sydfra.

Ved Nordgrænsen staar en fingermærket Sten i Flødstrup Kirkegaardsmur, og ved Risinge Skov var en Sten med to Kæmpefodspor. Svarende til denne Sten er en Sten med Fodtrin paa Fynshoved, Hindsholms nordligste Odde.

Mellem disse to Fodsporstene ligger flere Stene kastet af Kæmpekvinder.

Klokkesten og Rødjyde er i Stubberup Sogn, den første har kvindelige Mærker af Slyngebaandet.

To fingermærkede Sten i Dalby kastedes af Kvinder paa Elmebjærg. Stenen i Lammekjærsgyden nord for Viby Kirke kastedes af Kæmpekvinden paa Romsø efter Kirken.

Det var hende der bar Jord i sit Forklæde for at bygge Bro over til sin Ven paa Hindsholm, men Mallen i Forklædet sprang, og Jorden ligger som et Rev ud for Romsø. En Jomfru hinsides Fjorden kastede Stenen til Munkebo Bakker efter sin utro Ven. Den kunde

vel skille Hindsholm fra Bjærg Herred. Ved Drigstrup Kirke gaar en Nattepløjer. Mellem Bjærg og Aasum stod Dejstenen, hvorfra Børn kom³).

Næsten alle Stenene hører Kvinder til, men kun Romsø er Kvindens Land. Paa Hindsholm, der er landfast, raader Mænd, Konger. Kongshøje er der paa Hindsholms Sydgrændse ved Kerteminde og paa Vinding Herreds Sydgrændse ved Frørup Strand.

Hindsholm er kongelig Jord i Valdemars Jordebog.

Svend Hinke raadede Land fra sin Borg ved Viby og jordedes i en Dysse, Birkebjærg, Dalby Sogn. Bønderne maatte ikke grave i hans Høj. Marsk Stig fik sin lønlige Grav i Stubberup Kirke. En Pige stjal Fløjl af Kisten, men blev dræbt af sin Ven, da han saa dette Fløjl, for han var en af Marsk Stigs Svende. Det er de Høvdinger som var, men den som var og bliver er Fynshovedmanden, Hindsholms Palne Jæger.

Før Jul rider han gennem Landet ud at fejre Højtid paa den yderste Odde Fynshoved. Hans Vej falder gennem Vejlen ved Bregør, Bogense, Egense og Nordskov. Det siges at han farer gennem et Tørvehus i Stubberup og følger de højeste Marker mellem Martofte og Nordskov. I en af Egense Gaarde skal Portene staa aabne Lillejuleaften.

Han holdt tilhest udfor et lille Hus i Nordskov og krævede sit Offer, de første Draaber af Julebryggen: »Urten«. En Mø maatte bære Urten frem for ham. Han tog Skaalen og varede hende for Faren: Væk, var dig, min Hest slar dig.

Saa slog Hesten til Plankeværket, saa dens ene Guldsko fløj ud i Gadekæret.

Men Fynshovedmanden, der havde faaet sit Offer af en liden Ellemø i Bondehus, drog videre ud til sit Lands Hoved.

Nordskov skal yde ham Offer.

»Har du været i Nordskov,« hedder det: »saa du Kobberporten.«

De skal rejse hans Kobberport paa hans Vej gennem Nordskov, den sidste By før Ødet.

— Fynshovedmanden følger Landets Vestkyst og synes at komme vestfra, men hører næppe sammen med Palne Jæger ved Odense og med Toke ved Bogense saaledes at Hindsholm drages mod Vestfyn, Kæmpelandet.

Grændsen mellem Bjærg og Vinding Herreder er ligesom Skovby-Odense-Skam-Lunde Grændsen givet Kvinder i Vold. Tre Kongedøtre nægtede at give tre Søkonger deres Tro, for den havde de givet deres Fæstemænd. Kongen skjulte da Jomfruerne i en Høj, Jomfruhøjen ved Lundsgaard. Selv faldt han i Kampen mod Søkæmperne og fik sin Grav ved Risinge Strand, men Kæmperne fandt de tre Jomfruer i Højen, fordi deres lille Hund gøede derinde. Da vægede de tre Kongedøtre deres Ære og dræbte sig selv.

Henover Jomfruhøjen gaar Kæmpernes Tog ved Nat med Lyd af Horn og Hunde. Det er Bydegudens Færd, men Kæmperne er tre og kommer fra Havet.

Sydligere paa samme Grændse staar Korset ved Skovsbo, et Trækors med udskaaret Kristusbillede, rejst til Tak, fordi en Frue eller Jomfru her fik sin Helse eller Sjælefred. Og Korset maa holdes vedlige for Gaardens Fred⁴). Det staar som andre lignende Kors ved Herredsgrændsen.

Lidt fra Grændsen gaar de adelige Skelflyttere i Julskov, mellem Vindinge og Refsvindinge og Kullerup: Strande og hans Viv i Gyldenstykskjole.

»Strande jeg fryser, siger hun. — Gaa til Julskov og varm dig — Der er ingen Ild.«

Hun gaar i Fruerskov, han i Dastrupskov, sammen rider de for Julskov, der er kold for dem.

Lidt derfra i Greve (Grete) Skov i Ellinge Sogn har to Jomfruer fundet Freden i to Stendysser. De to Skovmøer krævede hver sin Grav, den ene for Solens Opgang og den anden for Solens Middagshøjde⁵).

Saa fangede de Hvil efter deres Ve, thi om Kvinders Ve mælder alle disse Sagn langsmed Vinding Herreds Vestgrændse.

Men paa Sydgrændsen skal Helse og Lykke findes ved Rise Kilde, der helligedes ved Fru Regises Ve. Hvor onde Mennesker dræbte hendes to uskyldige Børn randt Kilden. Til hendes Ære byggedes et Kapel og holdtes Messe Boelsmesse Dag. Kilden der var rundet af Børnenes Offerblod og helliget ved den kristne Moders Ve laa sydvest for Frørup, og der holdtes stort Kildemarked St. Hansaften. En fir-

kantet Sten med Tegn skal der have været at se ved den stensatte Kilde. Rise Kilde søgtes fra hele Fyn⁶).

— Ved den hellige Kilde gaar Vættedyrene. Kirkesoen, Gravsoen, tog en Karl paa Ryggen henad Gaden en Aften der var Gilde i Byen — og Kirkelammet, der egentlig hører Kirken til, og som har sit Halmleje oppe paa Hvælvingerne, fulgte en Mand fra Frørup By til Kongshøj.

— De rigtige Højfolk kender Fynboerne lidet til — og her gaar det saa vidt, at Bjærgfolkene faar Skyld for at spænde Snore over Vejen fra deres Høj ved Maare, Herrested Sogn, for at fange Vejfarende, som Røvere gør det. Nisser findes: Nissehullet er ved Langæble, og en Mand i Torup, Frørup Sogn, havde Nissen⁷). Men Troen paa Jordens Helg er sunket, og nu ses Vætter kun som Nisser der stjæler og Dyr der skræmmer.

Højfolket synes næsten at være ukendt paa Fyn i Modsætning til det øvrige Land, men saameget bedre kendt er Kirkevætter.

. . I Frørup er Kirkeso og Kirkelam. Paa Hindsholm har hver Kirke sit Varselsdyr: to røde Stude i Stubberup, det er vel dem der fandt Kirkestedet, en blakket Stud i Mesinge, et graat Faar i Viby, en hvid Gase i Dalby, et hvidt Lam i Drigstrup. — Revninge og Søllinge i Vinding Herred har Kirkelam som det almindeligste.

Kirkedyret varsler oftest Død, men andre Dyr kan vist gøre det samme. Et sort Faar gjorde det i Dalby, hvor Kirkevaren ellers er en hvid Gase⁸).

Men uden Dødsvarsel gaar der Dyr som en Slags Genfærd af ukendte.

I en af Bogensø Gaarde havde en mørkerød Kalv sin Gang gennem et Hul i Ladevæggen og ind i Bryggerset, naar der bryggedes — og den voldte Hestene Uro. Ved Vejrupgaard ses en sortbroget Kalv, som skal være en Møllers Genfærd. En sort Hund med Ildøjne gaar ved et gammelt Voldsted i Revninge, og Vogne kan vælte over den. Mellem Rynkeby og Revningen kan Køretøjet ikke vinde frem for et Genfærd⁹).

I Vinding Herred maner en Præst sin Faders og Forgængers Genfærd som en Tyr i Tolshave Skov ude ved Skellet til Aasum Herred,

hvor Vinding Herred sætter sit vestre Fremstød ind mellem Aasum og Gudme Herreder. Her tales ogsaa om en hovedløs Præst. Selve Fremstødet, Aarslev og Højrup Sogne synes sagnøde. Som i Tolshave gaar det i Frørup, hvor Præsten maner sin Fader og Forgænger som et Føl i Skoven Ellevien. Det er hellige Grændselunde, hvor Dyret er dyrket og Præsten senere traadt til.

Det største Vættedyr Lindormen har Viding Herred i Lindkjær Mose mellem Ravnholt og Ryslinge paa Skellet til Gudme Herred. Den skal have været saa stor som et Læstræ, men blev skudt af en Skytte og faldt i Tørvegraven sammen med Skyttens Hund. Saa ynkelig en Død fik aldrig en Lindorm andetsted¹⁰). Det særegne er at Lindormen her skal være et levende Dyr og ikke et Fjærntidssagn. Noget lignende kendes i Himmerland.

Bjærge og Vindinge Herreders mærkelige Dyreverden har to Genfærd helt for sig selv, det er Spejl paa Hindsholm og Skuløret i Frørup: Nord- og Sydgrændsens grumme Vætter, om de er Dyr eller Mennesker lader sig knapt sige.

Spejl boede i Tinghus Mose mellem Mesinge og Dalby. Det skal have været en Dødning, som engang foer frem, da der holdtes Leg ved Ligbaaren efter gammel Skik, og tog den Karl der forestillede Liget. »Se jer i Spejl,« lød Raabet, og de to blev borte, men siden raadede de, Dødningen og dens Spejl i Mosen. Spejl saas som en sort Hest og gjorde Ulykker paa alt levende, især Kvæg. Munken og Bønderne fik tilsidst Spejl manet i et Møglæs og kørt det over Isen til Romsø. Sagte skulde der køres, og det lød fra Læsset: »Kør sagte med mig, sa Munken til dig«. Ovre paa Jættepigens Ø har Spejl siden som en Havfrue givet Skippere Varsel om Uvej¹¹).

»Skuløret« hører til i en Stendysse, Skulørstenen, mellem Frørup og Svinninge, Herredsgrændsen Vinding-Gudme. Det buldrede og bra-gede i den nu nedlagde Skramgaard. Det bryder Ryg paa Kvæget. Skuløret viser sig paa mange Maader. Et Skulvej^r er et uvorrent Dyr. Et skulørt Asen.

Som Hund eller Kalv ses det og som en Kat, der stod med Forben paa en Hanebjælke og Bagben paa en anden. Det mærkes som noget laaddent i Høet der gives Kvæget. Det viser sig ogsaa som en Mand

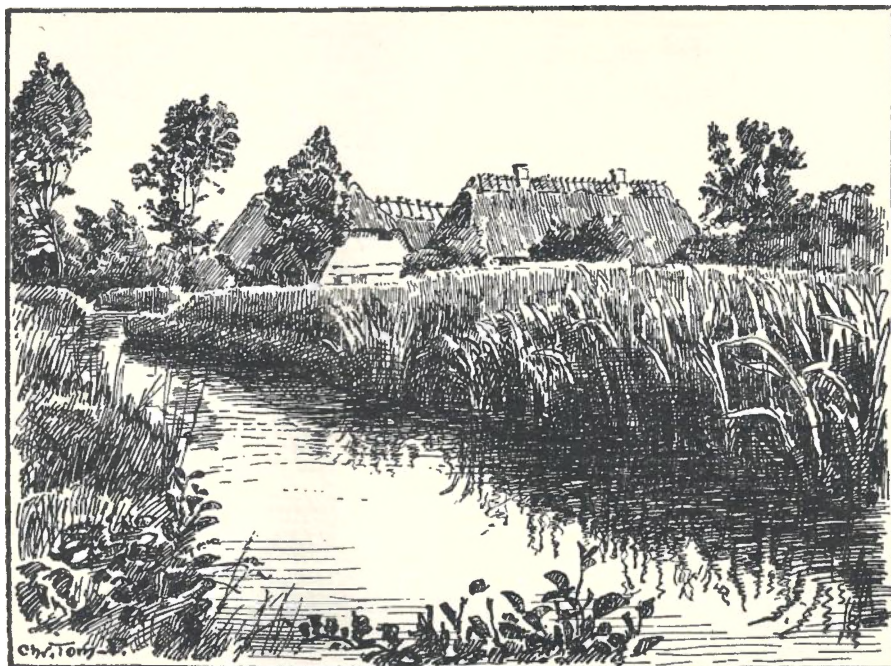
med bred Hat — og som en Kvinde i graa, skidden Særk. Hvem det er vides ikke. Maaske en Frue fra Anhof (Gudme Herred) som ønskede at køre her efter Døden?¹²)

Baade Spejl og Skulør er Kvægdræbere og Ulykkesaander, den ene ved Tingstedet og paa Jættepigens Ø, den anden ved Stendyssen og Helligkilden. De synes at være kvindelige vildgale Værnevætter som i Østfyn paa sin Vis svarer til Ranke og Toke i Vestfyn, Kæmpernes Land.

¹⁾ O. Nielsen: Herredskirker. N. Kirkeh. Saml., 833. ²⁾ Thiele II, 47. Sv. Gr. III, 153. DS. I, 40. DS. III, 19, 222. DS. V, 407, 438. D.F.S. ³⁾ Thiele 38. DS. II, 110, Sktgr. 84, 7, Eg. Opt. ⁴⁾ Thiele 8. DS. III, 204. Ds. IV, 238 406. ⁵⁾ Thiele II, 125. DS. IV, 258. DS. V, 555. ⁶⁾ Thiele II, 30. DS. III, 225—38. ⁷⁾ DS. II, 59, 250, 262. DS. IV, 462. ⁸⁾ Sv. Gr. II, 253. DS. II, 349, 351, 356, 390. ⁹⁾ DS. II, 378, 380. DS. V, 44, 369. ¹⁰⁾ DS. II, 181, 182. DS. III, 417. DS. V, 178, 180. ¹¹⁾ DS. II, 145. DS. V, 259. ¹²⁾ Sktgr. 84, II, 14, 86, II, 199.

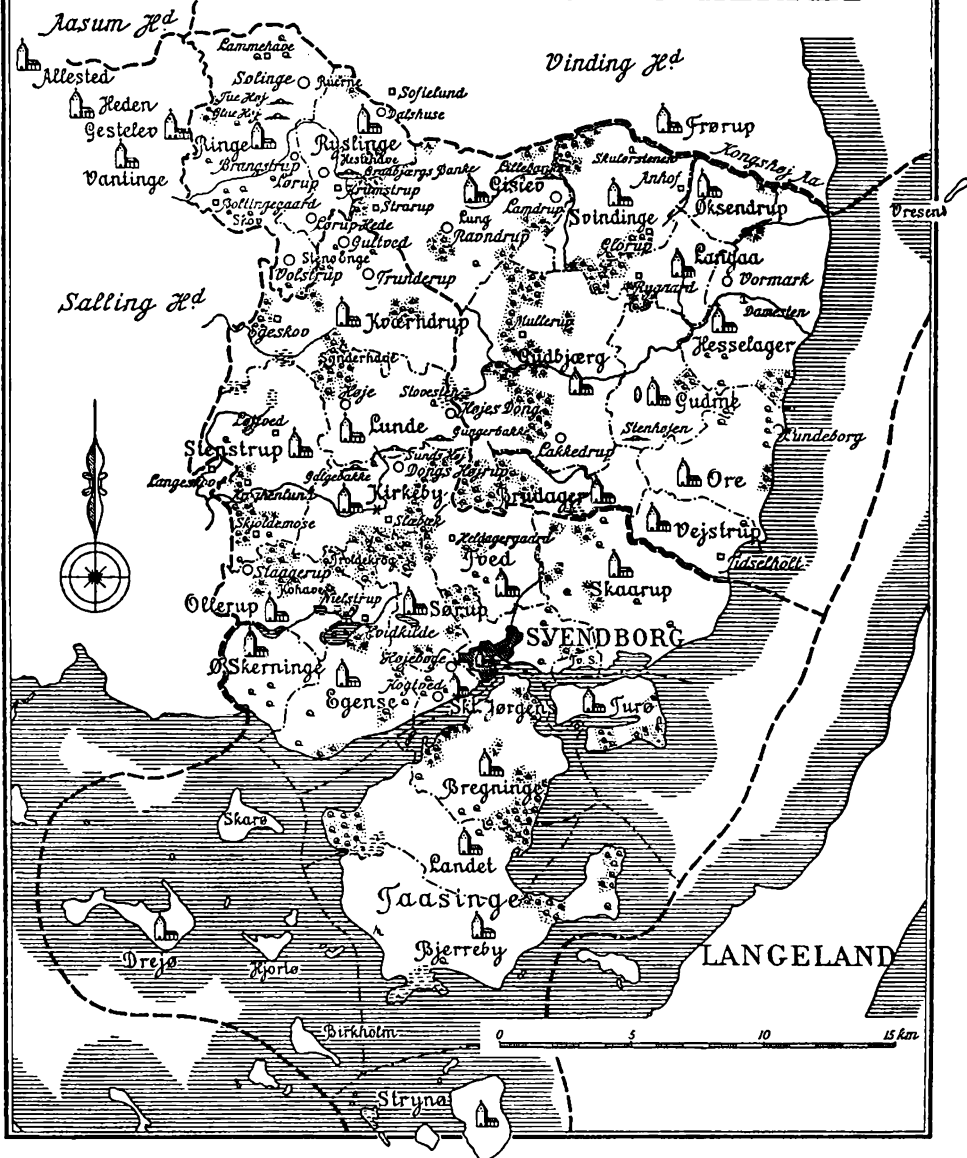
FYEN

GUDME HERRED OG SUNDS HERRED



LUNDE MØLLE, SVINNINGE SOGN, GUDME HERRED
(Brendt 1926)

GUDME HERRED OG SUNDS HERRED



Gudme Sogn har en Ring om sig af syv otte Sogne, og fra denne Sognering gaar et Fremstød i Vest: Gislev, Ryslinge, Ringe.

Sunds Herred samles om Svendborg af Øerne Taasinge, Turø og det landfaste Herred, hvor Sognene knyttes i Troldekrog nord for Hvidkilde og sætter et Fremstød lige i Nord, Kværndrup Sogn, op mod Gudme Herreds Fremstød.

Sunds Høj, Lunde Sogn, nær Galgebakke er Herredstinget overfor Gudme By. Gudme Vejs Stenhøjen med Stenen der vender sig, kastet i Haarbaand af en Jomfru fra Langeland, maa vel være Gudmetinget, mellem Gudme og Brudager.

Nordfor er en af Danmarks største Sten: Damesten eller Hesselagersten ved Vormark, kastet i Hosebaand efter Svinninge Kirke — den første Kirke — af en Troldkvinde paa Langeland.

Til Ravndrup By, efter Gislev Kirke, kastedes en fingermærket Sten fra Kværndrup. Fra Ringe kastedes en Sten til Hestehaveskoven i Ryslinge og en anden til Gislev Lung syd for Byen, Gongels Sten. Det var Jætten Gongel, der kastede fra Ringe. Men i Ringe, Herredets Fremstød, er ingen Sten kendt. Det er herfra Kæmpen maaler sit Land imod Øst. Østerpaa er Stenen, der lugter Brød paa Lillebanke ved Lamdrup¹).

Svarende til Gongel i Ringe ligger Gungerbakke ved Sundshøj i Sunds Herred, men herfra vides intet om Stenkast. Ligeved ligger dog Stovesten i Højes Dong, kastet i Haarbaand af Langelandspigen efter Kværndrup Kirke, men faldet ved Herredsskellet. Troldesten ved Langkilde er kastet af en Kvinde paa Taasinge. Muligt er Stovesten og Troldesten her den samme.

Sunds Herreds Fremstød savner ikke sit Mærke. I Stens Enge, Trunderup vestlige Udmark, Kværndrup Sogn, laa en Sten med Huling efter en Kæmpes Fald, da to Kæmper stredes her om samme Mø.

Det er da Herredsbygderne, Gudme og Sunds Kæmper der strides

om den livgivende paa Grændseskellet: Gongel fra Ringe — og maa-
ske en Gunger fra Sunds, en af dem mærker Stenen til Hvile med
Sæde, den skal ligge her i Herredets Odde, ligesom Hvilestenen i
Odense Herreds Odde, Kong Knuds Sten.

Syd i Herredet findes en anden Sten for to Kæmpers Kamp, paa
Thurø, hvor Balder slog Rune, der hviler under den fingermærkede
Sten²).

Naar Kæmper har skilt Bygder, kan Folk fæste Bo, men Skoven
var saa tæt, at et Egern kunde gaa i Trætoppe fra Krumstrup til Bol-
tingegaard, gennem Ryslinge og Ringe Sogne.

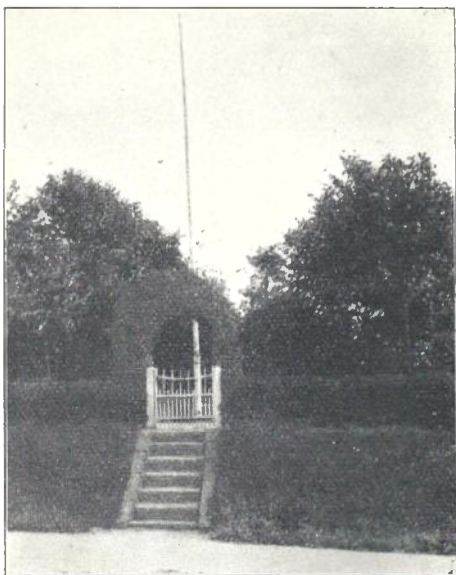
Da Pesten havde slaaet Folket ned, var der kun een Pige i Ringe.
Dødningerne vilde ogsaa hente hende, men hun offrede dem sit For-
klæde og slap op i Kirketaarnet. Saa ringede hun, til der kom en
Karl. De mødtes i Ringe, og de satte Bo i Boltinge Skov. Der lavede
Slægten op ved søndre Herredsskel. Da Fjenden kom i Landet flyede
Folk op til det nordre Herredsskel i Ruerne, en Skov ved Ryslinge
— og mange døde af Sult. Tilsidst blev de enige med Fjenden om at
kalde ham Herre og være hans Tjenere. Det gik godt for det var
Svensken, men saa kom Polakkerne, og de kunde ikke være Herrer,
kun Ødelæggere³).

Valdemars Jordebog skelner mellem Gudme Herred uden Skov,
30 Havne, og Gudme Herred oven Skov, 24 Havne, og Gislev, 10
Havne. Det synes som Gislev er Skellet, og Gudme uden (for) Sko-
ven maa være Kystegnen, Gudme oven Skov Ringe—Ryslinge, omend
det er lidet til at give 24 Havne (Bylav).

Den ældste Kirke skal være Svinninge, som Langelands Kæmpe-
kvinde kaster Damestenen efter.

Herfra gaar en mærkelig Sognerække, lig en skellet Lindorm gen-
nem tre Herreder udenfor den faste Sognebygning. I Gudme Herred:
Svinninge, Gislev, Ryslinge, Ringe — i Salling Herred: Gestelev,
Vantinge, Heden, Allested, Vejle — i Odense Herred: Fangel, Sten-
løse, Dalum, Odense. Rækken gaar fra Skulørstenen, Svinninge Frø-
rup og til Dejestenen, Seden Agedrup. Lindormen slynger sig gen-
nem flere af Sognene, Ragnerok stander ved Odense Aa.

Næsten alle Gudme Herreds Sagn falder i Sognerækken: Gudme
oven Skov.



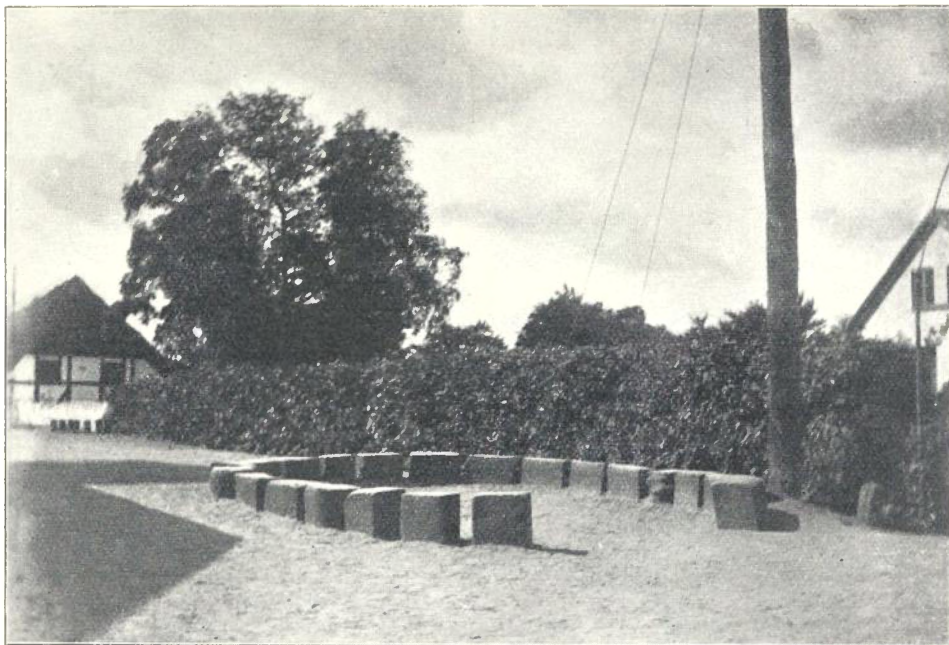
NYT OPSAT BYSTÆVNE I HØJBY.
AASUM HERRED



INDGANG TIL GAMMELT BYSTÆVNE I HEDEN.
SALLING HERRED



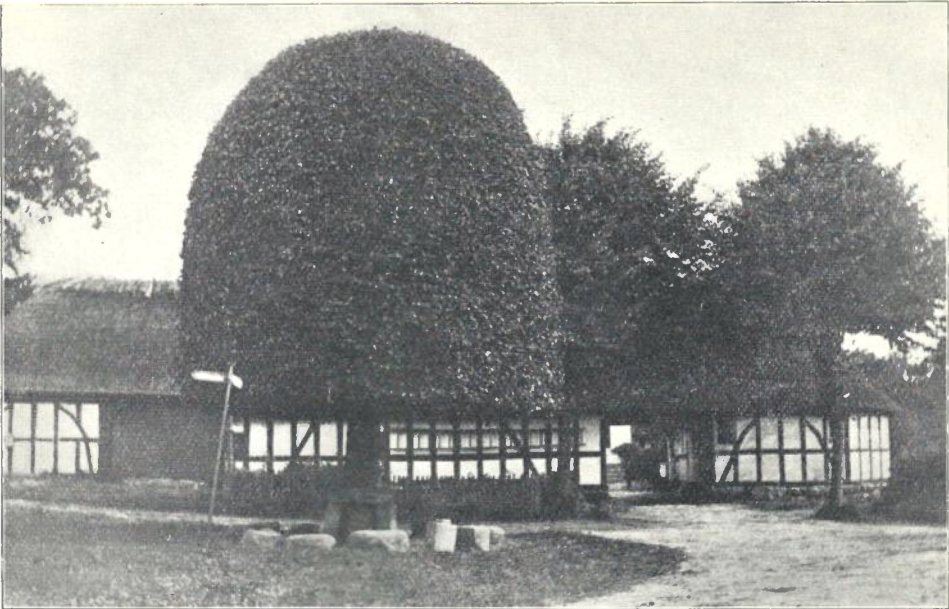
INDSLEV GAMLE KROLADE, VENDS HERRED



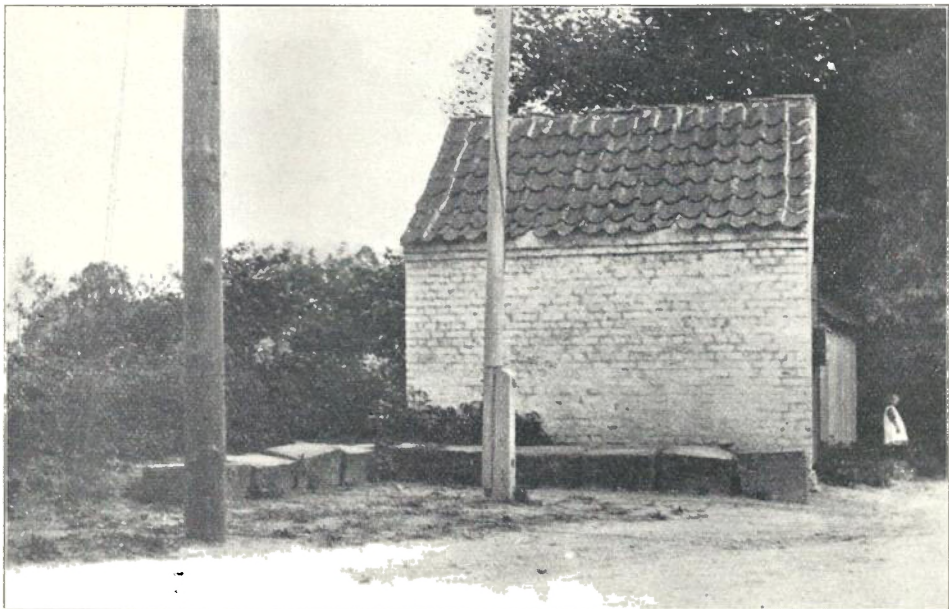
BYSTÆVNE I HJALLESE, ODENSE HERRED



KNUD D. HELLIGES STEN VED VISSENBJÆRG, ODENSE HERRED



BYSTÆVNE I DAVINDE, AASUM HERRED



BYSTÆVNE I ALLERUP, AASUM HERRED

GUDME HERRED



VEJSTRUP. GUDME HERRED
(Nationalmuseet)

SUNDS HERRED



MAJSTANG VED GADEKÆRET. SKRYNO, SUNDS HERRED

De fynske Trolde er sjældne, men de findes i Ringe Sogn ved Sødninge, hvor Glue Høj og Tue Høj ligger ved Glue Sø. En Mand, der vilde skære Vidjer til at flette Sold af, hørte Røsten fra Glue til Tue: »Broder Tue, laan mig din store Gryde til at syde Soldsættereren i«. Soldsættereren rendte, han vilde ikke sydes i Vætternes Offergryde. Sonden for Glue Sø er Gøe Banke med Sagn om Røvere, det er vist Ellefruens, sjællandsk, Gjøemors, Banke. Kjellemoseshøj i Ryslinge staar paa fire gloende Pæle, og Trolden soler Sølvtøj i Solskin paa Højen, men Ryslinge Mænd fik ikke Held til at grave Skatten ud⁴).

Her er Trolde i Ringe og Ryslinge, omend faa — men Genfærd desflere som altid paa Fyn.

Ved Skelskrog i Sødninge bliver man vildfarende, og ved Volstrup spørger det. En Mand render med en Hjulbør mellem Volstrup og Lørup Hede, og en hovedløs Mand mellem Krumstrup og Strarup⁵).

Skelflytterne klager ved Lammehave Lung i Ringe: »Jeg frys — jeg frys. — Gaa til Lammehave og varm dig«. Nattepløjerne gaar omkring Ryslinge — nordvest for Byen paa Stegsagre og sydvest for Byen paa Graabjærgs Banke. Det ringler med Jærnkæder paa Vej til Dalshusene. Med otte Heste for gaar Nattepløjerne i Lamdrup paa Gislev Svinninge Sogneskel⁶).

Dyrevættene færdes i samme Egne. En hvid So ses i Volstrup og Trunderup, begge Sider Herredsskellet. En sort Hund med hvid Blis gaar ved Svenskegravnen i Volstrup, hvor Bønder dræbte de svenske Krigere. Mellem Gislev og Svinninge — Skellet oven og uden Skov — gaar en Høne med Kyllinger. Helhesten vanker ved Tanges Kær i Ryslinge By. Og den røde Ko med hvide Øren ses mellem Lørup og Ryslinge. Det er den der brøler mod Ragnerok fra Bellinge Bro ved Odense⁷). Men her er det kun Nisserne der kæmper mellem Lørup og Sødninge i Ringe Sogn og mellem Lørup og Gultved og Brangstrup: »Saa du Skæppehavremand hvor jeg kunde tokke ham«, siger Nissen til Bonden, der skulde udspejle Nissernes Færd og have en Skæppe Havre i Løn af de andre Bymænd. Nissekampen føres ligesaa i Hesselager, Gudme uden Skov, hvor der ikke er andre Vætter.

To Lindorme boede i Ringe Sø og brølede ud over Landet. Den ene blev skudt af Bymændene — det er Fynboer der er saa drabe-

lige, og den anden er der vist endnu ved Kirken et Sted, men den gør ingen Skade. Den vover det ikke⁸).

Sagnene myldrer her yderst i Sognerækken fra Odense til Svinninge, men de er fattige, udtørrede.

Palne Jæger er her ikke, men der red en Herre paa en hvid Hest ved Sofielund nord for Ryslinge, han tog den Jord hvor Bønder ryddede Skov, og det var Herredsskellet, der gaar skævt ved Sofielund.

Ved Svindinge ad Lakkendrup til kommer en Rytter paa en graa Hest. En hvid Rytter paa en hvid Hest med en anden hvid Hest ved Tøjlen ses nær Lakkendrup — og begge ses af en ridende Bonde, Hestene vrinsker til hinanden. Paa Herregaarden Tidselholt ude ved Stranden i Vejstrup Sogn kører en ryggesløs Herremand i Karet med fire Sorte, og den Husmand, der har lukket Leddet for ham og slaet Kors for det, maa staa nøgen ud af sin Seng for at lukke det op.

Vældigst kører de Glorup Herrer fra Svinninge Sogn, de hviler i St. Knuds Kirke i Odense, men Juleaften ager de hjem til Glorup i Karet med seks hvide Heste. Ingen skal ønske at se Glorup Herrer i Glorup Karet, naar de drager ad Sognerækken Odense—Svinninge paa Julefærd⁹).

— — —

I Sunds Herred gaar de samme Nattedyr som i Gudme oven Skov og særlig i Herredets Fremstød, Kværndrup, Stenstrup, Lunde Sogne.

Der gaar farefulde Veje paa Herredets Vestgrændse, mellem Stenstrup og Langeskov og ved Herregaarden Skjoldemose. Vogne sættes istaa eller rykkes af Vejen.

Sorte Hunde løber i Kildepot Skov i Gultved og ved Vadestedet Totte Vår i Trunderup og henne ved Snarup — hele Nordgrændsen hundevogtet. Tillige gaar i Styvlet ved Trunderup røde Kalve og i Rakkergyden en hovedløs Mand¹⁰).

Nisserne slaas i Brunemose mellem Løjtved og Skjoldemose eller mellem Skjoldemose og Kroghenlund i Bruneløkke ude paa Vestgrændsen. Gudme Herreds Nisser udspejdes af en Bonde, Skæppehavremanden. Sunds Herreds Nisse sidder paa Nissetoft i Trunderup og bøder sine Hoser ved Maanens Skin. Lys højt, raaber han til Maanen. Lys lavt. — En Mand kom da bag paa ham og gav ham et Slag med en Plejl. — Nissen troede det kom fra Maanen: Lys ligesom du

vil, sa han ydmygt¹¹). Her har Manden Magt over Nissen. I Gudme Herred er Manden den sølle Spejder ved Nissernes Kamp. Men Nisserne er stadig flest paa Fyn.

Nattepløjere synes ikke at være kendt i Sunds Herred, derimod er her en særlig Slags Genfærd, Tværbærerne, Korntyve der har taget Neg fra en anden Mands Ager og nu maa gøre det om efter Døden. De ses i Skarer ved Dongs Højrup i Kirkeby Sogn. Skelflyttere kendes, men ikke som Plovmand. En Skelflytter fra Herregaarden Egeskov kører fra sine svorne tre Jordlodder i Kværndrup Vænge og ind til Byen¹²).

Særegent for Gudme og Sunds Herreder er nogle Sagn om Ellemænd der kommer til Malkepiger i Marken.

Gudme Herred har Ellemanden i Lamdrup Kohave, Svinninge Sogn. Dær kommer han til Pigen, og de taler sammen. Hun fik af andre det Raad at bede ham vende sig, og da han gjorde det saa hun, at han var hul i Ryggen. Saa frister han ikke mere.

I Hesselager stjal Ellefolkene Brød. Da Manden fik det at vide, foer han ud i Mosen og gravede for at fange Ellefolk — det finder Fynboer paa — men efter dette plagede Ellefolkene ham tildøde.

En Elledreng hjalp en Pige at drive Køer sammen i Byen Høje og i Trunderup, Sunds Herred. Pigerne vilde være fri for Elledrengen og brugte det Raad at sidde og gnave paa et Stykke Brød, mens de malkede og sætte Brødet paa deres Træskohæl. Det blev Elledrengen led ved at se, han spyttede ad Pigen og rendte. I Staagerup, Ollerup Sogn, blev Pigen Kæreste med Elledrengen, Pigens Madmoder gav hende Brød med, for at han ikke skulde have Magt over hende, men Pigen vilde være hans og blev borte med ham. I Kværndrup Sønderhave saas Ellefolk ved Dag som ved Nat, og de spillede og sang yndigt i Skoven. — Ellepigen kommer og varmer sig ved Kulmilerne, som i jyske Sagn, og Kulbrænderen stikker hende med en glødet Kæp¹³).

Sunds Herred nøjes ikke med at der gaar Genfærd og Nisser, her skal ske noget.

Malkepigen jager Ellemanden fra sig eller tager ham til sig, mens hun i Gudme kun ser ham. Men Ellemænd fylder for lidt. Der er Kæmper i Sunds.

Hr. Olle boede paa »Slottet« i Ollerup og fik sin Grav i Ollerup Kohave. Derfra rider han til Slottets Volde, og hans Sti ses gennem Sædmarkerne. Han staar for Skellet i Vest. Mod Øst staar den stærke Espen, en Enkes Søn fra Slæbæk i Kirkeby Sogn, han drev med sin Mors Ko ved Stranden og fik Lov at patte en Havfrue, saa han tog tolv Mands Styrke derved. Man skulde ikke tro, at han fra Slæbæk midt i Herredet kunde komme til Havfruen, men til Sundet kom han, Sunds Kæmpen. Som Ranke i Vends Herred røvede han en Pige, en Brud af et Brudetog der drog til Kirkeby Kirke, som var den eneste Kirke paa Fyn. Espen foer i Skoven med Pigen og lagde sit Hoved i hendes Skød, for at hun kunde lyske ham, men hun stak en Kniv mellem hans Skuldre og flyede ind under Brudager Bro mellem Kirkeby og Slæbæk, og han fulgte efter, men for langt og faldt ved Jærnskovs Hyne, hvor Vejen fra Landevejen gaar til Heldagergaard. Ranke og Espen og alle Røvere falder naar de røver Kvinder, det er Loven.

Højere op skal Sunds Helte. Her er Stedet mellem Svendborg og St. Jørgensgaard, hvor St. Jørgen slog Dragen, og hvor Græs aldrig siden vil gro efter Dragens Edder.

Han frelste Jomfruen — men Jomfruen blev alligevel slagen, voldtaget, mens hun vandrede fra Nielstrup ud med sine Piger. For den Udaad blev der givet Bod af hele Svendborg By. Boden var St. Jørgensgaard, Kogtved, Lunden og Højebøge. Et Kors rejstes paa det Sted, hvor Jomfruen faldt“).

Endnu er ikke den Helt nævnt, som har Landet i sin Magt. Olle og Espen, St. Jørgen med raader kun hvor de staar. Men fra Ørkel Slotsvold i Svendborg — Slottet er sunket — stiger en Rytter paa en hvid Hest, dybt af Mulde. Dernede saa Skattegravere engang en Kobberport, og en Kobberbro skal der ogsaa være. Den siges at blive synlig, naar Rytteren rider ud. Det er i Vinternætter. Og der siges at han rider tilbage, naar han har redet Marken om¹⁵).

Men hans Færd er videre spændt.

Paa Bjerreby Strand paa Taasinge er Stenen med Jættens Fodspor, og paa Fynshoved er den samme. Kobberporten i Ørkel Slot svarer til Kobberporten i Nordskov. Og Rytteren der rider ud paa sin hvide

Hest fra Svendborg i Vinternatten er den der holder Jul paa Fynshoved.

Fra Ørkel Slot kan han fare ad Olles Veje i Ollerup, Espens Veje i Kirkeby, over Gungerbakke og Sunds Høj, en Rytter paa hvid Hest ses ved Lakkendrup i Gudme Herred. Han kan tage Kværndrup sorte Hunde med sig og ride ad Gudme oven Skov gennem Ringe ad Sognerækken til Odense — over Munkebodraget ad Fynshovedmandens Vej. Kobberporten staar aaben for ham, som den for Bygdeguden skal, hvor han vil stedes og hvile. Bag den sætter han Foden i Sten.

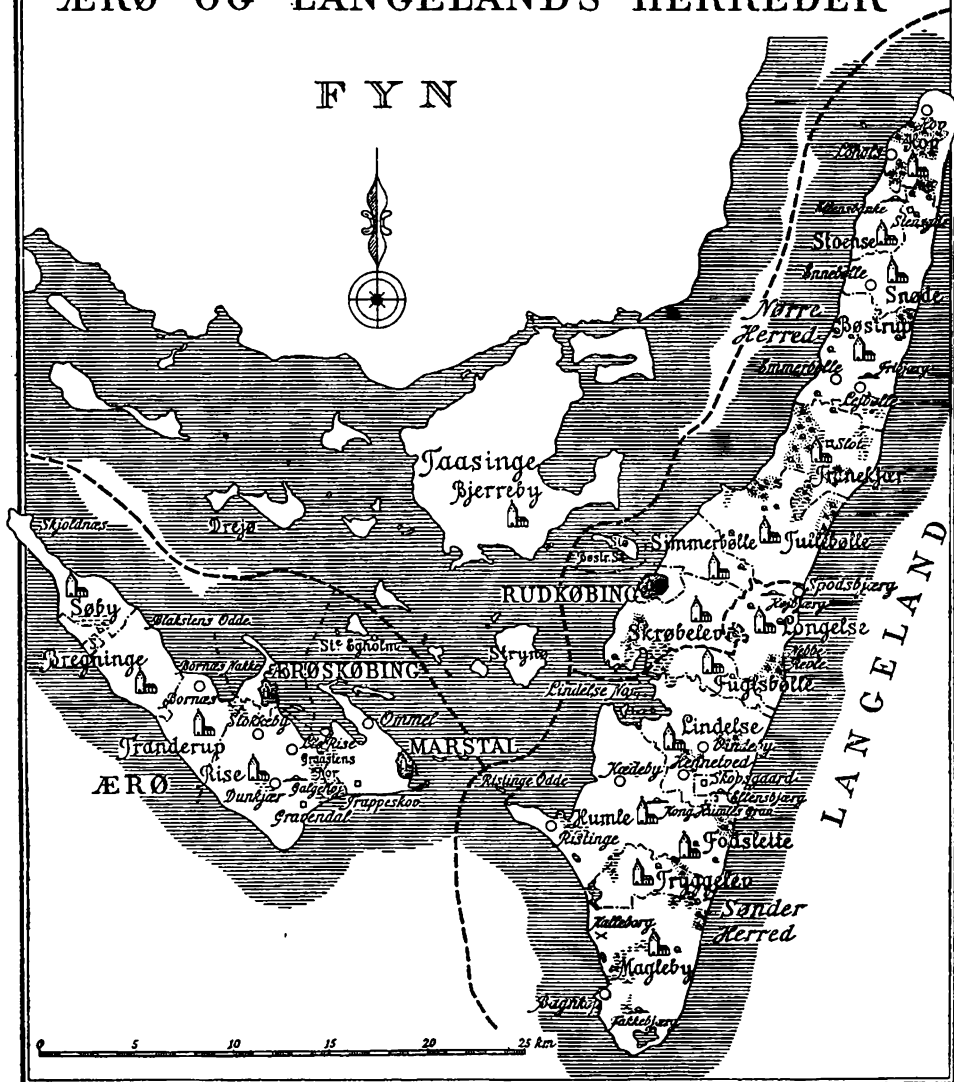
Fyns vestlige Herreder har Næs i Stranden og Bedesteder for Toke og Ranke ved Bygdegrændserne.

Fyns østlige Herreder jager deres Næs ind i Landet, og her jager Palne Jæger, Ørkel Ridderen og Fynshovedmanden ad den Sognerække, Lindormevejen, der skiller mellem Øst og Vest, fra Odensefjord til Svendborgsund, fra Port til Port af Kobber.

¹⁾ Sv. Gr. II, 218. DS. I, 40. DS. III, 31, 33, 34, 40, 43. DS. V, 576. Fynsk Hjemstavn 1929, 109. D.F.S. ²⁾ Thiele I, 7. II, 43. Sv. Gr. II, 218. DS. III, 23, 34. DS. IV, 439. ³⁾ Sv. Gr. II, 223. DS. III, 395, 572. ⁴⁾ Sv. Gr. II, 217. DS. I, 397. DS. IV, 461. ⁵⁾ Sv. Gr. II, 225. DS. V, 41, 72. ⁶⁾ Sv. Gr. II, 230, 231, 233. DS. V, 439. ⁷⁾ Sv. G. II, 227, 237. DS. II, 367, 368. DS. IV, 121. DS. V., 27. ⁸⁾ Sv. Gr. II, 229, 230. DS. II, 63, 181. ⁹⁾ Thiele II, 138. Sv. Gr. II, 219. DS. V, 53, 54, 63. ¹⁰⁾ DS. II, 106, 385, 387. DS. IV, 45. DS. V, 55, 568, 594. ¹¹⁾ DS. II, 58, 62, 74. ¹²⁾ DS. V, 415, 416. ¹³⁾ DS. II, 13, 14, 16, 30, 34. ¹⁴⁾ Thiele II, 55, 141, 162. Sv. Gr. III, 140. DS. III, 206. Alml. II, 166. ¹⁵⁾ Thiele I, 348. II, 139, 178.

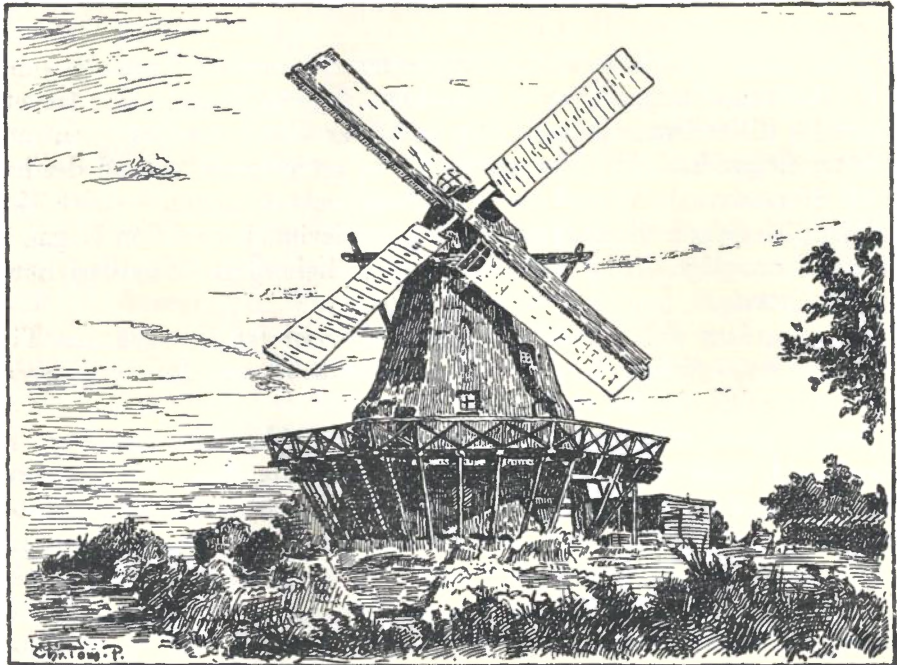
ÆRØ OG LANGELANDS HERREDER

F Y N



FYEN

ÆRØ OG LANGELANDS HERREDER



MØLLE I SØBY, ÆRØ

Ærø staar i Valdemars Jordebog efter Als som en Landsdel uden Herredsdeling. Als er to Herreder, Ærø kan kun gælde for ett. Taasinge stilles baade selvstændig og under Sunds Herred, men med sine tre Sogne kan det ikke gælde for et ret Herred, omend det har faaet Herredsvaaben med tre Hornfisk, de tre Sogne — der skal mindst fire Sogne til et Herred. Ærø er derimod med fem Sogne et Tingsted mægtigt. Kong Valdemar havde hele Øen. Sidenhen hørte den til Slesvig.

Langeland er delt i Nørre og Sønderherred fra Jordebogens Tid, hvert med syv Sogne, Kongen har Jord i de fleste. Skellet gaar ved Rudkøbing: Skrøbelev, Longelse.

Tinghøje eller Tingsteder kendes saavidt vides ikke paa Ærø og Langeland. Ærø har en Galgehøj syd for Lille Rise. I Langelands Nørre Herred kunde Fribjærg i Lejbølle, Bødstrup Sogn, være Fristed for fredløse: Tinget hvor de kan føre deres Sag. Det er en Vættehøj, hvis Troldfolk med gammel Ret tager Øl hos Bonden.

I Sønder Herred har Humle Sogn et Enemærke, Skovsgaard, inde i Lindelse Sogn. Fra Skovsgaard er store Sagn. Nærved ligger Haneved, Hennemved. Den skal have Navn af at to Mænd dræbte hinanden i Strid om en Hane ved en Gravfærd. Skulde Hanen gale over Baaren? Til Bod deltes Byen mellem Humle og Lindelse, men kom senere tilbage til Lindelse. Det er vel Tingstedskoven der deles? Lidt derfra er Langelands Kongegrav, den mægtige Langdysse, Kong Humles Grav. Ved Graven, Enemærket og Kampbyen maa Øens Hovedtingsted søges.

Til Spot er et nordligere Stævnested paa Skrøbelev Hede. Der skal alle ugifte samles efter Døden, Ungkarle som Brushaner og Ungmøer som Viber. De skriger paa Skrøbelev Hede: Hvi viil du it. Og Brushanerne svarer: For a turde et — hå hå hå.

Skrøbelev Hede syd for Rudkøbing kan være et gammelt Fælles-ting, hvor Giftermaalssager skulde fremmes. Sagnet mindes nu skuffet Bejlerfærd mellem Nørre og Sønder Herreder.

I en Ring om Farvandet mellem Taasinge, Langeland og Ærø ligger Øernes Stenmærker.

Paa Odden ved Ristinge, det sydvestlige Langeland, laa en Stensætning med en oprejst, sædedannet Sten i Midten, hvor der siges at Kong Humle holdt Ting — muligt en Skibssætning.

Herfra fører Ringen til en Dysse med fingermærket Overligger ved Marstal, Ærø. Og Graastens Nor skiller Marstal fra Ærøskøbing. Mellem Marstal og Ommel er Stenen over en dræbt Kræmmer, Markedsstedet.

Fra Bornæs vest for Ærøskøbing vilde Jættekvinden bygge Bro, men Forklædebaandet brast. Hendes Bro er paa Nordkysten, og ikke mod Als, hvorfra en Jættekvinde byggede Bro mod Ærø.

Kysten springer frem ved Bornæs Nakke og ved Blakstens Odde. Blakstenen kendes ikke, men nærved paa Bregninge Nørmark laa en Sten med Mærke af Fod og Hov: Fandens.

Drej ø griber ind i Stenringen med Per Klavsens Støvle, et Fodspor over en Skat. Taasinge har en fodmærket Sten paa Bjerreby Strand. Paa Strynø er Røde Sten der vender sig for nybagt Brød, og nord for Rudkøbing er Hvide Sten (gammelt Herredsskel?), hvorfra Smaabørn tages. Søndenfor ved Lindelse Nor, mellem Lindelse og Fuglsbølle laa en Sten med Sæde i Landevejsranden, det var Kræmmer-sædet — overfor Ærø's Kræmmersten ved Ommel, to gamle Markedsstævner, der slutter Ringen om Ølandenes indre Kyst. Udad mod Havet og mod de andre Landsdele er faa Sten, paa Ærø ingen. Langeland har udenfor Ringen Lejrstenen i Hov, ved Svenskelejren, og Kapejles Kirke, en tagdannet Sten kastet fra Fyn efter Snøde Kirke, en anden i Ennebølle kastet efter Stoense Kirke og maaske endnu en i Emmerbølle —. En Overligger paa en af tre Gravhøje i Vindeby Sømark, Lindelse Sogn, er Klingresten. Sydligst paa Landet er en Sten kastet af en Heks efter Trolden Fakke paa Fakkebjærg²).

Hvor de to Herreder mødes paa Øststranden overfor Hvide Sten laa ved »Nebbe Revle« blandt flere Sten »den store«, hvorfra Børnene blev taget, efter hvad der blev sagt dem, men vist er det, at de

siden fik et Vættelys i Vuggen — for at være i de gode Vætters Værn³).

Af Konger kendes kun een paa disse Øer, Kong Humle. Efter Sakse er han Kongefaderen til Dan og Angel. Hans Grav er en Langdysse, i den ligger han med en Guldkæde, der kan gaa rundt om Kirken, og som engang skal komme Landet tilgode: en Kongeløsen. Ærø har vist sin i Lastenhøj, Snekkemose Mark(?).

Nordlandet har Kæmpen Rudskes Grav ved Stoense, men om den er intet mældt⁴).

Der er ingen Bygderider, men en gammel langelandsk Remse synes at samle Mindet om ham baade fra Fyn og Sjælland:

»Ride, ride Rappe, til Borreby og Bappe. Først kommer Hovmand, saa kommer Plovmand. Saa kommer Præsten med de store graa Heste, saa kommer Bonden med Krikkerne smaa. Vil du ikke køre, saa kan du gaa. Din store, brede Madøvse — der er fire Mil til Tøvse.« —

Det er en Rankevise med sjællandske Stednavne, Borreby, Tudse, og med Forestilling om et stort Følge til Høvdingen, der drager forbi Ellekællingen, »Madusen«, de fire Mil Landet er langt⁵).

Paa Ærø er saavidt kendt hverken Konge eller Bygderider. Der er kun »den gamle«, der ikke ses men høres i Kørselsdrøn om Natten paa Trappeskov ved Marstal. Den der kender det ser ikke derefter. Søndenfor Trappeskov skal et helt Kirkesogn, et lille Ærø, være sunket i Havet. Det maa vel være hans Rige. Et sunket Land i Syd modsvarende Taagegade ved Æbelø i Nord.

Til »den gamle« hører ogsaa Ærøs mange Trolde, der særlig gaar i et Drag fra Graastensnor og op mod Ærøskøbing. De kaldes som intet andet Sted i Landet: »Højsknægte«. Navnet maa vel være kommen over Slesvig. Som sjældent eller aldrig paa Fyns Land lever Vætter her sammen med Folket, laaner i Gaardene, boer under Ovn, hvor Gaardkonen faar Lov at se deres Gilde, men da hun ler af deres Slagsmaal, svinder hele Synet. Det var i Lille Rise.

I Dunkjær er mange Højsknægte, særlig ved Møllen i Ellehøj og i et Hus, Elleslottet. Drengen gør Ellepigens Ovnskuffe istand og faar Sigtebrød i Løn, Karlen vil ikke have det. Drengen æder Brødet, men

Karlen dør. Saa hjælper Dunkjær Jordemoder Ellekvinden ved Barsel, salver Barnet, faar Salve paa sine Øjne og bliver seende i Elle-riget, men da hun saa, at Ellefolkene klippede Aks af Sæden, stak de hendes Øjne ud.

Det var ingen Bonde men Mølleren i Dunkjær, der pløjede Elle-banken paa kryds og tværs, paa Kors, og voldte, at de maatte flytte derfra. De lejede en Skipper til at føre et Vrag, der stod ved Graven-dal, til Norge. Det lod sig gøre med dem. Han saa kun Rotter og Mus, men da Ellemanden, som havde hyret ham til Færden, gav ham sin Hat, kunde han se, at det var Ellefolk han foer med. I Løn fik han to Sække med Høvlspaaner og Kul og var lidet tilfreds, men ude i rum Sø blev det til Guld og Sølvpenge. — Den Skipper blev en holden Mand, men den Dunkjær Møller slog sig til Krøbling.

Endnu er der vel Troldtøj paa Ærø, de slaar med Kistelaag i Laa-nehøj, Vestermølle, og i Hulehøj paa Bregninge Mark og i Gallehøj ved Lille Rise, hvor ogsaa en Klokke slaar.

Som paa Fyn vil Ellemændene daare Piger. Højsknægten fik fat i en Pige der malkede paa Dejrøstykket ved Ærøskøbing — to Aar efter kom hun sindssyg tilbage⁶).

I Ærøskøbing Stad løber Helhesten og Gravsoen, begge sniger sig til at tage Vægteren paa Ryggen og løbe med ham. Hest og So hører til Kong Volmers Ridt — de savner ham. —

En Sten farer ud fra en Gaard i Stokkeby og ruller tværs over Gaden med Drøn, som naar »den gamle« kører paa Trappeskov⁷).

Alt det hører ham til — og den gamle nævnes ogsaa Fanden. Han er ingen Djævel, men en stor Trold.

Derfor hedder det: »Hvor Fanden ikke selv kan være, sender han en Ærøbo«. Modsat Fynboerne er Ærøboerne Venner med deres Lands Vætter.

Langeland kender ikke Navnet Højsknægte, men Bjærgfolkene er der og særlig i Longelse Sogn paa Grændsen mellem Herrederne eller syd for. Der ligger Bakkerne: Højbjærg, Storkebjærg, Avenbjærg. Ved den sidste gik en Kat, som fulgte Vejfarende, men nu er borte efter Rydning af en Grav.

Katten hører Vætteerne til. De kan tage dens Ham, ligesom de kan

dølge sig i Rotter og Mus. Her søger de ofte Mennesker og bytter Børn. Der var Skiftinge, stumme, skæggede, tyndhaarede, i Longelse — og der var bjærgtagne i Bankerne.

Naar Højbjærg staa paa gloende Pæle, og Vætterne danser og ler, saa kan Folk kende enkelte iblandt dem, det er de bjærgtagne som er med i Gildet^a).

Om den bjærgtagne Ellen af Ellensbjerg mælder Langelands største Sagn.

Ellensbjerg er i Sønderherreds Enemærke.

Nørre Herred har Ellensbanke mellem Lohals og Stoense, hvor en Pige fødte i Dølgmaal og ses som Genfærd med sit Barn.

Sønderherreds Ellen var en Herremandsdatter fra Skovsgaard, Enemærket der i Lindelse ligge til Humle Sogn. Hun blev taget ind i Ellensbjerg, men hendes Broder med femten Ryttere red rundt om Bjærg og tvang ved Ringgang Ellefolket til at give Søsteren fri. Hun foer ud og blev grebet af Mynder, før hun foer i Havet.

Fra Bjærg havde hun flere Ting med: en Silkekjole med kun eet Ærme, Sølvkniv og Sølvgaffel, en Bog med grønne Bogstaver: halvgjort Klædning, Gildeværktøj og Tryllemagt.

Hun blev helliget derved, og til hendes Minde prædikedes hver syvende Onsdag i Fasten i Humle Kirke. En Okse blev slagtet og uddelt til de fattige samme Tid.

Men Ellen var mærket af Højen, hun kunde ikke gaa, de maatte bære hende, og hun var velsignet, hvor hun kom.

Underligt skulde det ske, at hun med sin Uskyld og Visdom maatte staa mod den Broder, der hjalp hende ud af Højen. Han døde, gik igen og skulde manes. Præsten kunde ikke faa Magt med ham, før Ellen lagde sin Styrke til ved Visdoms Ord, da blev Broderen bundet.

»Havde jeg troet dig til det, Søsterlil, skulde du have siddet i Troldens Bjærg den Dag i Dag,« var hans sidste Ord.

Overjords var Ellen, men hun var ogsaa underjords: Vætte og Helgen, som Folket vil. Hendes Sagn minder om den Gudstjeneste, hvor et Billede bæres rundt til at signe Marken. Paa Taasinge var det St. Olavs Billede, en Thor Støtte. Langeland har vel haft en Kvindegud, der har boet i Sønderherreds Enemærke, halvt i Ellensbjerg og halvt paa Skovsgaard, begge Steder hjemme, lammet men livsstærk, from

og haardsindet. For hende skal Oksen offres og Præsten messe og Mindet leve i et af vore fyldigste Sagn⁹).

Lige ved Skovsgaard kæmpede to Bønder deres Dødskamp om en Hane i Hanetved. Nørreherred har to Brødre der slaar hinanden ihjæl med Plovstave ved Pesthøjen i Stoense.

Sagnene svarer til hinanden, nordlands og sønderlands som Ellensbanke og Ellensbjærg.

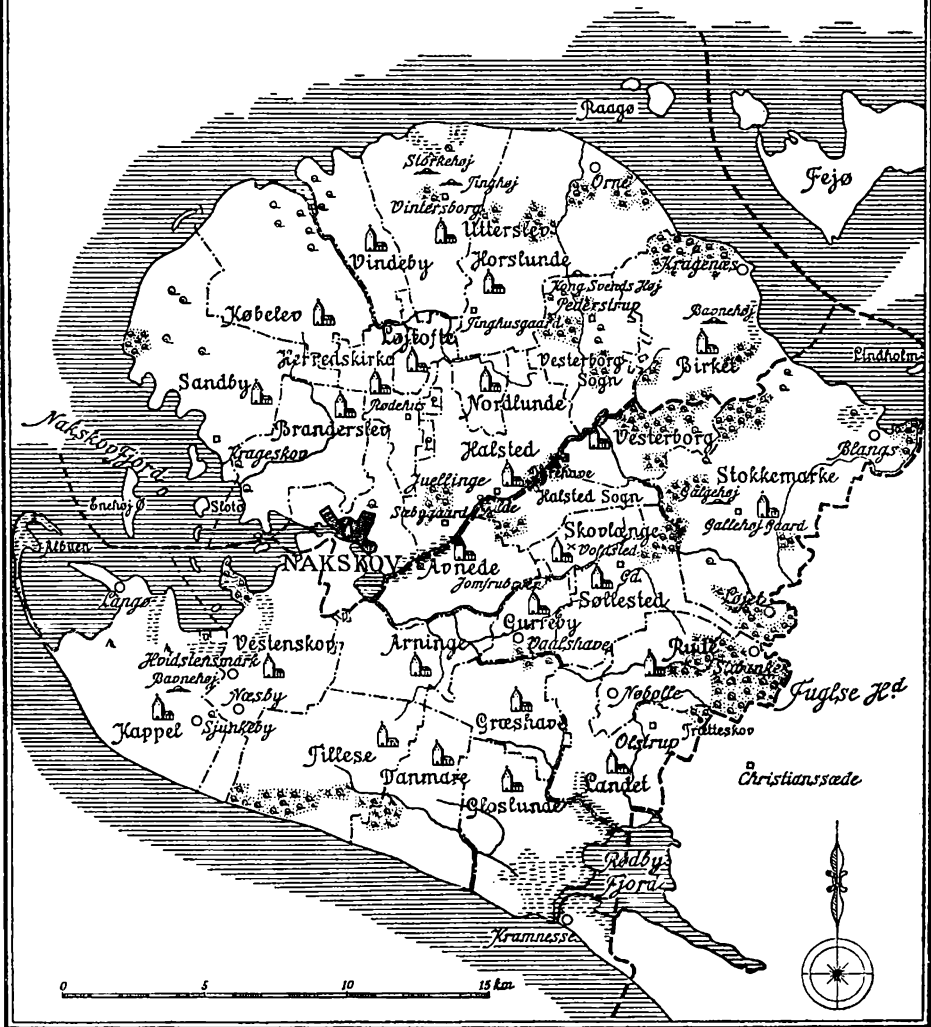
Men sønderlands sker det mærkelige, at Mænd jages af Land. Søroverne paa Kalleborg i Magleby Sogn blev drevet bort og grundlagde Staden Kalundborg. Saa siges der, at til Bagenkop kom Sønderjyder fra Gjenner og tog Bo. Det kendes at Bagenkop Folk ligner Gjennerboer¹⁰).

Hvor Langeland strækker Ristinge Odde mod Ærø gik en Lindorm i Land og spaaede en Mands Død, han flyede. Som i fynsk og slesvigske dræbte Bymændene Lindormen, og Flygtningen kom tilbage — han traadte paa Lindormeliget i den dybe Dal, Lindormedalen, som Ormen slog i sin Dødskamp, og han traadte en Bensplint op i Foden og fandt sin Død, som Ormen vilde det. Den raader¹¹).

Fra Angel maa den vel komme — som den kom til Broager. Den gaar i Land og fæster Ringen om de fynske Øer. Her træder Mænd i Tvekampens Ring, og Ryttere skares i Ring om Ellensbjærg, og Mærkestene staar om de fynske Øers Ringrige.

¹) DS. II, 265. DS. III, 415. Kamp, 154. Lund: Besk. o. Thaasinge, 43. ²) Thiele II, 49. DS. III, 31. DS. IV, 15. D.F.S. ³) Eg. Opt. ⁴) DS. IV, 15. Both: Danmark I, 473. Thile II, 35. ⁵) Eg. Opt. ⁶) Thiele II, 15, 180, 185, 196, 202, 220, 252. ⁷) Thiele II, 294, 296. DS. V, 5. ⁸) DS. I, 192, 324. DS. V, 116. ⁹) Thiele, 162. Kamp. 149, 154. DS. I, 237 f. ¹⁰) DS. IV, 382, 412. DS. V, 103. ¹¹) DS. II, 181.

NØRRE OG SØNDRE HERRED



LOLLAND

NØRRE OG SØNDRE HERRED



RISGÆRDE MED PIL, NORDØSTLOLLAND

Vestlolland deles i Nørre og Søndre Herred. Jordebogen kalder dem Horslunde og Arninge Herred efter de gamle Tingsogne. Nørre Herred fører en pløjende Bonde i sit Vaaben, Søndre Herred et Skib, hvad muligt skal tyde hen til at Nørre Herred var fremmest i Agerbrug — det kaldes fremmest endnu, — mens Søndre Herred var de Søfarendes Land, hvor Runesten mælder om Folk der foer viden ud.

»Astråd rejste Sten denne efter Jude, Fader sin, hardgod Høvding«, siger Skovlænge Stenen i Sønderherred. Sydvest for i Tillese rejste Eskild sit eget Minde: »Eskil Sulkesøn lod rejse Sten denne efter Sjælen sin. Evig mon stande, mens Sten lever, Vidnet saa som Eskil vandt. Krist hjælpe hans Sjæl og Sankte Mikael. Toke risted Runer efter Tove, Stedmoder sin, Kone god«¹).

De Stene taler om Folk der foer viden og fæstede Mindet hjemme.

Men Nørreherreds Bønder sad hjemme og tog Jord fra Sønderherreds. Halsted Sogn og Vesterborg Sogn strækker sig ind i Sønderherred. Begge hører i Jordebogen Nørreherred til.

Sønderherred har to Birker med eget Ting: mod Øst Stokkemark Sogn, i Jordebogen Fuglse Herred, mod Vest Kappel og Vestenskov Sogne der hed Næsby Birk²). Navnet Hvidstensmark mellem Kappel og Vestenskov mælder vel noget om Stævnet ved Nakskov Fjord.

Indenfor disse to Birker ligger Sønderherreds Sogne i Ring om Græshave Sogn.

I Nørreherred er Løjtofte og Herredskirke Sogne, Stelen, Støtten, hvorom de andre Sogne skares i Ring. Udenfor Ringen ligger i Øst Birket Sogn, som ogsaa maa have været et Birk — og i Vest Nakskov Stad, med særskilt Byret.

Saaledes er her to ringdannede Herreder hver med Birketing til begge Ender.

I Ringenes Rande og i Birkerne er Oldtidsminder, mens de andre Sogne er næsten blottede for Høje og Stengrave.

Aarsagen kan ikke være, at det indre Land var Ubygd i Oldtiden. Fjorden skærer dybt ind. Og de Stammer, der byggede mægtige Stengrave en Mil fra Strand, skal næppe have haft svært ved at bygge en Mils Vej længere inde. Den Slægt der rejste Stenhøjene har været raadigt over Landet, som den der rejste Kirkerne. Intet deraf er Nybyggerværk. Oldtidsfolket hæver Kæmpestenene, da Landet fuldtud er taget i Eje, og saa bliver Mindet rejst for at hævde Ejerretten, ved Grændseskel og ved Strande, derude hvor Vætterne skal leve deres fortsatte Liv i Værn for de levende.

Derude satte de Ting og Stævne, de levende med de døde, i Samhør om Ætten.

Nørreherreds Tinghøj laa paa Utterslev Mark i den Højrække der kommer fra Nakskov og gaar over Krageskov, Købelev, Vindeby, Utterslev, Birket og Stokkemark. Tinghøj paa Tinghøj Mark, Vintersborg Gaard, laa nær den store Storkehøj³⁾, hvor Storkene vel skulde samles, naar de drog bort, det gør de i Løve Herred ved Storkesten. Fugle og Folk holder fælles Ting i Utterslev, men Folketinget blev flyttet til Horslunde, har vel ogsaa været i Herredkirke, maaske kun for Kirkesager — Rødehus i Herredkirke Sogn tyder paa noget retsligt her — og tilsidst kommer Tinget i Hus, i Tinghusgaarden syd for Horslunde By eller i Tinghuse øst for Byen — inden det sluges af Nakskov Raadhus.

Sønderherred har to Runestene fremfor Nørreherred, men færre Høje, flest i Stokkemark overfor Birket, og i Stokkemark var de to Herreders eneste kendte Galgehøj ved Gallehøj Gaard — om ikke Stokkemark Galge har hørt til Fuglse Herred. Mellem Herrederne boede Rakkeren efter sigende i Vesterborg⁴⁾.

Saavidt kendt er der kun to Bavnehøje i Nørre og Søndre Herred, den ene i Kappel Sogn ved Sjunkeby — den anden ude øster i Birket, de vogtede det yderste og inderste af Nakskov Fjord og Nordstranden.

Sønderherreds Ting skal efter Navnet Arnøgh Herred engang have været i Arninge, men her nævnes intet Tingsted. Maaske kan det have

været paa Saltingshøje i Vaalshave, Gurreby Sogn, nær op til Arninge³).

Vestlollands Sletter, der har Ry af de mægtigste Stengrave — som Kong Svends Høj, Vesterborg-Horslunde Sogneskel³) — er den sagnfattigste Egn i Riget. Man kan vandre gennem Sognene og tale med gamle Folk uden at faa stedfæstede Minder frem.

Vætterne er sunket dybt i Jord — eller de er rejst til Norge. Der vides intet om dem.

Der var Nisser, de stjal for Folk, og Folk stjal fra hverandre og gav Nisser Skylden — aldrig værd at tale om⁴).

Vesterborg Kirkeklokke foer engang, da der ringedes stærkt, ud af Taarnet og ned i Søen — men mon det er til at tro paa⁴).

Troen hang i Klude paa en Tjørnebusk ved den hellige Kilde, ved Herredsgrændsen nær Juellinge, naar Kilden søgtes St. Hansaften. Det huskes fortalt af de ældste — men de Klude er forlængst borte⁴).

Der mindes lidt om store Herrer. Gaardene Olstrup og Christianssæde trættes om en Skov. Manden fra Christianssæde fik en Bonde til at sværge med Jord fra Gaardens Mark i Træskoene og Løv fra Gaardens Skov i Hatten, at han stod paa Tostrups, nu Christianssædes Jord og under samme Gaards Skov — og saa fik Christianssæde Trætteskoven, den ligger paa Herredsgrændsen: Søndre—Fuglse Herred⁵).

Herremændene spiller om Jord paa samme Herredskel. Løjet Mose i Stokkemark Sogn stod paa Spil mellem fire Herrer og blev vundet paa Ruder seks, hvorfor Ordsproget siger: »Ruder seks, det var den der vandt Løjet Mose«⁵).

De snyder, og de spiller, men de hegner ogsaa.

Borchardt Rud til Sæbygaard red Jord ind, og Svin vrødede Gærder op, hvor han red, siger Sagnet.

Det hedder ogsaa at Fanden selv paa et natgammelt Føl red Jord ind til Sæbygaard, mens Præsten prækede.

Den, der fortæller det, vil nu hellere tro, at det var Krigsfolk fra Naskov, der byggede dette Jordegærde op, og at de arbejdede om Natten, fordi Dagen var varm. Det ved man, at Borchardt Rud hviler i Halsted Kirkes Gravhvelving med Gyldenstykkets Hue og Silkehoser.

Nu har polske Arbejdere jævnet hans Volde⁶).

Fromme Jomfruer har der været. Der er et Voldsted i Skovlænge, hvor to Jomfruer boede. Da de ikke enedes om det øverste Stolesæde i Kirken, byggede den ene af dem en Kirke i Gurreby, hun vilde være øverst til Stol og lige saa nær Himmerig som Søsteren. Siden mødtes de to Gange aarligt — Jul og Vaar — de to stolte Møer — der var stolte fordi de var fromme — paa en Sten der ligger i en Bæk mellem Sognene: Jomfrubroen⁷).

Bækken og Broen er borte, men Skovlænge Runesten blev fundet derved, og den taler om en Kvinde der rejser Sten for sin Far.

Jomfruerne stander paa Hvilestenen. Kastestenen ligger paa Herredsgrænsen i Løjet, Stokkemark Sogn. Der er tre men paa samme Sted. De kastedes i Slynge efter Stokkemark Kirke — af en Kæmpe siges der, men Slyngekasteren skal være en Kæmpekvinde, hun slog Stenene ind over Landet, det maa vel være fra en af Øerne, Fejø, Fæmø eller Holmene i Maribo Sø — men nu er der bygget Huse af de tre Sten⁸).

Løjet ligger ved den Grændse, hvor der trættes om Trætteskoven og spilles om Mosen, her sattes Stene, og de er tre, thi ved dem kunde baade Sønderherred, Fuglse Herred og Stokkemark Birk mødes paa Stibanke. Eller om Stokkemark lægges under et af Herrederne, da kan Nørreherred komme med, ad Vesterby Sogn og den lange Odde, som Søllested Sogn sætter ud mod Stibanke og Løjet Skov.

Men de Vætter her har boet, og de Offringer her er bragt, vides der intet om.

Vestlolland ligger fjærnt fra Alfarvej og let for Samfærd med sagnrige Kyser paa Slesvig og de fynske Øer — men Sagnene er borte.

Grunden kan søges i at det lollandske Folkehælg blev knyttet til et Midsommertræ hjemme i Landsbyen. Træet smykkedes med Kranse og fejredes med Dans i Midsommer. Vaaren blev ikke hentet i Vildmark hos Vætter, hvor Sagnet kunde bo, og Sankthansblusset var ukendt. Naar Ungdommen vilde fejre Vaaren gik de til Søllested Dyrehave med Begfakler og to Spillemand Pinsedag, — i Dyrehaven og ikke ude i Grændseskoven mod Stokkemark.

Nørre og Sønderherreds Folk havde intet Hælgsted i Vildskov og Ødemarker, men hjemme i Sagnet.

De fromme Møer mødes to Gange aarligt — i Jul og Vaar — paa Sogneskellets Bæk, paa Jomfrubro.

Hjemme i Byerne laa Kærene med underlige Navne. Ved Kopølen i Nøbølle, Ryde Sogn, samledes Bymændene til Stævne, Hundepølen og Skindsækken var Kær i Halsted — maaske de gamle Offervæld.

Midt i Byen stod Midsommertræet med Vidjefletning om Rod og nederste Stamme. Til Midsommer smykkedes det med Kranse. Med Rundgang hædredes det, og Dansen gik. Men nu er alle Vestlollands Midsommertræer borte. De mindes kun enkelte Steder. Østlolland har flere tilbage.

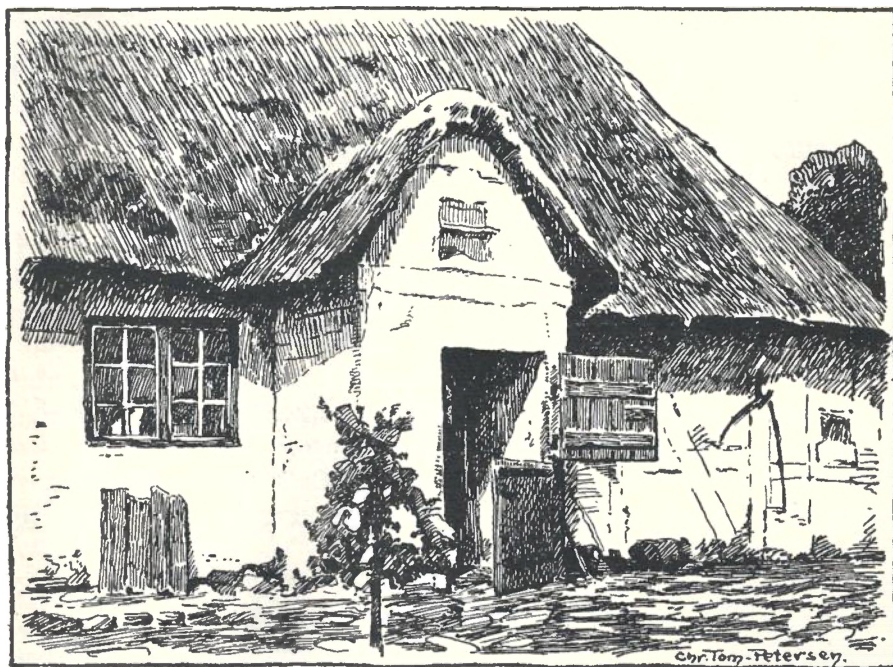
I Stokkemarke kom for nogle Aar siden Præsten og saa Træet smykket til Helg. Han ivrede mod denne Hedendom og sagde: »Jeg ser Galgen rejst, hvem skal hænge i den«⁴).

For tysklærde Præster og bondeoplysende holstenske Herremænd maatte Folket bøje sig paa Vestlolland — og afsværge Fædrenes store Stengrave.

¹) Wimmers Runem. ²) O. Nielsen: Valdemars Jordebog 161. ³) Trap sidste Udg. ⁴) Eg. Opt. ⁵) Æresbog, 28. ⁶) Eg. Opt. (og DS. VI, I, 180). ⁷) Thiele, 218. ⁸) DS. III, 39.

LOLLAND

FUGLSE OG MUSSE HERREDER



HUS I THOREBY, MUSSE HERRED
Midsommertræets Krans ophængt udenfor.

FUGLSE OG MUSSE HERREDER



De to østlollandske Herreder er ringbyggede som de vestlollandske og de fynske flest.

Fuglse Herred ligger i Holeby Sogn, og Musse Herred om Musse Sogn. Men udenfor Ringen har begge Herreder store Bygder i Nord.

Tre Sogne, Nebbelunde, Fuglse og Krønge har Enemærker ved Holeby Sogneskel, de to sidste ved Byen Hillestolpe. Her ved Helgstolpe, Tingstøtten, kan Fuglse Ting have været. Galgehøjen er overfor ved Holebys vestlige Skel.

Musse Herred har haft Ting i Musse Sogn, paa Nordskellet i Kongestolpe eller Sydskellet i Stilundene?

Sagnet siger, at de første Kirker byggedes udenfor Tingssognene, hvad der tyder paa at Musse og Fuglse er Herredsting fra Hedendom. Fuglse fik sin første Kirke i Ringsebølle. Om den kæmpede Brødrene Ring og Odder (Stærkodder). Ring vandt, det staar i Stenbillede over Kirkedøren.

Den samme Broderstrid om Kirken udenfor Herredstinget kendes i Musse Herred, men der bygger begge Brødrene Kirker, fordi de ikke kan enes sammen: Slemminge og Fjelde. — I Fuglse og Musse maatte saa Gudehovet være endnu en Tid.

Udenfor Herredstingene laa der maaske fra gammel Tid nogle Birker i Guldborgland paa Nordkysten¹), og paa Sydkysten har Kjettinge Sogn i Frejlev By vist Danmarks stærkeste Bylav, delt i Tredinger med en Overoldermand og tre Underoldermænd og egen Rettergang i alle Sager. Der søgtes ikke Ting udenfor Lavet. Svære Kampe førtes med Herregaarden om Ret til Bondeskoven, der skulde være givet af Dronning Margrete. Bønderne knækkede Fogedens Ryg paa Knækkerygstenen, og over ham rejstes Skallekorset. Frejlev Skalke de selvstaaende Karle skulde give Kongen Bod for Drabet, tolv hvide Stude med røde Øren. Paa de to maledes Ørene røde, og det kendtes,

men Kongen tog godt imod Skalkenes Bod. For de var Kongsmænd, Rigets Bønder fra Dronning Margretes Tid²).

Vesterude ved Grændsen til Sønderherred boede Røvere i Brinkes Hule, Christianssædes Skov, men de kom som saa ofte i Uheld for en Pige, der strøede Mel ud til Hulen, saa Vejen var synlig, og Røverne blev fangede.

Mere mærkeligt var det, at Røverne havde lagt sig ind i Tirsted Kirketaarn. En Pige blev ogsaa her deres Bane, hun var hos dem i syv Aar og kunde se sin Moder sidde og synge i Kirken, men ikke slippe derfra, før hun lod sig falde ud af Taarnet. Efter dette Jomfruspring fangedes Røverne³).

Det er de mest lovløse Tilstande, hvor Røvere boer under Kirketag, og det kendetegner noget i Vestlollands falmede Minder: lovløst Folkeliv.

Inde midt mellem Fuglse og Musse Herreder boede Kongerne ved Maribo Sø, Kong Bork paa Borgø og Kong Rev i Landsbyen Revshale ved Søen. Det skal vel være Herredskongerne, Bork i Fuglse og Rev i Musse Herred. Og de var gode Venner. Som Sagnkonger hos Sakse gav de Løfte om at følge hinanden i Døden. Bork var den største Ræv, han lod bære Bud om sin Død, og Rev var tro i Løftet, han hængte sig. Saa fulgte Bork ham, og de hviler begge sammen paa Borgø.

Nord for Maribo sad Kong Lysing i Lysemose, en skovgroet Holm i Søen, om ham er intet mer, men en Kong Grim boede sammested paa Bjærget Højslette, hvor han havde sin Borg, som nu er Landsbyen Grimstrup. Jens Grim kaldes han ogsaa, han tabte sin Kniv, og ved at vise den frem kom hans Fjender ind paa Borgen og tog Magten her, da han ikke var hjemme. Grim stredes ogsaa med en Trolld, men Trollden tog hans Sværd. Det gaar nu Grim hver Nat og leder efter i Skoven.

Det skal være denne Jens Grim der solgte Skinninge Marker til Dronning Margrete, som her byggede Maribo, fordi Lyset skinnede som Jærtegn mellem Skove⁴). — Endnu skinner Lys af en stor Ild nær Maribo ved Engestofte. I Bursø Sogn, Fuglse Herred laa Skatten, som siges at være opgravet, men som vist skal være Landets Skat, Kongeløsen⁵).

Der er tre Konger om Maribo Sø, lignende som ved Silkeborg-

søerne: Bork, Ræv og Lysing, den sidste gaar over i Kæmpen Grim, der tilsidst bliver en jordsælgende Herremand.

Tre Konger skal der ogsaa have været paa Fæmø. De maa sidde paa Øen som Søkonger og raade Landet: Fuglse, Musse og under et Vestlolland. Paa Fæjð deler Folket, Fæjbattingerne, Øen i et Nørre og Søndre Herred, som hørende til Vestlollands Nørre og Søndre Herred⁶).

Der skal være tre Konger, men Kæmpen som gaar gennem Landet synes at være den samme i Musse og Fuglse Herred. Han vilde over til Falster og tog Jord i en Sæk for at fylde Guldborgsund, men Jorden løb ud af Sækken, dannede først en Vold, der skiller mellem to Landsbyer, og som ender i en Banke, Lollands højeste, Luskebakken, der faldt hvor han hvilte. Da han saa at han havde tabt det meste af sin Byrde, slængte han det, der var tilbage, og svor, at paa dette Sted skulde ingen levende faa Ro til at bo. Det skete saa, for her blev Fuglse Kirke bygget, en Fjerdingsvej fra Luskebakke.

I Musse Herred hedder Kæmpen Hund, og han byggede Hunseby Kirke. Der sidder hans Hoved hugget i Sten fem Alen fra Jorden og fire Alen derunder hans Navle. Det er Kæmpens Højde. Han boede ved Hunsaa, og holdt stræng Ret blandt Folk. Paa Vej til Askø druknede han, og Folket fejrede hans Død med Glæde.

I Fuglse giver han Kirkested, i Musse Herred bygger han Kirke og holder Ret ved Grændsebækken. Hans Færd mod Øerne Falster eller Askø lykkes ikke, thi paa Øen raader ikke Kæmpen men Kæmpkvinden. Han skal blive ved Hunds By, hvor Troldstuen, maaske Lollands eneste Vættehøj, hver Julenat staar paa gloende Pæle. Saa kaster han Sten mod Øerne, Dørstenen vest for Fæjð Kirke er kastet fra Ravensby Bakke og vender sig for nybagt Brød.

Et Sted skal han mødes med Kællingen.

Maaske i den Guldkaret der staar paa Dragsbjærg paa Fæjð, men ellers siger Sagnet, at Palle Rosenkrantz, et Navn han senere har faaet, svor sig falskelig til en Eng udenfor Hardenberg Have. Han lod sine Folk tage Jord af Haven i Skoene og sværge, at de stod paa deres Herres Jord paa Engen. Men der var en gammel Kælling, som ikke kom med i den Mened. Hun render endnu paa Engen ved Nat: Jeg vil med, skriger hun⁷). Det er hendes Javetut.

Herren der farer om Jord, og Kællingen der skriger i Enge er ældgammel Ve.

Stednavnet Hydesby, og Hydeskov ved Grændsen mellem Guldborgland og det øvrige Lolland kan tydes lollandsk som Plovfuren til Skellet, Hyde. Hydeskov er Grændseskoven — Skovkællingens eller Ellefruens Sted, hvor det skingrer af Vætternes Veraab.

Der er et Helligsted i Hydeskov. Vejfarende, som kommer forbi det, kaster Grene i en Dyngge ved et gammelt Vad. Dyngen kaldes Stikhob. Mon ikke Stilund syd i Musse Sogn og Stilund i Frejlev Østermark og Stibanke mellem Sønder og Fuglse Herred har haft Stikhobe?

Hydeskovens Helgsted holdes stadig vedlige med Grene paa den lille Høj. Ingen ved hvorfor. Og ingen, som kender Vejen og følger dens Skik, spørger hvorfor. Det vides kun, at her skal man stande, yde sit Offer, hvile^s).

Hvilen er hellig som Døden.

Her ved Hardenberg findes ogsaa Hvilestenen med Fodspor efter den Jomfru der blev ført bort af Fanden. I ældste Tyding vel, den Elvermø der blev fanget af Bydeguden, af Kæmpen.

Mærkestene er sat langs Lollands Øst- og Sydkyst.

Gamle Rettersteder kaldes de i Stensore i Ørebygaards Skove.

I Grence Skov er en Sten, der hver Nat bliver rød efter et Drab her er sket. Et Offersted.

»Den hvide Mær« ligger i Stranden udfor Priorskov, kastet af en Trolde fra Væggerløse mod en Trolde i Thoreby, vender sig naar den lugter nybagt Brød, og er saa stor at en Vogn kan vende ovenpaa den.

Flere troldkastede Stene fra Falster ligger her paa Guldborgsunds Kyst i Flintinge og paa Falstersiden paa Hasselø.

Paa Fuglsang Mark er atter Stenen med Fodspor i et Dige.

Knækkerygstenen paa Frejlev Strand er Retterstedet hvor Frejlev Bønder dømte Fogeden.

Den rødskjoldede Sten kommer igen mellem Frejlev og Nysted. Køretøjer staar i Fare ved den.

Høvænge Stenen i Ulvslev Dødemose kan mellem Vester og Øster Ulvslev maaske have været et gammelt Herredskel. Et andet Mærke mellem Musse og Fuglse Herreder er en Sten med Jomfrusporet,

hvor Fanden tog hende i en Have i Godsted. Det er den tredje Fodsporsten i Musse Herred.

Den fjerde er i Fuglse Herred ved »Smørbjæret«, Lundehøje, Errindlev Sogn, overfor Stenen i Dødemose. Der var Fodspor af Menneske, Hest og Faar, og den laa paa opløjet Mark, skaanedes ved Rydning, men er nu borte.

Lidt vestpaa Sydkysten laa en troldkastet Sten paa Bjerre Mark, mod Taagerup Kirke. De smaa Børn græder under Stenen, de hentes her — og den vender sig for varmt Brød⁹).

Ved disse Stenmærker ligger Kæmpehøje fra Vignæs, Lollands Nordøstkyst, og til Stenen paa Bjerremark, men ikke vest for den ad Rødby til ud i det sagntomme Land. Inde midt i de ringbyggede Herreder er der heller ikke Sten eller Høje. De findes ude i Ringen mod Grændsen: Slemminge, Fjelde, Godslev, Herridslev, Kjettinge¹⁰).

Hvor der ikke var Mærkesten eller Høje gik fremmede Sømænd i Land og satte nye Mindestene med Runer, der mælder at det er Sydsvenske som vil mindes her.

Den første Sten paa Landet satte de ikke langt fra Troldestenen paa Bjerremark i Taagerup Sogn. Det lader sig tyde i Runer.

»Østens Sønner rejste Sten denne efter Sparle, Broder sin, Søfarer med Asbjørn Næb.«

Længer ind i Landet naede de med Sæddinge Stenen. Da havde Vikingen faaet lollandsk Giftermaal, og Konen hædrer ham højt.

»Tyre lod gøre Sten denne efter Viking Værgesin, han var tryggest i Lande af Sydsveerne, der kom syd over Nordhav til Lollands Ø. Bedst han blandt Sydsveer og mindeværd.«

De stiger frem mod Vest og naar hen mod Sønderherredsgrændsen. Dær sættes Minde i Tirsted, Røverbyen, over tapre Mænd og deres Flok:

»Asraad og Hidulv rejste Sten denne efter Frode, Frænde sin. End han mon Føreren være, men han fandt Døden i Sverig og foer i Fregers Hærlid af Vikinger alle«(?¹¹).

— Sveerne gik ned i Sydslesvig, hvor de værgede Danevirke og giftede sig ind i Ætten, og den slesvigske Asfrid satte som den lollandske Tyre Runesten over sin Mand, Sydsveeren Gnupa.

Med sine Søfarere slutter Fuglse Herred sig nær til Søndre Herred og til Slesvig, men med sin Kæmpetrold følger det Musse.

Der fæstes Samfærd fra Sydsverig, Skaane over Lolland til Ejder.

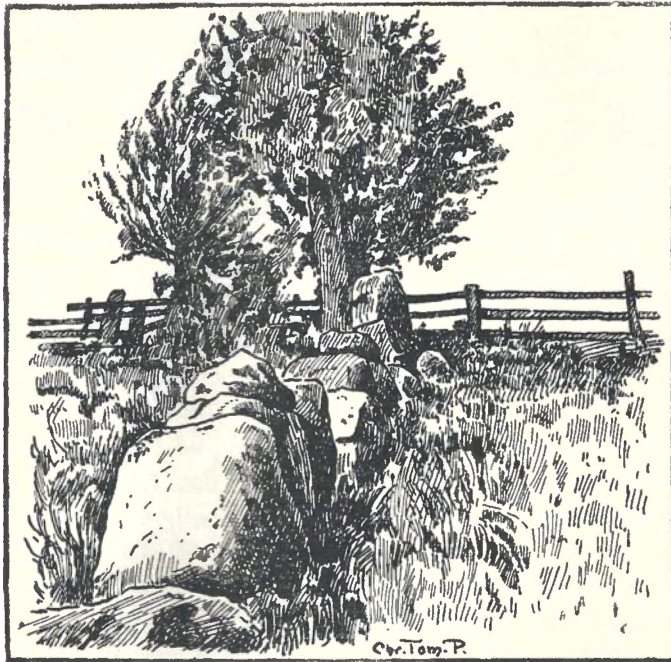
Den lollandske Sydkyst, hvor der ikke var Høje og Mærkesten, laa i tusinde Aar og ventede paa sine Runestene for de minderige Sveer der spændte Nordens Bue mod Syd.

De hædres — men Vendernes Hærgen paa Lolland har intet Minde givet.

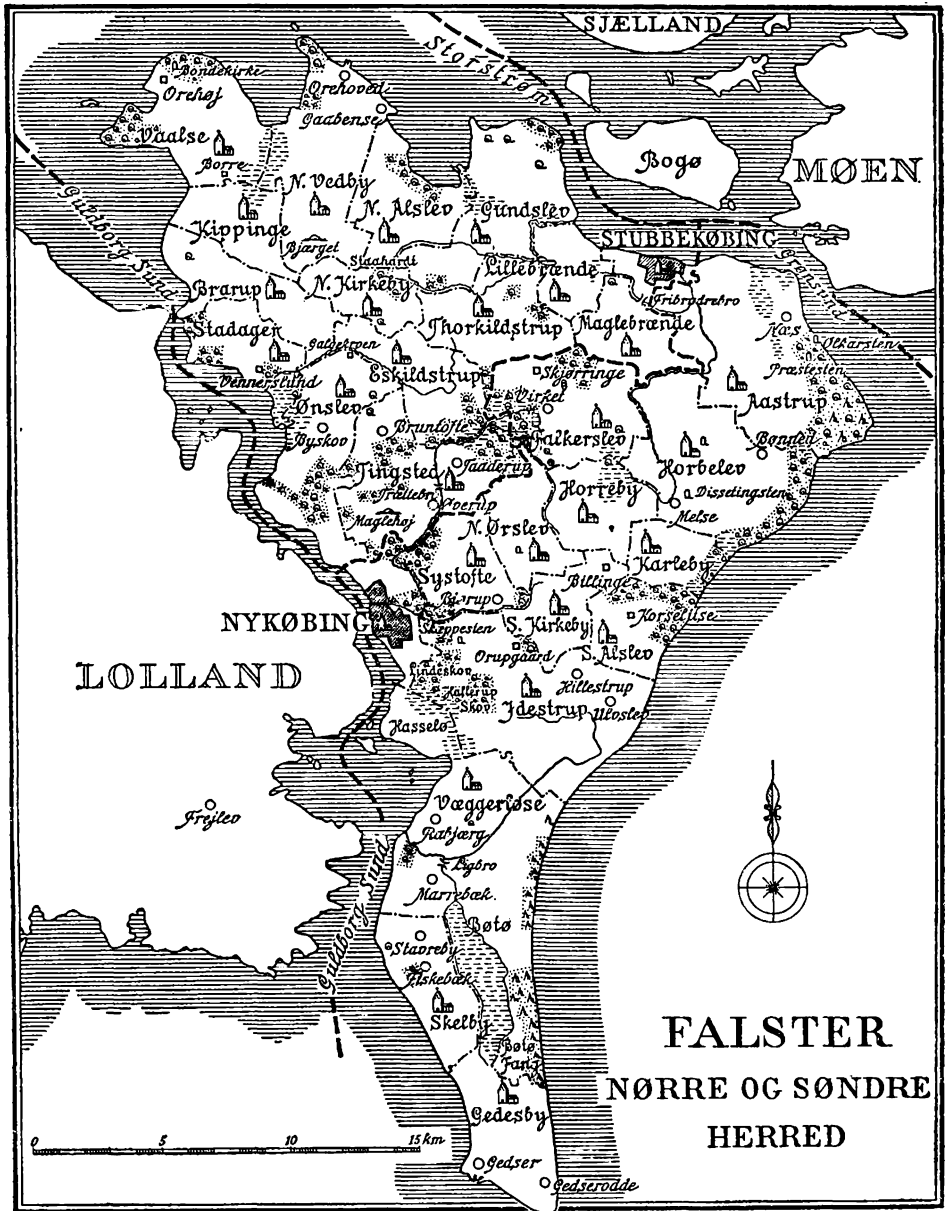
¹⁾ Thiele, 219. Trap s. U., 140, 185. ²⁾ DS. IV, 428 og Eg. Opt. ³⁾ Thiele, 372. DS. IV, 515, 521. ⁴⁾ Thiele, 216, 277. II, 88. DS. IV, 1, 3, 5. ⁵⁾ DS. I, 353. DS. III, 479. ⁶⁾ DS. IV, 7. Trap s. U. ⁷⁾ Thiele 218. DS. I, 353. DS. IV, 14. DS. VI, I, 33. Sktg. 1889, I, 30. Loll. Falst. hist. Aarb. 1925, 127. ⁸⁾ Jyllandsposten ⁹⁾ 1/26. ⁹⁾ DS. IV, 270. DS. VI, I, 47. D. Studier 1922, 185. D. F. S. ¹⁰⁾ Trap s. U. ¹¹⁾ Wimmer Runemindesmærker.

FALSTER

NØRRE OG SØNDRE HERRED



KAMPESTENSCÆRDE, HASSELØ



FALSTER
NØRRE OG SØNDRE
HERRED

Grændsen mellem Falsters Herreder staar i Dag som den stod i Valdemars Jordebog: fra Stubbekøbing til Nykøbing, unævnt er Falkerslev af Sønderherred, synes at kunne føres til Nørreherred. I Falkerslev Sogn er Byen Virket, som har fastholdt Bylavsskikke, muligt et gammelt Værnested.

Begge Herrederne er ringbyggede, Nørre Herred om Nørre Kirkeby og Søndre Herred om Sønder Kirkeby — med tilstødende Kystsogne udenfor Ringen. Her ser det ud somom Sognedelingen kunde være udført efter Kirkebyerne — anderledes end paa Lolland. Men Tingsted By ligger som ofte Herredsbyer sydligt i Herredet og viser en gammel Herredsdeling. Maaske har Tingsted nær Virket været Fællesting.

I Sønderherred er Dissetingsten i Horbelev Sogn. Et Helgsted har der været i Hillestrup, Idestrup Sogn, hvor en Mark hedder Kranget, den var gammel Ejendomsjord midt i Fæstegodset, og Sagnet siger at Idestrup Kirke skulde have været bygget her, men Trolden stod imod den. Kranget er Vætternes Helgsted, maaske Mødestedet for Gedserbygdens fire Sognes Lilleherred og det øvrige Søndre Herred, før Sønder Kirkeby fik sin Kirke.

Tingsted Sogn midt paa Falster bærer tydeligt Navn for hvad det har været. Tinget kan have staaet paa Maglehøj. Vejen derud ad fra en stensat Bro sydvest for Kirken i Tingsted By og til Øverup kaldes Trættevejen. Muligt, men sjældent er at Tinget holdtes som her ved Broen inde i Byen¹).

Paa Trættebro har Mænd mødtes i Trætte, og paa Trættebro sloges Nisserne, der stjal Hø i Øverup Enge, Tingsted og Øverup Nisser.

Den gamle Alfarvej gik fra Tingsted ad Trættevej forbi Maglehøj og Kongeegen ved Bruntofte Skov og Galgekroen i Ønslev Sogn. Ved Trættevej ses Landmaaleren i lysende Lue, for han maalte falsk. Lidt nord for Trættevej kæmper Præsterne som Nisserne. Tingsted-

præsten manede Ønslevpræsten i Taaderup Præstegaardseng, hvor et Vandhul kaldes Præstespanden. Men der stod en gammel Kælling og hoppede paa et Træben paa Øverup Gade, hvor Trættevej ender, hende fik Præsten ikke Magt med. Det er vel hende, som ikke kom med i Meneden — og som paa Lolland raaber: Jeg vil med. — Hun er altid med paa en eller anden Maade. Hendes Folk er Ellefolkene, som boer i Egemose og i Tingsted Skov, der bærer det sære Navn Hanenov Skov. Man kan se dem staa sovende op ad en Ellestub, og kan faa dem til at tjene sig, om man lægger dem Gudsord — Salmebogen — eller Fandens Bog Cyprianus — under Hagen. De danser ikke og daarer ingen her, disse Træbenkællingens Folk i Ellestubbe³).

Der boede Ellefolk og Højfolk paa Falster, mere kendt end paa Lolland, men velsete er de yderst sjældent.

Fra »Bjærget« syd for Nørre Vedby laante de Bageværktøj i Gaarden, og naar det bragtes tilbage, stod Ovnragen med Skaftet i Jorden og en Simle sat paa Bladet³). —

I Virket leger Børn fra Højen og fra Byen sammen, og Højfolk varmer sig om Natten ved Gaardens Ovn, men en Tigger, som fik Lydær, skjulte sig i en Halmknippe og kastede kogende Vand over Væterne. Saa flyede de Egnen⁴).

Lindormen blev brændt ved Stubbekøbing, da en klog Mand tvang alle Orme i Baal. Selv sad han under et omvendt Kar, det tog Lindormen med sig i Baalet, men Manden slap fri. Før Døden mærkede Lindormen sin Grændse og slog en Kløft ved Fribrødre nær Stubbekøbing⁵).

Der er ogsaa Tale om en Lindorm ved Gundslev, den blev dræbt og gravet ned — hvordan mindes ikke — men Kirkedøren der var blevet flyttet, blev siddende i Nord⁶).

Herredskellet er ved Stubbekøbing. Ved Gundslev, Thorkildstrup, Lillebrænde er et gammelt Skel mellem et Nord- og et Østfalster. Det staar endnu som en uskreven Lov.

Sagnene kender ogsaa en Tredeling af Landet.

Falster havde tre Konger, de sad i Vaalse, Nordfalster — paa Gedser, Sydfalster og paa Næs, Østfalster.

Vaalsekongen kæmpede med Bogøkongen — eller Dronningen — og vandt, men hun fik Lov at høste endnu en Sæd af sin Ø —

hun saaede Bøge og Egetræer. Vaalsekongen var mægtig, hende magtede han ikke.

Hans Ø bærer Navnet af Volds Ø, og han boede paa Borreslot, det er borte. Der mindes en Sten med Ring, hvor han bandt sit Skib⁷).

Østfalsterkongen paa Næs vides der intet om, men Thorkildstruperne, som endnu vil være de fremmeste Folk, havde deres Høvding Thorkild, der byggede Kirken, men selv hviler med Guldsadel og Guldsværd i den Høj, hvor Kirken skulde have staaet, i hedensk Jord som Bygderider, men som Bisp staaer han skaaret i Træ i Kirken og kaldes af Folk som den der gav Byen Navn⁸).

Østenfor Thorkildstrup sad der en Herre i Bønned, saa rig at han kunde sætte Dalere paakant derfra og til Nykøbing, og han vilde bygge en Hvælving over hele Vejen. Paa den Vej boede en Konge i Bellinge, og han vilde grave en Løngang til Bønned, for han bejlede til Datteren dær. Hverken Hvælvingen eller Løngangen blev til. Bellingekongen vendte sig til den anden Side og havde et stort Slag med Kongen af Nykøbing mellem Kirkeby og Alslev Sogne, hvor Stedet hedder Staahardt.

Vindemose hedder en anden Slagmark, hvor Sydfalster Kongerne i Skelby og Stavreby kæmpede, og Skelby vandt ved Vindemose nær Skelby.

Paa Ligbro syd for Væggerløse stod Kampen mod Venderne. Her var gravet Sejlløb gennem Landet, men det blev dæmmet med Plove og Harver, naar Venderne kom, og Ligbro er Stedet hvor Landevejen nu gaar over Lavningen, der før var en Strøm. Det hænder at vejfarende ikke kan komme frem her⁹).

Udenfor den dybe Værnegrav og i Landet der var i Vendernes Vold boede en Frue paa Gedserodde i Samlag med Djævelen. Da han skulde hente hende, sendte hun Bud om Hjælp til sine Brødre i Tyskland, men før de naaede Land, saa de hendes Borg synke i Lue. Der siges ogsaa at hun var en Heks og blev brændt, fordi hun helbredede Folk. Hendes Broder kom først da Baalet luede. Men hendes Færd er ikke endt. Fru Hummelummer kører hver Nat fra Gedser til Nykøbing med sorte ildsprudende Heste. For hendes Skyld maa Vægteren aldrig raabe Klokkeslettet to. Og ud ad Byen kører hun — hvorhen vides ikke¹⁰).

Mødes hun med Goen, den farende Bygdegud, han sidder i Nørre Vedby Bjærg — hos Vætterne der giver Simle paa Ovnragen — og før Jul rider han til Vaalse, hvor hans Kæreste sidder i Orehøj. Glad rider han ud til Højtid — Lys skal staa i alle Ruder paa hans Vej, og Øl offres ham i Vaalse — men mørk kommer han tilbage, naar han rider fra Kæresten — og alle Ruder skal være mørke. Da kaldes han ogsaa Knud. Knud har drevet Julen ud.

Goen skal ride gennem Landet, men her rider nu en Herremand med Ridefoged fra Vennerlund med ildene Heste og sorte Hunde gennem Klodskov.

Horsejageren, der om Natten driver om med Kvæget, kendes særlig ved Hannenov Skove¹¹).

Ved Virket farer Kong Valdemar efter en Ellefrue med store hvide Bryster. Bonden maatte holde hans Hunde til han fangede hende. Men Volmer er ikke hjemme her. Det er Goen der fanger Ellefruer, og det gør han i Ulvslev, Idestrup Sogn. Saa rider han fra Vaalse til Gedserbygden, hvor Fruen raader¹¹).

Hos hende løbes der om Land. Med seks sorte Heste paa hver Side fik en Mand Lov til at løbe Land ind ved Bøtø, men da han var ved at vinde hele Gedserlandet, slog Kongen ham ihjel. Nu løber de tolv sorte Heste herreløse paa Botø Fang, der hed Maglebøtø. Manden farer der ogsaa, han kaldes Malbøttingen eller Marripytten¹²). Muligt har denne rundgangende Vætte været Kvinde. Manden skal ride og gærde Landet ind i Strid med Præsten. Marripyt løber med Hestene i Strid med Kongen, og han tager hendes Land, fordi hun er Ellefrue.

Sydfalster er skilt fra Nordfalster ved en Række Sten, og flere af dem er Ellefruens.

Ellefruens Sæde ligger i Lindeskoven syd for Nykøbing. I Hallerup Skov er Maren Joppes Sten, slynget fra Lolland efter Idestrup Kirke, og Mallemosegretes Sten, hvor Ellefruen fra Maglemose holder til. Kæmpekastet er en Sten i Bjørup efter Systofte Kirke — men her ses baade Ellekongen og den mægtigste af alle Ellekvinder: Maglemosegrete. Skæppesten med udhugget fireegget Hjul, ligger ved Vejen øst for Nykøbing ad Orupgaard til. Ølkarsten og Præstesten er i Skoven ved Østersøen, Aastrup Sogn. Mellem Skæppesten og Ølkarsten er Stene der vender sig for nybagt Brød i Nørre Ørslev og i

Horbelev, Dissetingsten ved Melse. Desuden i Horbelev Pilgrimsstenene, hvor en Røver der gjorde Bod som Pilgrim jordedes¹³).

Denne Stenrække gaar skraat gennem Landet syd for Herredsskellet. En anden gaar langs Guldborgsundskysten, men ingen langs Østersøkysten.

Paa Vaalse er Stenen, hvor Kongen bandt sit Skib — Rævestenen i Skiddenvigen, hvorfra Børn kom — og Lysemastenen i Stranden, hvor den lede holdt Udkig. Bondekirke er ude i Skoven. Fra Vaalse gaar en stentom Kyst ned til Byskov, her er en Sten, hvorfra Børn kom. Paa Hasselø en Sten »der ligger for noget«¹⁴).

Saa kommer Kampen først med Lollænderne. Fra Frejlev slog de Sten efter Væggerløse Kirke, og Stenen faldt fingermærket i Stranden ved Rabjærg. Den kaldes Bredsten, fordi den kastedes over Bredden, Sundet. Overliggeren til en Dysse i Fiskebæk Skov er et Heksekast. Paa Marrebæk Mark maa en Sten ikke flyttes. Paa Skelby Strand hentes smaa Børn fra en Sten.

Sydligere er intet Stenmærke, men ude i Bøtø findes Gunders Sten, helliget ved en lille Hyrdepiges Død i Stormflod¹⁵).

Sydlandet er helliget en Kvinde. Nordlandet tilhører Kongen. Han jager ved Herredsskellet i Virket og drager mod Nord. Han hviler sig paa Stenskellet sydfor, Ellefruernes og Mallemosegretes Sæde.

Hendes særlige Egn er Gedserbygdens Sogne, fra gammel Tid fire: Idestrup, Væggerløse, Skelby og Gedser, men denne Bygd tager Kystlandet op langs Østersøen og lægger Sten gennem Landet. Senere danner Sønder Kirkeby en Sognering omkring sig, og der sættes Herredsskel nord for Stenskellet.

Nørreherred faar en Hjort, og Sønderherred en Svane i Skjoldet. Som Lollands Nørre og Sønder Herred faar Ploven og Skibet.

Sydøstbygden finder Samfærd med Møen. Først i Kamp. Kong Grøn af Møen eller Grøn Jætte gik i Land og vog syv Falsterkæmper, der hviler i Høje ved Aastrup. Grøn Jætte er Møens Goen, der ellers fanger Ellefruer. Han lægger Sydøstfalster under sig. Saa siger Sagnet, at Møenboerne søgte Kirke paa Falster i Horbelev, den første Kirke — hvilket vist maa være det gamle Gudehov. Møenboerne træder over Sundet paa en Horsepande, et Hestehoved — som om Helhesten bar dem. Men Hedendommen svinder af Mindet, og nu synges

Visen om Hr. Truels Døtre fra Møen, som paa Kirkevej i Aastrup Skov blev grebet og dræbt af tre Røvere, som var deres bortstjaalne Brødre. De to Røvere stejledes øst for Horbelev Kirke, den tredje gjorde Bod paa Pilgrimsfærd og jordedes under Pilgrimsstenen i Horbelev, da han kom tilbage¹⁸).

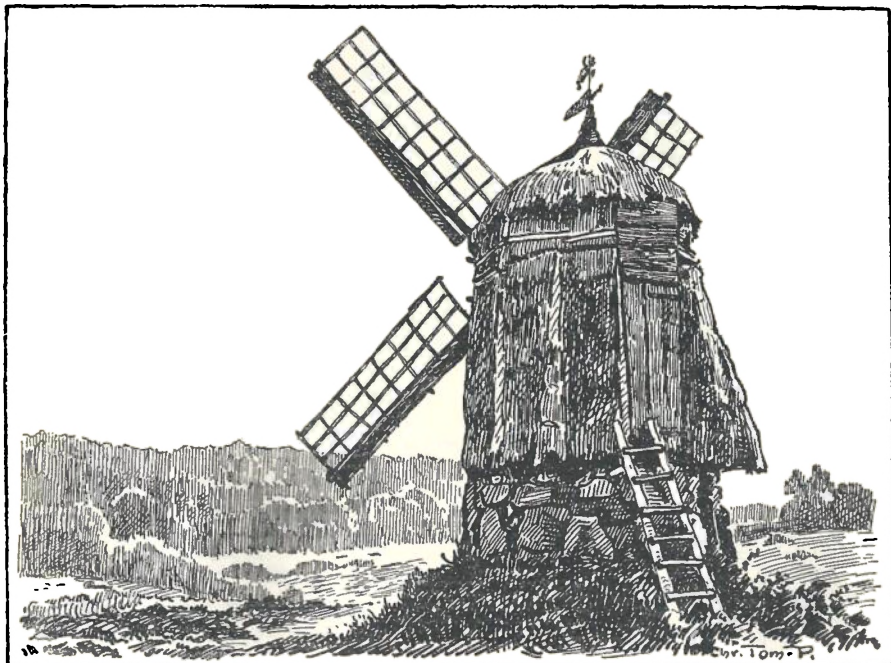
Den Vise der kendes mængstedes i Landet binder Falster til Møen — Møen til Bornholm og Bornholm til Skaane.

Den synger Sagenes Sang om Grændsekamp i Kvindeve og Mandsvælde.

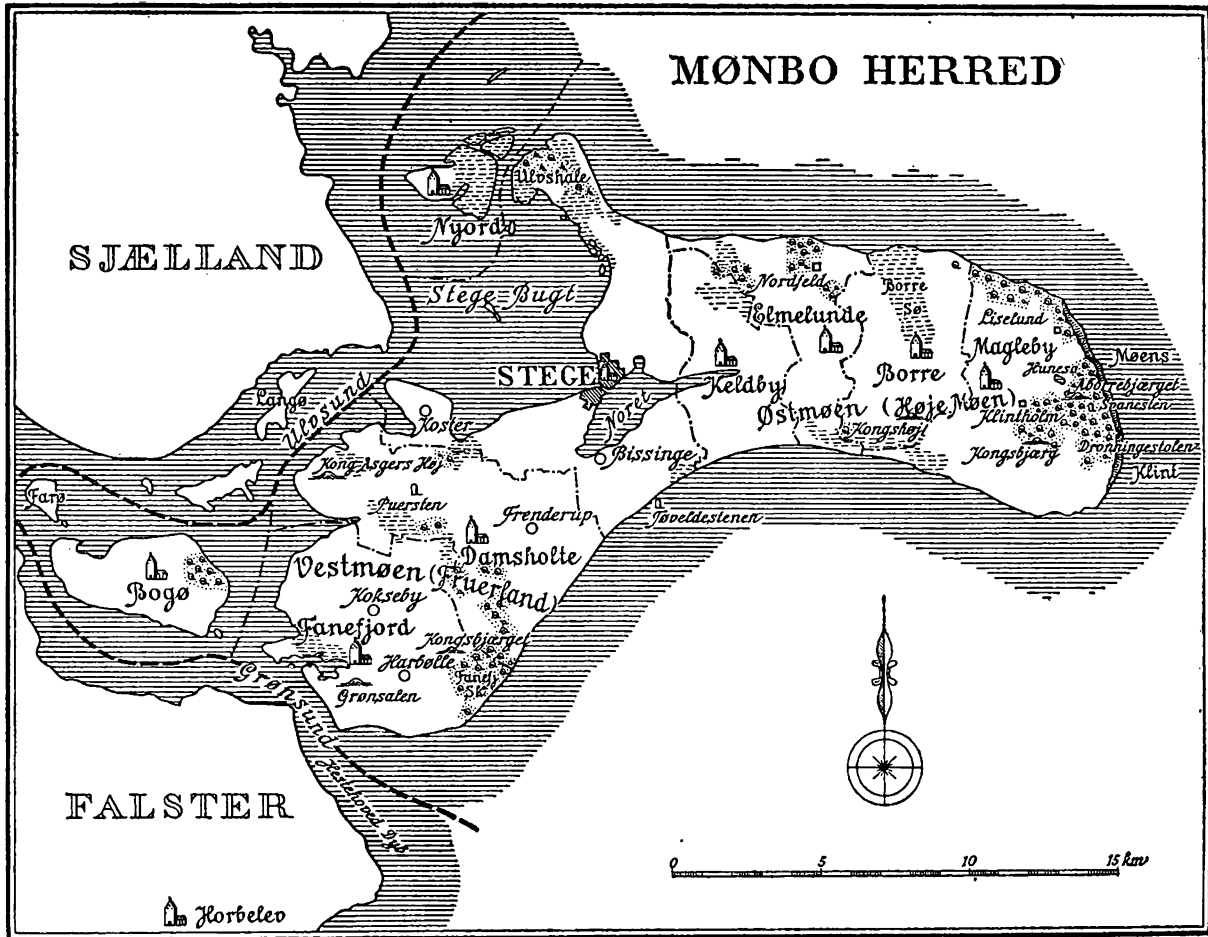
¹) DS. III, 175. ²) Sv. Gr. II, 71, 77, 78, 91, 95, 101, 102. ³) Eg. Opt. ⁴) Sv. Gr. II, 75. ⁵) DS. II, 197. ⁶) Eg. Opt. ⁷) Thiele II, 50. Sv. Gr. II, 70. Eg. Opt. ⁸) Sv. Gr. II, 70. Ds. III, 84. Sktgr. 85, II, 177. D. F. S. ⁹) DS. IV, 24, 57, 58, 205. ¹⁰) Thiele II, 86. Sv. Gr. II, 96. DS. IV, 247. ¹¹) Sv. Gr. II, 92, 95. Æresbog, 55. D. F. S. Sv. Gr. II, 93, 94. ¹²) Sv. Gr. II, 72. DS. III, 107, 360. ¹³) DS. II, 18. DS. III, 23. Sv. Gr. II, 78. Aarb. f. n. O. 1875. D. F. S. Thiele I, 364. ¹⁴) Eg. Opt., D. F. S. ¹⁵) DS. III, 44. D. F. S. Eg. Opt. ¹⁶) Thiele I, 362. II, 119. Sv. Gr. II, 70, 71.

MØEN

MØNBO HERRED



HALMTÆKKET MØLLE VED HUNESØGAARD, MØEN



Falster har en Lindorm i Fribrøddredalen ved Saksjøbing, Møen har en i Kongsbjærgtet ved Fanefjord Skov. Den vandrede mellem to Høje, og dær vokser ikke Græs. Præsten vilde engang mane den, men kunde ikke. For den værner Landet. Der er Tale om en anden Lindorm paa Langø i Ulvsund, den skulde Bønderne have drevet bort med Stenkast. Det lyder ikke som vanligt').

Fra Falsters Pilgrimssten i Horbelev var der Gang over Sundet paa Horsepander til Pilgrimsstenen ved Kokseby i Fanefjord.

Som Højbjørnene leger med Bønderbjørnene i Virket paa Falster, leger de i Bissinge ved Stege Fjord²).

Sydfalster er Ellefruernes Land. Overfor ligger den Halvdel af Møen der kaldes Fruerland.

»Her hviler Grøn med Fane sin
som trættet raske Hjort og Hind.
Tak Bonde god den dyre Gud,
nu gaar du tryk ad Sundet ud.« — Saa lyder et gammelt Rim.

Grøn Jætte er Bygdeguden, og den eneste af dem alle der har sin Frue ved Siden. Grøn og Fane: Grønsund værger Fanefjord: Fruerlandet.

Tak Bonde god den dyre Gud —

Grøn Jætte var det der vog de syv Kæmper med Spyd paa Falsters Fruerland, og nu hviler han med sin Frue Fane i Jættegraven paa Harbølle Mark i Fanefjord Sogn: Grønsalen.

I Frenderup havde han sin Hvilesten, hvor han sov, det er vist paa Grændsen af Fruerland³).

Lidt derfra ude paa Stranden ligger Tøveldestenen. Der kan vendes paa den med Hest og Vogn. Den er kastet fra Skaane mod Magleby Kirke, saa den slog Taarnet ned.

Samme Kast er Svanesten paa Aborrebjærgtet.

Flere Sten kendes som Landemærker: Svømmestenen ved Stege, hvor-

til man svømmer ud. Klagetvedstenen ved Borre, der skylles af Hav fra tre Sider paa Sogneskallet. Ristestenen i Grimsdal med en Skat under. Puersten i Damsholte Sogn. Paa Grøns Grav er en Klingresten⁴).

De ligger om Møens Land, der gælder et Møenbo Herred uden kendeligt Tingsted. Landet deles i Vestmøen (Frøerland) og Østmøen (Høje Møen): Grønsal og Upsal.

Dær raader Grøn Jætte i Grønsal og Jætten Upsal paa Høje Møen.

Grøn kæmper mod Falstringer i Vest — Upsal, der ogsaa kaldes Klintekongen gaar sammen med Klintekongen paa Stevns over Havet imod Grap, Kongen paa Rygen.

Grøn hviler med sin Frue i deres Grav, hvor Stenen klinger med Vellyd.

Upsals Dronning kendes kun af Dronningestolen paa den høje Klint, selv har han en Hule hvor ingen tør komme. Man gribes af Rædsel i Loshullet. Men en ung Karl naar dog frem i Hulen, og Jætten hilser ham ligesom i Holger Danskes Sagn.

Grøn har sin Hvilesten at sove paa. Upsal har en mærkelig Abildgaard og en Kilde der vel kan findes, men aldrig mere genfindes.

Begge er de ridende som Bydeguder og farer efter Ellefruer — Havfruer siges der — ovre paa Falster. Men det hænder at Upsal kører i Vogn. Grøn er altid ridende. Bønderne maa holde Hundene mens Jætterne farer. Upsaljætten kræver sin Øldrik, han nøjes dog ogsaa med Vand hos en fattig Kone og drikker det af et Sold. Mon det ikke skal være Mælk han drikker gennem en Si? Og et Offer, som aldrig maa glemmes, er det sidste Høstneg, der skal blive liggende paa Marken til Jættens Hest.

Ved hans Navn sværger Folket: Men Jøtten dog⁵).

De to Jætters Sagn blandes, men tydeligt er det, at han paa Høje Møen er den største, den egentlige Bydegud — og Frøerlands Jætten er mere en Sagnkonge, der hviler i Grav med sin Kone, Folket nære nær end den store Jætte paa Klinten.

Men der er andre Jætter, omend de ikke bærer Navnet.

Engang kom Huno og tog Magten paa Høje Møen. Efter ham kaldes Hunebjerg, Hunesø og Hunes Agre. Han var Sørøver, tilsidst drog han bort til fjerne Riger. Hans Navn findes ogsaa paa Lolland, hvor

Kæmpen Hune bærer Jord mod Sundet, fordi han vil over til Falster. Det naaede han ikke dengang, men maaske har Sagnet grebet hans Stræben og strakt den videre til Herredømme paa Falster.

Hune Søen er blevet hellig og kræver sit Offer: Mand, Mand, Timen er kommen, og du er endnu ikke kommen! kalder den.

Hune synes da at være en Søtrolld — en af Jættens Mænd der drager paa Udfærd. Jættens Mand — eller han selv — er ogsaa den der rider ad et Gærde fra Elmelunde og ud i Svends Mose til Svends Hul, han kaldes ved det æreløse Navn Korfits Ulfeldt, men en Vældets Trold er han⁶).

Høje Møen hylder Vældet og Geddekongen med Tyrehoved der boer i Borre Sø og vogter en sunken Kirkeklokke. Men Landvæterne glemmes ikke. De mindes i det skønne Sagn om Pigen fra Elmelunde der laante en Gyldenstykkets Kjole i Østed Høj til at staa Brud i, og den blev aldrig krævet tilbage. Ellers er det mest Væterne der laaner Kristenfolks Tøj, her signes Bruden ved Højfolkets Kjole. Paa Vej gennem Lolland og Falster, hvor Bonden ofte staar fjendsk overfor Vætten, er det mærkeligt at møde Folket atter som Ven med Jorden.

Men her kommer tillige Havmanden ind. Ogsaa ham er det værd at holde sig gode Venner med.

Da Skipperen fra Borre fandt Havmandens Vante, lod han lave Magen til, og lagde dem begge, hvor han fandt den første, ved Søb-jærg, som nu er en Bakke i Engene. Siden varsledes der mod Uvej. Havmanden sang for Skipperen:

»Hør du Vantevennem min, læg Skuden til Borre ind. Thi Tolk skriger, og Egene knager i Norge.« — Tolk er Farvandet her, og Stormen kom, men Vantevennen reddedes.

De to havde med Vantetegnet givet hinanden Haandslag og knyttet Broderbaand⁷).

Paa Vestmøen i Grønsalen hviler Kæmpekongen Grøn i Fane-fjord og nordfor i Damsholte hviler Kong Asger i Kong Asgers Høj. Som Grøn har han vel slaaet syv Kæmper, inden han fik Hvilested. Det er Fruerlandet med Kæmpevagt.

Paa Østmøen, Højsalen, raader Jætten Upsal, Søtrollden Huno, Natrideren til Svends Mose, Søb-jærggedden med Tyrehovedet og Havmanden der sniger sig med sin Vante ind i Borre Mose.

Det er Jættelandet, men ogsaa her er Fruerskik med Gyldenstykskjole i Kæmpehøjen.

Grønjætte og Upsaljætte værner begge Landet for de Fruer der bo. Forskellen er at Grønjætte staar med Spyd og egne Næver mod Landsmænd fra nære Kyster — mens Upsaljættens med sine Trolde staar mod Fjender udefra. Hans Krigsfolk kaldes Grønjægere. Det er Grønjætte i Upsalsjættens Hird, Kæmpen hos Kongen. Upsal og Grønsal samlet med alle Strandens Sten. Thi som Ellekongen paa Stævns skaber Træer om til Krigere, gør Upsaljættens Strandstenene til Krigsfolk, og med dem redder han Landet.

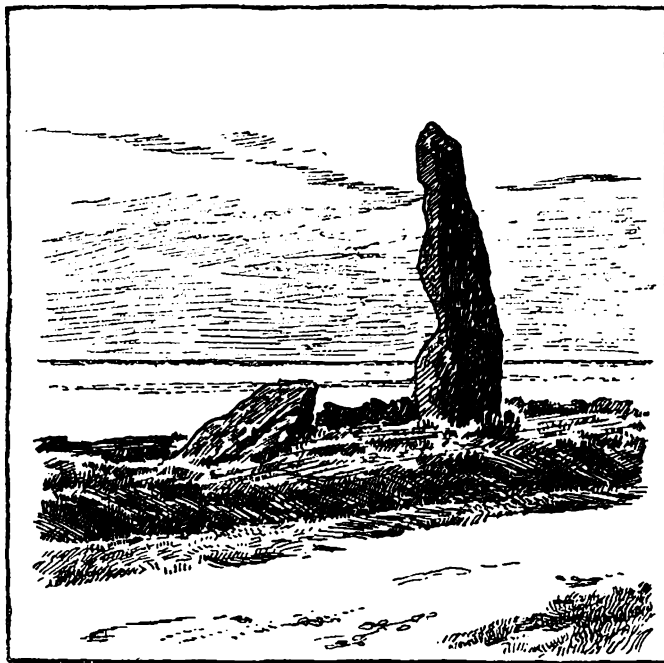
Det kaldes at han rider Kongeridt, han skal have gjort det to Gange og vil gøre det end en Gang.

Hans Kamp føres af Vennen paa Stevns, Ellekongen, og videre paa den fjærneste Kyst af Bornholms Ellekonge og Ellefolk.

¹⁾ DS. II, 178, 182. Ellekilde i Præstø Amts hist. Aarb. ²⁾ Thiele, 127. DS. I, 205. Trap s. U., 515. ³⁾ Thiele II, 120. ⁴⁾ Thiele II, 43, 156. DS. III, 58. DS. IV, 537. D. F. S. Eg. Opt. ⁵⁾ Thiele II, 39, 119, 190—92. Sv. Gr. II, 263. Æresbog, 55. DS. IV, 8. ⁶⁾ DS. II, 160. DS. IV, 9, 200. DS. V, 13. ⁷⁾ Thiele II, 183. DS. II, 144. Sktgr. 84, II, 190. ⁸⁾ Thiele II, 192.

BORNHOLM

NØRRE-, ØSTRE-, SØNDRE- OG VESTRE HERREDER

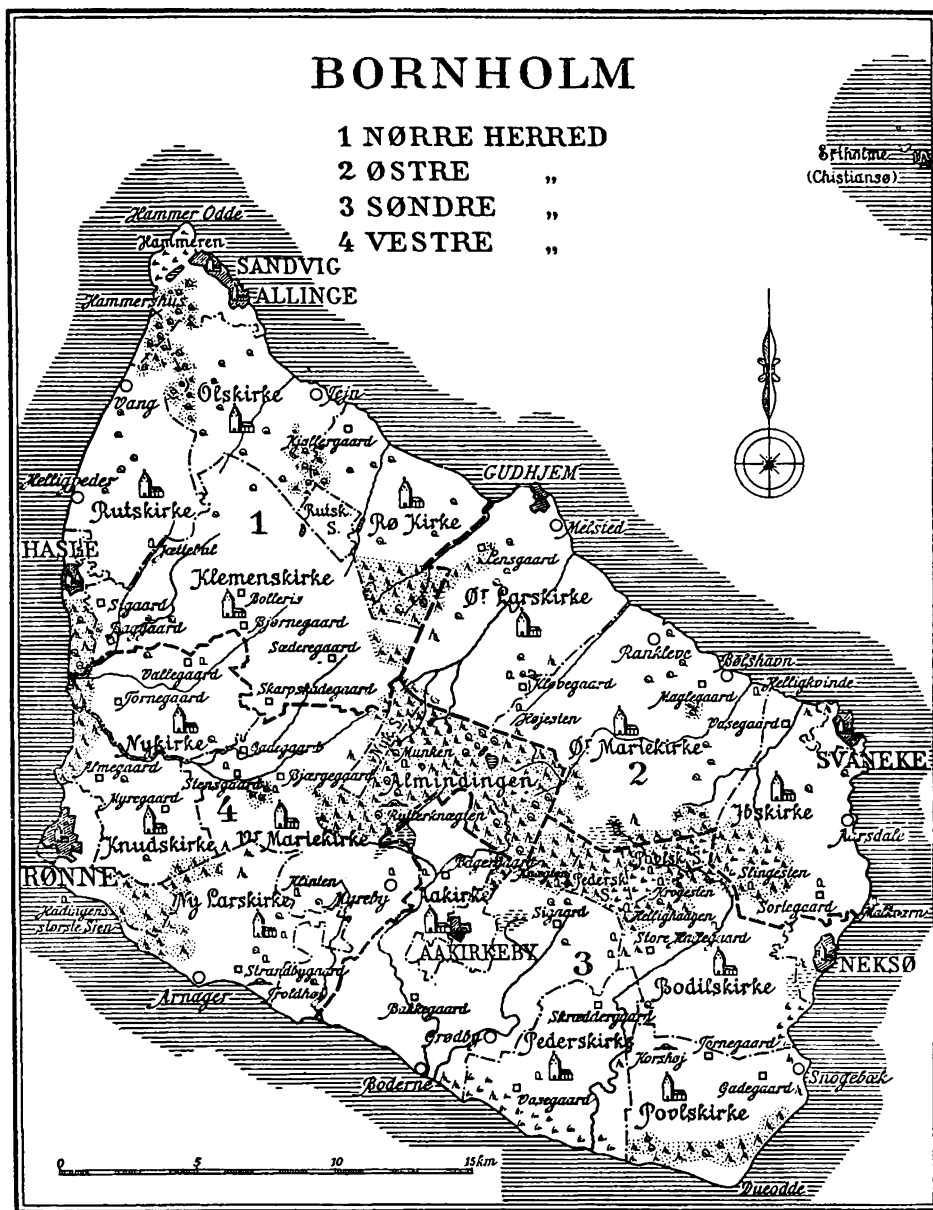


BAVTASTENEN HELLICKVINDE, ØSTERMARIE SOGN

BORNHOLM

- 1 NØRRE HERRED
- 2 ØSTRE "
- 3 SØNDRE "
- 4 VESTRE "

Stiftamtet
(Christiansø)



Der menes at Bornholm engang har haft sin egen Konge — og det havde saamangt et Næs i forne Tider, men da Riget samledes var Bornholm med de andre Landsdele, og ingen af dem stod fastere i Danmark end den fjærneste Ø har gjort det siden.

Den deltes i fire Herreder efter Verdenshjørner, og nogenlunde midt imellem dem ligger Tingsted i Vestre Herred, som et gammelt Fællesting mellem fire Bygder.

Der er sejsten Kirkesogne, med det nye Gudhjem, fire i hvert Herred, de fleste med Helgennavne. I det øvrige Land var det oftest Sognet der byggede Kirken, her synes det at være Kirken der danner Sognet: Olskirke, Klemensk., Knudsk., Ny Larsk., Øster Mariek., Vester Mariek., Ibsk., Bodilsk., Povlsk., Pedersk., Nykirke, Aakirke, Ruts og Rø Kirker.

Kirkevælden ligger aabenlyst i Landet — fordi der ingen Landsbyer var og er til at danne Sogne. Bornholm blev bygget af Enkeltgaarde uden fælles Ejerlav om Markerne. Hver Mand havde kun sit eget Gærde at vogte. Efter Høst kunde man slippe Hjorden løs over det hele, fri for Byled og Sogneskel.

Men Skel var der, saavidt at se, ogsaa før Sognene blev lagt til Kirken.

Oftest ved Kirkerne staar, ligger eller flyder, Bornholms Mængder af Runestene med Indskrifter i kirkelig Aand.

Ude paa den vilde Mark og uden Indskrifter staar oprejste Bavtastene. Der skal have været henimod tusind kendt. Nogle staar ved nuværende Skel, saaledes Jættebul mellem Rutsker og Klemensker. Unævnte Bavtastene stod mellem Vester og Søndre Herred — og mellem Aaker og Bodilsker Sogne og mellem Vester Marie og Nylars.

Men alle har de Stene været Landemærker til Skel eller til Samling, hvilket ofte i tidlig Tid kan være ett, da man netop samledes paa Skellet.

Kirkerne ligger for det meste midt i Sognene og ikke som ellers tit i en Udkant. Sagnet om, at Trolde hindrer Bygning kendes kun for Hammershus. Deraf ses at Overgangen fra Hedendom til Kirke har været brat. Man har ikke faaet Tid til at drage Gudehovet ind under den nye Helligdom og kender ikke Kampen mellem dem.

Derimod synes det, som man har vovet at give nogle Bavgastene Helgennavne. Der er Helligpeder (Fiskerleje) i Rutsker, Hellighagen og Munken i Almindingskoven, og Helligvinde ved Skellet mellem Østermarie og Ibsker.

Der kunde muligt drages en ældre Sogndeling eller Herredsdeling ad Bavgastene, som mere end den nuværende følger Vandløbene, hvor Stenene ofte staar.

Tværs over Landet kan følges en Stenrække, jævnsides Herredsskellet: Vallegaard, Stensgaard, Bjærgegaard, Munken, Hellighaagen, Krogesten, Slingesten, Bavgasten ved Sortegaard, Malkværnen i Stranden nord for Neksø.

Syd for denne Række og nærmere Kysten gaar en anden: Almegaard, Ørnesten, Myregaard, Strandbygaard, Bakkegaard, Grødby, Pederskirke. Paa Arnager Strand har Fiskerne Sorte Pær, Sengedynen, Hesten og Føllet, Skruppede Karna og Orstenen. Det er deres Mærker.

Mellem Vestre og Søndre Herred staar Stene ved Bagergaard, Myreby, Vasegaard, Bakkegaard. Mellem Nylars og Vester Marie staar Klinten. Mellem Øster Lars og Øster Marie er Bavgastene ved Kløvegaard og Højsten.

Bavgastene staar særlig paa Sydlandet, og med dem følger Sagnene som et Skeldrag fra Hasle gennem Almindingen til Svaneke — oftest lidt nord for Stenrækken. Lindormen levede paa Nordkysten: Hammershus, Rø, og blev brændt, men Vætterne flokker sig sønderlands.

De underjordiske holdt fra gammel Tid slemt Hus i Baggaard syd for Hasle. En Høstnat flyver Porten op, Vogne kører ind. Vætterne holder Gilde i Gaarden. Efter Klokkeren ni kan der ikke holdes Lys tændt paa Baggaard. — Syd for Baggaard, i Tornegaard er det samme Spil. Vætterne kommer og træder en underlig Dans i Gaarden.

Nord for Baggaard foer Sigaardsdjævelen som et gloende Hjul ned ad Engene til, Sienge, hvor der rider en Dreng paa en sort Ildhund¹).

Trolden byggede selv Klemenskirke, men da hans Navn Fin blev aabenbart — som ved Lund Domkirke — rendte han Panden mod Muren, saa Pandeskallen sad fast i den. I Klemenskirke holdt Dødnings Gudstjeneste. En fattig Kone, der gik for tidlig til Froprædiken, kom ind mellem dem, men slap fra dem, da hun hængte sin Kappe løst over Skuldren efter et venligt Raad fra en af dem. Kappen tog de. Nær Kirken er en lille Skov, Bolleris, hvor den vilde Boel fra Risbygaard øvede Trolddom og red paa en Vædder og slog Ild — kom i Slaveriet og hængte sig da hun blev fri. Skoven er omhugget, det første Skib gik under, offredes Helliglunden.

Kanske var det hendes Offerdyr, Vædderen, Klemensker Folk skulde samles om, da de efter Pest ikke var flere, end de kunde sidde om en Lammekrop og endda ikke gjorde rent Bord²).

Ved Skellet syd for Kirken ligger Bjørnegaard, hvor Vætterne holdt Gilde som i Baggaard og Tornegaard, fire Vætter bar en gammel Kælling ind for Bordenden, og saa fejrede de Jul. En Bjørnetrækker, som fik Ly her en Julenat, da andre flyede bort, drev Vætterne af Gaarde, saa de aldrig mere kom. Ud til Skellet ligger ogsaa Skarpskadegaarden, her lavede Vætterne den Gifteseng, som Snedkeren ikke kunde faa frem til Bryllupet. Og Mage til Prydseng saas aldrig.

Vætterne hører hjemme paa disse Grændsejorder. Da Manden i Sæderegaard slettede en Høj paa Marken, bød han de hsvilde hjem i sin Gaard, de pinte hans Datter ihjel, fordi hun kunde se dem. Paa Gadegaards Mark ses de ridende paa trebenede Heste i Krigerskare³).

Det er Sagnene, som skiller Nordland fra Sydland hen til Almindingen, Bornholms største Ødemark — nu Granskov — der strækker sig sagnfyldt næsten helt ud til Østkysten. Ødet er gjort levende.

Inde i den store Lyngslette mødte man Vaaren. De første Lyngsamlere, som drog fra Gaardene derud, glemte ikke at smykke de hellige Steder med Grønt. Helligstederne kaldes Varper, smaa Stenhobe der skal dække en Grav. Vaargæsterne lægger Stenene — Brosten der ruller ned — tilrette i Dyngen, rejser en Stang i den og binder

en Grankvist fast. Saa er Livet vendt tilbage til Graven og godt Aar ivente.

Varperne ligger mellem Søndre og Østre Herred og skiller vel Bygdernes Hede. Til dem hører det vidtspurgte Sagn og Visen om Truels Døttre, de tre Piger som paa Kirkevej blev dræbt af tre Røvere, som var deres i Barnealder bortstjaalne Brødre. Paa Dødsstedet tues en Stenhob, det er Varpen.

De tre Piger kom fra Sigaard i Aaker Sogn, kørende paa Vej til Øster Marie Kirke, over Alminding, før Aakirke blev bygget. Uskyldige falder de i Lyngen for grumme Vætter, Vaarpiger mod Vintervætter. Offringen er sket, men aldrig mere skal den ske, naar den genfejres hvert Aar med Livsgrønt paa Graven.

Der er tre Varper, en for hver af de tre Piger. For deres Køresvend staar en Bavgasten: Aakirkeknæjt — tilsvarende Pilegrimstenen paa Falster og Møen, hvor det samme Sagn hyldes.

Lidt øst for Knæjten staar Bavgastenen Hellighaagen der skal fejres med Løv til Midsommer. Og saa skal Haagen altid hilses af de der drager forbi. En Spotter hilste: God Morgen, din hellige Satan — og kørte vildt hele Dagen, til han om Aftenen var hos Haagen igen og hilste: God Nat, hell Haagen. Saa blev han vejkendt⁴).

Det er ældgammel Vaarhelg paa Grændsen. Fra Nord og Syd og Øst mødtes man her ved Offersteder der fik Helgennavne og blev hyldet i kristne Folkeviser. Som naar Bavgastenen faar Runer og stilles ved Kirken. Stenen kom først tillive i Ødemarken som Bavgastenen helliget Mand eller Kvinde. Hellighaagen i Almindingen og Helligkvinde paa Stranden ved Svaneke.

Der staar en slank lidt bøjet Stenpille i en Ring af mindre Sten. Det er Helligkvinden og hendes ti Børn, der blev dræbt af Faderen, det samme Drab kendes i Sagn fra Skoven Pinen ved Bolleris. Ingen ved hvorfor. Maaske offrede til en Havgud. Paa samme Kyst nordligere ved Gudhjem er Hestestenen, som vel er Stedet hvor gamle Heste stødtes ud: offredes. Sagnet taler om en Stranding med Heste. Holkahesten spøger i Gudhjem.

Som Hellighaagen skal Helligkvinde hilses, og Hilsenen lyder: »God Autan, Hellekvinja med dina ti Bælla.« Det høres at hun hilser igen.

Der offres ogsaa Hellekvinja en liden Sten, naar man kommer forbi⁶).

— Syd for Hestesten boede Lensvarte paa Lensgaard og red paa en hvid Hest i Lenskov. Han var gift med Hvide Mette, men de var hinanden imod. Lensvarte var Hedning og havde lovet sig til den onde. Engang hans Folk drev Heste tilvands, gik det hvide Øg for langt ud og sank. »Først Hesten, saa Herren«, sa Lensvarte og lagde sig til at sove. Om Morgenen var der kun Blodspor efter ham. Hans Høj blev alligevel tuet i Skoven, og Hvide Mette fik sin Grav i en Høj overfor — men han var ikke bundet. Der blev stor Uro og Støj indtil hendes Lig flyttedes derfra.

Det er Kampen ved Hestestenen som ved Helligkvinde. Mellem dem er Sagnet fra Rankleve, hvor Bonden skød sin Kone i Afgrunden og smed hendes Lig i Karens Hul. Der brænder Lys for Uskylds Vaade.

Manden paa den hvide Hest er af Ellefolksæt, han har faaet en levende Kvinde, som han vil drage til sig, piner, dræber, Hvide Mette, Karen i Rankleve, Helligkvinde.

Paa hvid Hest rider Magle i Maglegaards Skov ved sin Høj, som Lensvarte i Lenskov, og Magle er ikke god at møde⁶).

I Søndreherred rider Bondevætte paa en Hest, han er halv Bonde og halv Vætte, for hans Moer var en Havfrue. Han strider mod Vætteerne, særlig dem i Korshøj, som stjal i Tornegaard eller i Skræddergaard, hvor han boede. De vilde ogsaa stjæle hans Kone af Barselseng og lægge et Træbillede isteden, men Bondevætten fik altid Magt over dem. Han vidste at hvad man tog paa med tvættede Hænder kunde Vætteerne ikke tage. Og han hørte hvad de sagde. Til sidst fik han dem drevet af Korshøj⁷). Alle Bondevættes Gærninger gaar ud paa at ødelægge sin Mors Æt. I ham samles den store Strid mellem Vætte og Mand. Bondevætte er en enlig Sagnhøvding og svarer nærmest til Kong Volmer, der ødelægger Ellekvinder. Han er bornholmsk Folkehelt.

Vætteerne er egentlig onde, siger Bornholmeren. Det jyske og sjællandske vennesæle Samliv med dem kendes kun lidt. Men de er til Gavn. De kan ikke undværes, for de værger Landet.

Ellefolk kaldes de, og ses som Krigsfolk flere Steder, paa Gade-

gaards Mark i Vester Marie, mellem Hammeren og Rø som Ryttere — ved Kjøllergaard i Rø som Fodfolk.

Ved Bølshavn, nær Svaneke, ser Strandvagten dem ride.

En gammel Mand havde alene Strandvagt ved Neksø da Fjenderne gik i Land, han var hjælpeløs. Da hørte han en Røst: Lad og skyd, lad og skyd! — Han skød, og da først den levendes Skud var faldet, gik det Skud i Skud fra Klipperne — saa kunde Vætterne skyde.

Svensken sa: Det var en let Sag at tage Bornholm, naar ikke de rød hovede Djævle var¹⁾).

Disse rødhovede Djævle, med Nissehuer, skal være Sjællands Trolde, som er med til at værne Øen. Deri er den gode Mening, at da Sjællænderne selv maatte staa ved Ejder, kunde de ikke gøre bedre end sende deres Vætter til Bornholm, saa Folk kan være to Steder paa een Gang²⁾).

Bornholms Underjordsmagt styres af en Ellekonge, Ellestingeren kaldet, Spydbærer, som Grøn Jætte, han rider paa en trebenet Hest, seksfodet Slejpnir i Løb, »Landskongens Hest« skal have sidste Neg paa Marken som Goens og Upsaljættens Heste, og hans Folk er i graalig lyseblaa Dragt — lig Jætten Upsals Grønjægere. Med Piber og Trommer kommer de til Krig. Kysten har de alletider værnet — men Rigskongen vilde Ellestingeren ikke se — det vil ejheller Ellekongen paa Stævn.

Engang Rigskongen gik i Land, maatte han staa af sin Vogn paa Sandvig Lyng og kæmpe med Ellestingeren. Det endte med at den store Konge kampsvedig sprang i sin Vogn og kørte til Stranden. Der laa hans Skib, og han drog hen, hvor hans Hjælp var mere kaldet³⁾).

For Ellestingeren kan selv værge sit Land, som Ellekongen paa Stævn og som Jætten paa Møen — især naar han faar Tilgang af Sjællands Trolde.

Saa samles Riget.

¹⁾ Eg. Opt. Møller: Bornholm, 29, 37, 38, 44, 45. ²⁾ Thiele II, 64. Sktgr. 88, II, 155. Møller, 3, 4, 16, 17. Eg. Opt. ³⁾ Møller, 19, 20, 34. ⁴⁾ Thiele, 157. Sktgr., 85, II, 223. Møller, 14, 16. D. F. S. Eg. Opt. ⁵⁾ DS. III, 58. Møller, 37. Eg. Opt. ⁶⁾ DS. III, 365. DS. V, 52. Sktgr., 88, 228. ⁷⁾ Thiele II, 225—27. DS. II, 144—51. Sktgr. 88, 58. Eg. Opt. ⁸⁾ DS. II, 573. Aresbog, 49. Møller, 28, 33. ⁹⁾ DS. I, 418. ¹⁰⁾ Thiele II, 193. Sktgr. 85, 26. Møller 24, 25.

FORKORTET:

Alml.: E. T. Kristensen: Gamle Fortællinger om det jyske Almueliv.

Alml. T.: Samme, Tillægsbind.

D. Ordspr.: E. T. Kristensen: Danske Ordsprog.

DS.: Samme: Danske Sagn.

E. T. Kr. Skr. Saml.: Sammes udgivne, haandskrevne Samlinger.

Eg. Opt.: Mine egne Samlinger.

Kamp: Jens Kamp: Danske Folkeminder.

Müllh.: Müllenhoff: Sagen Märchen und Lieder (i dansk udgivet Oversættelse af Otto Völkers).

Sktgr.: Skattegraveren, redigeret af E. T. Kristensen (Aarstal).

Sv. Gr.: Svend Grundtvig: Gamle danske Minder.

Thiele: Thiele: Danmarks Folkesagn.

Henvisningen er altid til Sidens Tal, ikke Nummeret.

Den Raben-Levetzause Fond, Carlsen-Langes
Legatstiftelse, Brødrene Broust's Legat og For-
køberne af Herredsbogen, som har gjort det
muligt for mig at fuldføre dette Arbejde,
bringer jeg min Tak.

Reersø, i Oktober 1930.

Thorkild Gravlund.

SØNDERJYLLAND OG ØERNE

BARVID SYSSEL

	Side
Tyrstrup og Haderslev Herreder	1
Frøs og Gram Herreder	7
Nørre og Søndre Rangstrup Herred	15

ELLUM SYSSEL

Hvidding Herred	22
Lø, Højer og Tønder Herreder	27
Slogs og Kær Herreder	33
Rise og Lundtoft Herreder med Sundeved	40

ISTED SYSSEL

Vis og Ugle Herreder	50
Husby Herred og nye Herred med Gelting	55
Strukstrup Herred	61
Slies og Arild Herreder	68
Gøsherrederne	74
Danevirke	79
Utland og Ejder	87

ALS

Nørre og Søndre Herreder	96
------------------------------------	----

FYEN

Salling og Baag Herreder	102
Vends og Skovby Herreder	111
Skam Herred og Lunde Herred	119
Odense Herred og Aasum Herred	125
Bjærge og Vinding Herreder	133
Gudme Herred og Sunds Herred	141
Ærø og Langelands Herreder	150

LOLLAND

	Side
Nørre og Søndre Herreder	158
Fuglse og Musse Herreder	165

FALSTER

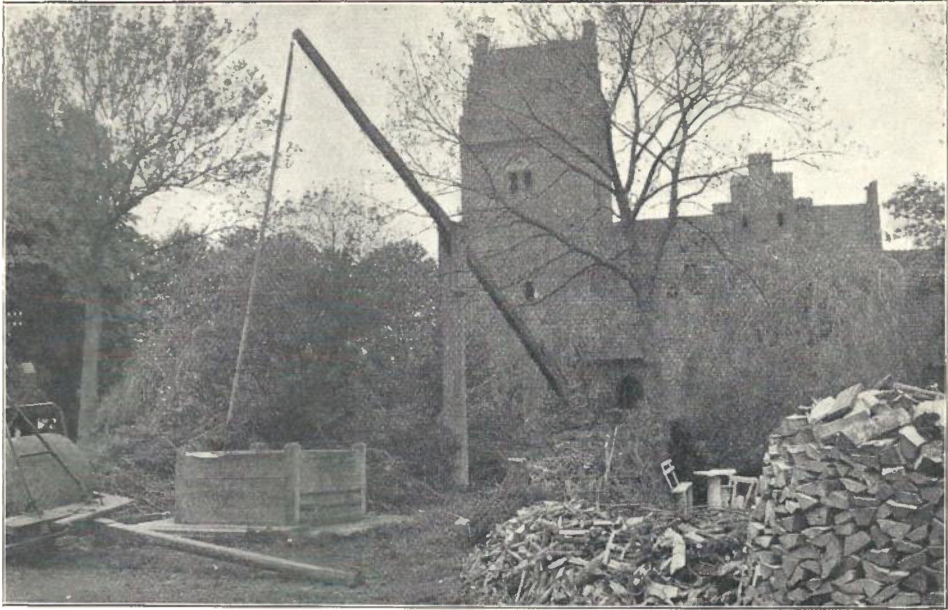
Nørre og Søndre Herreder	173
------------------------------------	-----

MØEN

Mønbo Herred	181
------------------------	-----

BORNHOLM

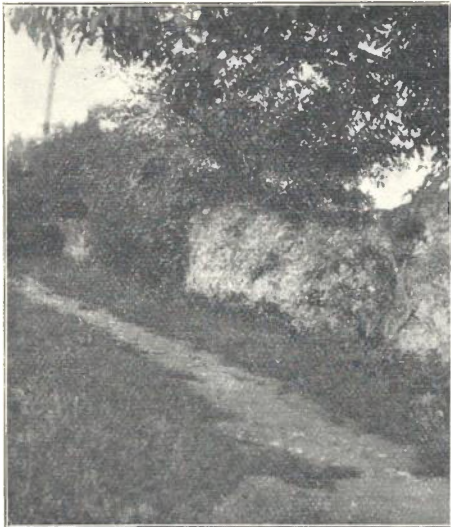
Nørre-, Østre-, Søndre og Vestre Herreder	187
-----------------------------------------------------	-----



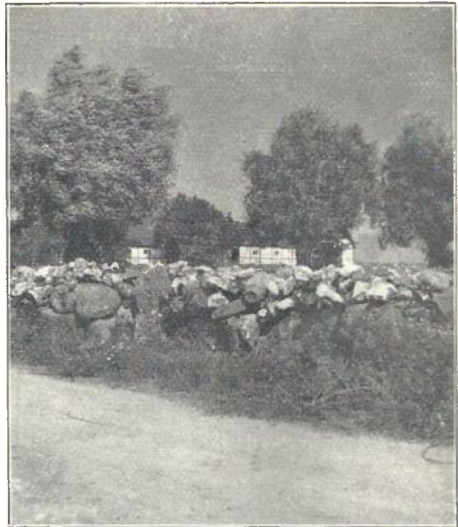
BYBRØND I MAJBØLLE, MUSSE HERRED, LOLLAND



MIDSOMMERTRÆET I FORNEBY, MUSSE HERRED, LOLLAND



TANGGÆRDE, HASSELO GADE,
FALSTERS SDR. HERRED



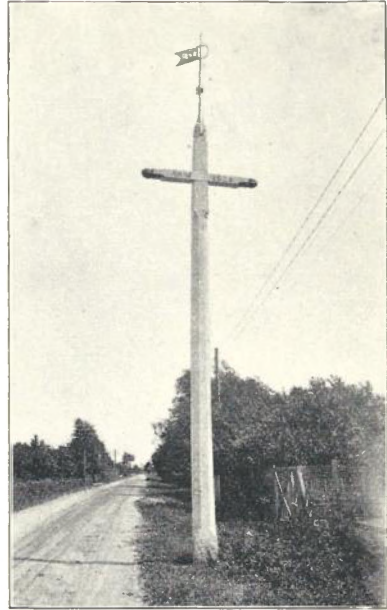
FLINTGÆRDE, HASSELO MARK,
FALSTERS SDR. HERRED



GULDBORGSUND



GAARD PAA HASSELØ, FALSTER SØNDRE HERRED



SKALKEKORSET

MØENS HERRED



GAARD MELLEM BORRE OG MAGLEBY, MØEN



**EN AF VARPERNE, MINDET OM DE DRÆBTE
JOMFRUER. ALMINDINGEN**



„MUNKEN“, BAVTASTEN, ALMINDINGEN



INDGANG TIL GAMLEBORG



RUNESTEN, KLEMENSKER